

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOSOPHY

**БОСАНСКИ ПАШАЛУК У УЏБЕНИЦИМА ИСТОРИЈЕ ЗА
ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И ФЕДЕРАЦИЈИ
БИХ**

МАСТЕР РАД

МЕНТОР:

ПРОФ. ДР БОРИВОЈЕ МИЛОШЕВИЋ

СТУДЕНТ:

МАЈА ВИДОВИЋ

БАЊА ЛУКА, ЈУН 2023.

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

UNIVERSITY OF BANJA LUKA

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

FACULTY OF PHILOSOPHY

**BOSNIAN PASHALUK IN HISTORY TEXTBOOKS FOR PRIMARY
SCHOOL EDUCATION IN REPUBLIC OF SRPSKA AND
FEDERATION OF BIH**

MASTER WORK

MENTOR:

BORIVOJE MILOŠEVIĆ, PHD

STUDENT:

MAJA VIDOVIĆ

BANJA LUKA, JUN 2023.

Ментор: проф. др Боровоје Милошевић, редовни професор Универзитета у Бањој Луци, Филозофски факултет

Наслов мастер рада: Босански пашалук у уџбеницима историје за основне школе у Републици Српској и Федерацији БиХ

Резиме: Тема којом ћемо се бавити у раду произашла је из потребе да се анализира однос између садржаја уџбеника и њихових аутора у односу на ентитетску и кантоналну власт у БиХ и тренутну политичку ситуацију, те њихов утицај на образовање ученика и обликовање критичког мишљења у најранијој доби. Основно образовање представља темељ будућег развоја не само појединца, него групе и цијелог једног народа. Наиме, на однос према прошлости код једног народа доста утиче и политичко опредјељење и стога често имамо искривљену слику о неком догађају, личности или другим апсепкнима прошлости. При писању уџбеника у државама гдје је заступљена мултиетничка слика друштва долази до политичких размимоилажења око истих историјских догађаја, око околности које су произвеле одређени догађај или односа према актерима тих догађаја. Живимо на простору Балкана, гдје су историјски догађаји преплетени са политичким турбуленцијама, па је тако појединим друштвеним групама неопходна слика о прошлости која ће им објаснити или оправдати садашњост, понекада и по цијену историјске тачности. Исти догађаји бивају окарактерисани као позитивни или негативни у зависности од етничке припадности аутора уџбеника. Одређене историјске личности се у уџбеницима једне етничке групе величају као хероји, док се у уџбеницима друге сматрају злочинцима. Тај феномен ћемо управо моћи да сагледамо анализом уџбеника све три конфесије на простору Босне и Херцеговине. Анализом уџбеника уочићемо да се одређени догађаји, личности и појаве, у већој или мањој мјери, интерпретирају на различите начине, иако се ради о истом временском периоду као и простору одигравања догађаја. Ми смо се одлучили за анализу Босанског пашалука у уџбеницима историје/хисторије/повијести. Доласком Османлија на простор Босне, дошло је до измјене у вјерској структури становништва, те процеса исламизације, која ће за посљедицу имати стварање једне нове етничке нације, која себе данас назива Бошњацима. Све то ће утицати на друштвене односе данас који „вуку конце“ из прошлих времена. Наиме, анализом садржаја покушаћемо да пронађемо одговоре на два важна питања и то која је основна разлика уџбеника историје, хисторије и повијести према процесу

исламизације, односу према устанцима у том периоду, употреби језика и односу према сопственој етничкој припадности, те другим аспектима које ћемо обрађивати, као и које последице може да има различит поглед, став и однос привржености и субјективности према прошлости за развој будућих међусобних односа три законом конститутивна народа у Босни и Херцеговини. Стога је важно да се при анализи садржаја открију недостаци, нетачно пласиране информације као и да се покуша наћи заједничко рјешење за писање уџбеника који ће објективно тумачити историјске чињенице и на тај начин бити у интересу сва три конститутивна народа Босне и Херцеговине. Према методологији, разлика између историје као наставног предмета и историје као науке је у обиму и дубини интерпретације чињеничног садржаја. Поред наставника, уџбеници су основно наставно средство као извор знања за ученике. Када говоримо о уџбеницима историје, они представљају сажете текстове научне историографије, прилагођене узрасту и предзнањима ученика. Наиме, уџбеници представљају мјерило зрелости једне историографије, али су истовремено и мјерило општег стања одређеног друштва. Дакле, историја не смије да буде скуп непотребних чињеница, које ће ученик механички да репродукује, него системски оргнизован скуп, који ће омогућити потпуни интелектуални, духовни и морални развој ученика.

Кључне ријечи: Босански пашалук, уџбеници историје/повијести/хисторије, анализа, основно образовање, Османско царство, Срби, Хрвати, Бошњаци, политички поглед, језик и култура.

Научна област: 6

Научно поље: 6.01.03

Класификациона ознака (CERIFŠIFRARNIK): H 230; H240

Тип одбране лиценце: Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY – NC-ND)

Mentor: PHD Borivoje Milošević, professor at the University of Banja Luka, Faculty of Philosophy

Master work title: Bosnian Pashaluk in history textbooks for primary school education.

Abstract: The topic that we will address in the paper stems from the necessity to analyze the relationship between textbook authors, content approval by authorities and other collaborators, the current political situation in Bosnia and Herzegovina, and its impact on the education of students and the development of critical thinking at an early age. Primary education, as commonly recognized, serves as the foundation for the future development of not only individuals but also groups and nations. The perception of the past within a nation is heavily influenced by political opinions and determinations, often resulting in distorted images of events, individuals, and other aspects of history. In countries where a multi-ethnic society is represented, such as in the Balkans where historical events intertwine with turbulent politics, there are often political disagreements concerning similar or identical events, circumstances leading to those events, and attitudes towards individuals involved. Consequently, certain social groups seek a version of the past that explains or justifies the present, sometimes at the expense of historical accuracy. Given the ethnic diversity of our society, certain events carry positive or negative connotations, while specific figures are either glorified as heroes or condemned as criminals. By analyzing textbooks from all three denominations in Bosnia and Herzegovina, we will observe that certain events, individuals, and phenomena are interpreted differently despite referring to the same time period and geographical location. Our focus will be on analyzing the Bosnian Pashaluk in history textbooks. The arrival of the Ottomans in Bosnia led to changes in the religious structure of the population, resulting in a process of Islamization and the emergence of a new ethnic nation known today as Bosniaks. All of these factors impact present-day social relations, which can be traced back to the past. Through content analysis, we will seek answers to two crucial questions: "What are the fundamental differences between history textbooks (with specific emphasis on the process of Islamization, perspectives on uprisings, the use of language and nationality, attitudes towards the Ottoman Empire, prominent figures, science, and culture)?" and "What potential benefits can arise from different perspectives, stances, and attachment relationships for the future development of mutual relations among the three constitutive peoples in Bosnia and Herzegovina?" It is important to identify shortcomings and inaccuracies during content analysis and strive to find a collective solution for writing textbooks that equally represent the interests of all three constituent peoples.

Methodologically, the distinction between history as a subject and history as a science lies in the scope and depth of factual interpretation. Textbooks serve as a fundamental educational tool and source of knowledge for students, alongside teachers. History textbooks encompass condensed outcomes of scientific historiography adjusted to students' age and prior knowledge. Consequently, textbooks serve as a measure of historiography's maturity and reflect the overall state of a particular society. Hence, history should not consist of superfluous facts mechanically reproduced by students, but rather a systematically organized collection enabling complete intellectual, spiritual, and moral development.

Keywords: Bosnian Pashaluk, history/history/history textbooks, analysis, primary education, Ottoman Empire, Serbs, Croats, Bosniaks, political view, language and culture.

Scientific area: 6

Scientific field: 6.01.03

Classification code (CERIFcoding): H 2 3 0 ; H 2 4 0

Type and selected license of Creative community: Authorship - non-commercial - no adaptation

(CC BY – NC-ND)

„Волим историју. Да је не волим, не бих био историчар. Располутити свој живот; један дио посветити послу који се отаљава без љубави; други дио наметнути задовољењу својих дубоких потреба; то је ужасно када је позив који је човјек изабрао интелектуални. Волим историју – и срећан сам што вам данас причам о ономе што волим!“ Лисијен Февр

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ	9
I ИСТОРИЈА ОД ПАМЋЕЊА ДО НАУКЕ.....	10
II НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ ИСТОРИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ДАНАС	14
II 1. Проблем и квалитет наставе историје/хисторије/повијести у Босни и Херцеговини и Републици Српској	16
III НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ	18
III 1. Наставни план и програм из историје за основно образовање у Републици Српској..	18
III 2. Наставни план и програм на хрватском језику деветогодишње основне школе	20
III 3. Наставни план и програм на „босанском језику“ деветогодишње основне школе	22
IV ОСНОВНИ ПОДАЦИ О УЏБЕНИЦИМА	24
IV 1. Садржај уџбеника	27
V ПОРЕЂЕЊЕ И АНАЛИЗА САДРЖАЈА УЏБЕНИКА.....	31
V 1. Уџбеници за седми разред основне школе	31
V 2. Уџбеници за осми разред основне школе	86
VI ЗАКЉУЧАК	130
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	134

I

ИСТОРИЈА ОД ПАМЋЕЊА ДО НАУКЕ

Ријеч историја (*istoria*) је грчког поријекла и означава потрагу, знање стечено трагањем. Према старогрчкој митологији Клио, муза заштитница историје, била је ћерка врховног бога Зевса и титанке Мнемозине, чије само име значи „памћење“.¹

Свима је позната дефиниција историје или повијести, а то је да је она хуманистичка дисциплина која се бави проучавањем и објашњавањем прошлости. Историја је посвећена догађајима, процесима, личностима и разним друштвеним структурама из прошлости. Наиме, од времена просветитељства историја има два значења. Прво је да је историја сама по себи прошлост каква се одиграла, а друго је да је та прошлост у тумачењима и реконструкцијама историчара.² У овом раду ћемо се базирати на начин тумачења историјских процеса од стране аутора уџбеника за основно образовање у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине за период османске власти на простору Босне и Херцеговине (1463–1878).

До успоставе научне методологије и критичког сагледавања историјских извора долази тек у доба ренесансе и то у вријеме њеног процвата у 16. вијеку. То ће довести до употребе новог термина „историографија“ који подразумијева скуп резултата истраживања историје.³

Преломни тренутак у конструисању историографије, према сагласности великог броја аутора, десио се за вријеме дјеловања историчара Леополда фон Ранкеа. Наиме, радило се о комплексном и дугом процесу који је трајао током већег дијела 19. вијека,

¹Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић–Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, СКЗ: Београд², 1992, 271–272.

²Када сагледамо однос према историји кроз вијекове, може се уочити да историја у старом и средњем вијеку није подразумијевала сагледавање прошлости догађаја. Израз се односио на посматрање и извјештавање о неком догађају. Тек је средњи вијек са својим хроникама, биографијама (*vitae*) и догађајима (*gesta*) донио историјском разматрању поглед у прошлост. Ипак, ни тада не можемо говорити о историји као науци у савременом смислу, нити о методологији која је карактерише; Чедомир Антић, *Увод у историјске студије*, Завод за уџбенике: Београд 2017, 17.

³Реконструкција историје током вијекова њеног развоја и посебно у модерно доба, послје раздобља и интелектуалне револуције у Европи, подразумијева одређену научну методологију. Историја, ипак, тиме није постала наука. Иако посједује научну методологију у научној реконструкцији прошлости, немогуће је постићи егзактност и потпуну тачност. Историографија не познаје експеримент помоћу којег би нека хипотеза била несумњиво доказана. Чедомир Антић наводи „да је и Гете написао како пишући историју аутори уклањају терет прошлости“. Садашњост је, према мишљењу читавих генерација историчара, тек производ прошлости – историјског развоја. Историчари су понекад и сами лучоноше једног друштва и, како је написао Толстој, непрекидно пружају одговоре на питања која им нико није поставио; Исто, 20, 19.

а који су јасно обиљежиле двије важне и међусобно прожете појаве и то професионализација историје и рађање универзитетске историографије као професионалне науке и формулисање научне методологије историографског рада, уобличене спајањем методичке ерудиције са филолошком методом критике текста (за коју је највећу заслугу имао поменути Ранке). То је резултовало општим прихватањем метода „критике извора“ као темељног метода рада историчара.⁴

Разлика између историје као наставног предмета и историје као науке⁵ је у обиму и дубини интерпретације чињеничног садржаја. У историји као наставном предмету изучавају се опште тенденције историјског развоја, дају се систематизована знања из националне историје и историје сусједних народа (општа историја) и бирају се они садржаји који утичу васпитно на ученике (патриотско, морално и радно васпитање).⁶

Леополд фон Ранке поставио је основе, а његови настављачи, познати под именом „неоранкеовци“, потпуно су кодификовали метод „критике извора“⁷ са акцентом на проучавање оригиналних остатака проучаваног периода, а не каснијих описа. Наиме, засновали су изучавање прошлости, углавном, на „изворима првог реда“.⁸ Историчари су склони критици, па тако осуђују површност историјског знања једног народа. Наиме, на однос према прошлости код једног народа утиче и политичко мишљење и опредјељење, те често имамо искривљену слику о неком догађају. На писање уџбеника и њихов садржај у мултиетничким државама често утичу политичке

⁴Мирослав Јовановић, Радивој Радић, *Криза историје–српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. вијека*, Удружење за друштвену историју Београд 2009, 15.

⁵Професионализација историје представљала је дуготрајан и разуђен процес који је, симболично, започео оснивањем првог историјског института у Гентингену 1757. године, да би временом широм Европе биле основане и друге посебне установе попут *Московског друштва за историју и старине руске*, 1804. године или *Школа за изучавање повеља* у Француској, 1821. године. До краја 19. вијека историја је постала један од најугледнијих наставних предмета на универзитетима широм Европе. И данас, историја као наука и наставни предмет у свим друштвеним системима заузима значајно мјесто; Исто, 15, 18.

⁶Милан Д. Лазић, *Методички приручник из историје*, Београд 2008, 10.

⁷Међутим, већ крајем 19. и почетком 20. вијека, основни постулати неоранкеоваца су доведени у сумњу. Прво велико преиспитивање кључних премиса и метода класичног историцизма донио је велики спор о методи деведесетих година 19. вијека. Вођен је између Карл Лампрехта (који је био заговорник мултидисциплинарног приступа), са једне стране, и неколико истакнутих историчара, заговорника примата догађајне, политичке историје, предвођених Фридрихом Мајнекеом, са друге стране. Спор се водио све до тридесетих година 20. вијека. Нешто касније га је опет покренуо, педесетих година 20. вијека, Карл Попер, захтијевајући све шири круг методолошких питања. Управо суочавање класичног историцизма и интердисциплинарних концепата „нове историје“ обиљежио је развој историографије током читавог 20. вијека. Поборници нове историје почели су се бавити спектром нових проблема: историјом друштвених структура, економском историјом, свјетском историјом, социјалном историјом, тако да је „нова историја“ дала низ важних импулса даљем развоју историографије без којих се савремена историјска наука у свијету не може замислити; М. Јовановић, *нав. дјело*, 19–20, 30.

⁸Исто, 18.

околности. Историчар Џон Тош, трагајући за одговором шта је историја, наводи да смо „у важним стварима склони да потврду свог сјећања тражимо у спољном извору. Колективно памћење обиљежено је искривљавањима која настају када нас тренутне потребе нагнају да неке видове прошлости истакнемо, а друге потиснемо. Циљ историје као систематског истраживања јесте да обухвати најширу одредницу памћења и да процес сјећања буде што тачнији, тако да наше познавање прошлости не буде ограничено само на оно што је у текућем тренутку важно. Циљ је податак с неограниченим примјенама, а не само „скуп одраза садашњости“.⁹ Дакле, ученици проучавајући историју могу да се упознају не само са политичким токовима догађаја, него и друштвеним односима, културним и економским развојем као и другим спектрима које историја посједује. Наиме, историја не смије да буде скуп непотребних чињеница које ће ученик механички да репродукује, него системски организован скуп знања који ће омогућити потпуни интелектуални, духовни и морални развој ученика.

На простору Балкана су историјски догађаји преплетени са политичким турбуленцијама, те је појединим друштвеним групама неопходна слика о прошлости која ће им објаснити или оправдати садашњост, понекад и по цијену историјске тачности. Тај феномен ћемо моћи да сагледамо анализом уџбеника све три конфесије на простору Босне и Херцеговине. Однос између прошлости и историје, између чињеница и интерпретације, дуго је времена у средишту теоријских промишљања о истореографији, а разумијевање те проблематике мијењало се током времена. На елементарном нивоу постоје поједине историјске чињенице које су једнозначне и неупитне, на примјер почетак Првог свјетског рата. Међутим, историчари нису искључиво, па ни примарно, заокупљени утврђивањем појединих чињеница¹⁰, већ тумачењем како се и зашто нешто догодило.¹¹ Историја треба да одговори на пет основних питања: када? гдје? како? зашто? шта се догодило? Узроци су у историјском развоју врло комплексни и нераздвојно повезани са посљедицама тако да дјелују једни на друге.

⁹Џон Тош, *У трагању за историјом*, Клио: Београд 2008, 22–23 (превод са енглеског: Ксенија Тодоровић).

¹⁰Према професору Графенауеру, историја је наука која у просторном и временском оквиру истражује развој људи у прошлости и тражи његове узроке у законитости оређеног економског и друштвеног поретка. У овој дефиницији се сусрећу појмови узрочности (каузалности) и законитости на које треба да обратимо пажњу; Sima Ćirković, *Uvod u istorijske studije (po beleškama studenata sa predavanja prof. dr S. Ćirkovića)*, <https://dokumen.tips/documents/cirkovic-uvod-u-istorijske-studije.html> (приступљено 18. 3. 2021).

¹¹Snežana Koren, Proučavanje o interpretacijama, u: *Povijest u nastavi*, vol. X, br. 20 (2), Društvo za hrvatsku povjesnicu: Zagreb 2012, 185.

Сваки историчар треба да буде непристрасан и да се држи фразе *Sine ira et studio*¹², коју је изрекао римски говорник, правник, историчар и пјесник Гај Корнелије Тацит. Међутим, требамо се запитати колико се заправо историчари држе фразе која је за њих попут Хипократове заклетва за љекаре и да ли и колико политичке прилике могу да утичу на садржај и интерпретацију историјских чињеница у уџбеницима за основну школу. Одговор на ова и друга слична питања покушаћемо да потражимо приликом анализе уџбеника.

¹²Sima Ćirković, *nav. djelo*, 2.

II

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ ИСТОРИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ДАНАС

Историја спада међу битне наставне предмете док се у неким државама налази под групом националних предмета највишег значаја. Ту убрајамо: матерњи језик, географију, вјеронауку и историју. Обрађујући ову тему можемо се упитати колико је предмет историја значајан за национални идентитет на простору Босне и Херцеговине, ко пише уџбенике, какав је њихов садржај, како садржај може да утиче на однос ученика према изучавању прошлости и колико систем може да утиче на садржај уџбеника.

Образовни систем у Босни и Херцеговини, какав познајемо данас, резултат је стања утврђеног и уређеног Дејтонским споразумом. Држава је подијељена на два ентитета: Републику Српску и Федерацију Босну и Херцеговину (са десет кантона), те Брчко Дистрикт. На сваком од њих дјелује надлежно министарство образовања које приписује и спроводи законе из области образовања, односно дефинише наставне планове и програме, те одобрава уџбенике за све предмете основног и средњег образовања.¹³ О подјели и уређењу образовног система може се информисати у „Оквирном закону о основном и средњем образовању у Босни и Херцеговини“ из 2003. године. Податак о постојању ових тринаест министарстава образовања у Босни и Херцеговини може дјеловати обесхрабрујуће, али много више је обесхрабрујућа чињеница да у Босни и Херцеговини постоји унутрашња подјела на три националана система базирана на етничком идентитету и заснована на праву организовања и извођења наставе на језику конституисаних народа, односно постојања три различита наставна плана и програма, и то на српском, на тзв. босанском и хрватском језику. Све ово је утврђено Оквирним законом¹⁴ из 2003. године.¹⁵ Пропаст Социјалистичке

¹³Melisa Forić Plasto, 'Historiografija o Bosni i Hercegovini u bosanskohercegovačkim udžbenicima historije (2000–2017)', u: *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001–2017)*, II, Dobra knjiga: Sarajevo 2020 (urednici: Dževad Juzbašić, Zijad Šehić), 279.

¹⁴На основу члана IV. 4. а) и II 4.) Устава Босне и Херцеговине, Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине на сједници Представничког дома, одржаној 27. јуна 2003. године, и на сједници Дома народа, одржаној 30. јуна 2003. године, усвојен је *Оквирни закон о основном и средњем образовању у Босни и Херцеговини*.

¹⁵Члан 7. „Језици конститутивних народа Босне и Херцеговине употребљаваће се у свим школама, у складу са Уставом Босне и Херцеговине“. На образовање се, из приложеног, гледа као на средство којима ће се креирати три различите националне историје, језика и културе, а не као средство којима ће се развијати државни идентитет.

Федеративне Републике Југославије најтеже је погодио њену централну републику, односно Босну и Херцеговину. Поред подјеле настале после грађанског рата, подијељен је и њен образовни систем на: муслимански/босански, хрватски и српски. Подјела је очигледна и у називу самог предмета: историја, повијест и хисторија. У образовном систему Републике Српске настава се изводи на српском језику и за полазиште има српски народ. Повијест је у оним кантонима Федерације Босне и Херцеговине у којима се настава изводи на хрватском језику, док се хисторија учи на „босанском језику“ у кантоналном дјелу Босне и Херцеговине гдје су већина муслимани/Бошњаци¹⁶.¹⁷ Последњу групу, везану за поднебље Посавине, чини Брчко Дистрикт, гдје употреба уџбеника зависи од броја етничке припадности ђака у разреду, односно од политике школе.¹⁸

С обзиром да уџбеник настаје на основу наставног курикулума, односно плана и програма који је својеврстан политички документ иза којег стоји владајућа идеологија, он представља на неки начин канонизовано знање, службену верзију интерпретације прошлости која је препричана или боље рећи прописана од стране државних ауторитета. Треба имати у виду да уџбеник уједно представља и основни извор сазнања у наставном процесу.¹⁹ Међутим, задатак историчара није да прошлост представи према државним идеологијама, него да протумачи зашто и како се нешто догодило. Гледишта и склоности историчара, вријеме и простор у којем дјелују, размишљања о ономе шта је исправно или погрешно, обликују одабир материјала и одлучују која ће се питања поставити прошлости. Када се један историјски догађај

¹⁶Назив *Бошњаци* је у употреби тек од 1993. године, када је на Првом бошњачком сабору у Сарајеву донијета одлука о преименовању дотадашњих југословенских Муслимана у Бошњаке. О противрјечности бошњаштва бавио се и истакнути оријенталиста Дарко Танаковић у раду 'Противрјечности необошњаштва', у: *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*. Историјски институт САНУ, Београд, 47–56. С друге стране, Горан Латиновић, у трећем дијелу фелтона о уџбеницима истиче: „О колебљивости босанскохерцеговачких муслимана и њихове интелектуалне елите свједоче и ставови једног од главних идеолога савременог "бошњаштва" Мухамеда Филиповића, који је 1973. године говорио о овој етнополитичкој концепцији као о "превазиђеној и пораженој идеји". У "необошњаштву" иза 1992. године постоје двије струје: "интегрално бошњаштво" по којем су "Бошњаци" сви становници Босне и Херцеговине, без обзира на вјерску припадност, и "муслиманско бошњаштво" по којем су "Бошњаци" само муслимански становници Босне и Херцеговине. Ове недоумице одражавају се и на савремену муслиманску историографију." Горан Латиновић, *Интегрално бошњаштво или муслиманско бошњаштво* (3), <https://jadovno.com/arhiva/intervjui-reportaze/articles/mr-goran-latinovic-integralno-bosnjastvo-ili-muslimansko-bosnjastvo-3.html> (приступљено: 20. 3. 2021).

¹⁷Dragiša D. Vasić, 'Savremena nacionalna istorija u bošnjačkim udžbenicima za osnovnu i srednje škole', у: *Istorija 20. veka*, 1, Institut za noviju istoriju Srbije: Beograd 2021, 217.

¹⁸*Zakon o obazovanju u osnovnim i srednjim školama u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine* <https://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Zakon> (приступљено: 8. 8. 2022).

¹⁹М. F. Plasto, *нав. дјело*, 278.

описе, он постаје дио наратива који је нужан оквир давања смисла појединачним чињеницама, но које неизбјежно укључује интерпретативну димензију.²⁰

На садржај уџбеника се неријетко гледа као на службену верзију која представља апсолутну истину.²¹ Својим одабиром садржаја, како оног што је укључен тако и оног што је изостављен, наставни планом и програмом историје, само је одређена интерпретација прошлости. Исто вриједи и за уџбенике, стога би ученици требали да схвате да они често презентују само једно могуће, а не једино гледиште о неком историјском догађају, периоду или особи.²² Поред наставника, уџбеници су основни извор знања за учнике. Када говоримо о уџбеницима историје, они представљају сажете, узрасту и предзнањима ученика прилагођене, резултате научне историографије. Мјерило су зрелости једне историографије, али су истовремено и мјерило општег стања одређеног друштва.²³

II 1. Проблем и квалитет наставе историје/хисторије/повијести у Босни и Херцеговини и Републици Српској

Према Законима које прописује влада Републике Српске и кантони у Федерацији Босне и Херцеговине (ми ћемо приложити Закон Посавске жупаније): „Уџбеник је основно и обавезно дидактички обликовано наставно средство, у било ком облику или медију, које се користи у образовно-васпитном раду за стицање квалитетних знања, вештина, формирање вредносних ставова и развој интелектуалних способности ученика, чији су садржаји утврђени наставним планом и програмом и који је одобрен у складу са овим законом“.²⁴ Савјет Европе и УНЕСКО спонзорисали су пет семинара о настави историје у школама у Босни и Херцеговини. У циљу да се подстакну расправе о главним проблемима. Први семинар је одржан у новембру 1999. године на тему „Настава из контроверзних тема из историје у средњим школама“. Учешће су узели кантонални министри образовања, историчари, експерти за наставне планове и програме, наставници, аутори уџбеника и водитељи обуке за наставни кадар.

²⁰С. Корен, *нав. djelo*, 185–186.

²¹М. F. Plasto, *нав. djelo*, 277.

²²С. Корен, *нав. djelo*, 189.

²³Д. Д. Васић, *нав. djelo*, 218.

²⁴Нацрт Закон о уџбеницима у основним и средњим школама, <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/Servisi/Gradjani/Documents/Zakon%20o%20udzbenicima%20u%20osnovnim%20i%20srednjim%20skolama%20-%20nacrt.pdf> (приступљено: 3. 5. 2022); *Zakon o udzbenicima i drugim nastavnim sredstvima za osnovne i srednje škole u Županiji Posavskoj*, Domaljevac, 18.02.2010. godine, <https://skupstinazp.ba/new/wp-content/uploads/2014/04/167.Zakon-o-udzbenicima-i-drugim-nastavnim-sredstvima-za-osnovne-i-srednje-skole-u-Zupaniji-Posavskoj.pdf> (приступљено: 3. 5. 2022).

Наредне, 2000. године је на Конференцији министара образовања Босне и Херцеговине постигнут споразум да се проведу темељне реформе постојећих паралелних образовних система. На семинарима се, углавном, говорило о новим принципима и методама реализовања наставе историје, док се на посљедњем, јула 2002. године, расправа водила о настави из националне историје.²⁵ Од 2004. године, када је уз помоћ OSCE-а образована комисија на државном нивоу за израду *Смјерница* за будуће школске уџбенике, наступила је нова фаза која је требало да усклади наставне планове и програме свих народа. Сви министри образовања у Босни и Херцеговини 2006. године потписали су *Смјернице*, које је поред заједничког језгра, требало примјењивати у изради уџбеника 2007/2008. године.²⁶ Ми ћемо се бавити анализом уџбеника израђених у периоду након 2007/08. године, одобрених од стране Министарства Републике Српске и Федерације БиХ.

На интернету може се пронаћи наслов *Реформа наставних планова и програма*²⁷, на страници *OSCE Mission to Bosna and Hercegovina*. Под насловом *Drugo fokusno područje: O savremenjavanju nastave povijesti (udžbenici i nastavni programi)* се наводи да су се још од 1999. године међународна заједница и министарства образовања у БиХ бавила питањем реформе наставе историје. Сходно томе, настао је документ под називом *Смјернице* за писање уџбеника и оцјењивање уџбеника историје за основне и средње школе. Мисија је покренула трогодишњи ванбуџетски пројекат, којег су финасирале Француска, Аустрија, Мађарска, Швајцарска и Фондација отворено друштво. Назив пројекта био је *Повијест/историја/хисторија за будућност—кроз образовање ка помирењу*. Током 2010. године у БиХ су одржана четири регионална форума за историју (Сарајево, Бања Лука, Лукавац и Чапљина) како би се размотрили регионални и међународни примјери реформисања наставе историје, иновације у методологији, те садашња ситуација код изучавања историје у регији и Босни и Херцеговини.²⁸

²⁵Zijad Šehić, 'Nastava historije u osnovnoj školi, gimnaziji, srednjoj stručnoj školi i na fakultetu', u: *Radovi (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, knjiga 2, Filozofski fakultet u Sarajevu: Sarajevo 2012, 109.

²⁶Исто, 110.

²⁷Реформа наставних планова и програма, OSCE Mission to Bosna and Hercegovina <https://www.osce.org/files/f/documents/9/a/108122.pdf> (приступљено 5. 5. 2022).

²⁸Реформа наставних планова и програма, Фокусне области рада 2: Осавремењивање наставе историје (уџбеници и наставни програм), стр. 2. <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/110170.pdf> (приступљено: 5. 5. 2022).

III

НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ

III 1. Наставни план и програм из историје за основно образовање у Републици Српској

Наставни план је законски и школски документ којим се утврђује, зависно од профила школе, који се предмети изучавају, којим редом, у ком разреду почињу и у ком се завршавају, са коликим бројем часова недељно и годишње се реализује настава, колико је предвиђено часова за редовну наставу, колико за додатну, допунску, слободне активности, секције и научне групе.²⁹ У *Службеном гласнику Републике Српске*, број 79, за годину 2021, за основно образовање стоји према члану 1. да се „наставним планом и програмом утврђује наставни предмет или наставна подручја и њихов распоред, по разредима, годишњим и седмичним бројем часова наставе, садржај за сваки наставни предмет, циљ, задаци и исходи наставе и упуство за остваривање наставног програма“.³⁰ У истом *Службеном гласнику* чланом 14. дефинисано је да се „наставни програм за наставни предмет Историја од VI до IX разреда основне школе налази у Прилозима од 56. до 59, на сајту Републичког педагошког завода Републике Српске“.³¹ Наставни план за основно васпитање и образовање утврђује да број часова у седмици од шестог до осмог разреда износи два часа, што је укупно у школској години 72 часа историје, док у деветом разреду, због ранијег завршетка похађања наставе, износи 68 часова.³² У раду ћемо се базирати на период владавине Османског царства на простору Босне и Херцеговине односно Босанским пашалуком, те сходно томе, нама је потребан Наставни програм Историје за седми и осми разред основног образовања.³³

²⁹Милан Д. Лазић, *Методички приручник из историје*, Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић“, Институт за савремену историју: Београд 2008, 15.

³⁰Наставни план и програм за основно васпитање и образовање, у: *Службени гласник Републике Српске*, бр. 79/21, од 27.8.2021. године.

³¹Основно васпитање и образовање–НПП, Републички педагошки завод Републике Српске, <https://www.rpz-rs.org/21/rpz-rs/Za/osnovno/vaspitanje/i/obrazovanje> (приступљено: 8. 8. 2022).

³²Основно васпитање и образовање–НПП, Републички педагошки завод Републике Српске, <https://www.rpz-rs.org/21/rpz-rs/Za/osnovno/vaspitanje/i/obrazovanje> (приступљено: 8. 8. 2022).

³³Према томе, за седми и осми разред стоји да су општи и посебни циљеви: „Усвајање знања из опште и националне историје средњег и новог вијека. Стицање знања о различитим облицима државног и друштвеног уређења, процеса, појава и личности из политичке, економске и културне сфере средњег и новог вијека. Развијање способности за разумијевање и критичко промишљање. Оспособљавање ученика да повезује градиво из различитих наставних предмета и научних дисциплина. Оспособљавање ученика да се самостално служе историјским картама, историјским илустрацијама, графиконима и табелама,

За тему коју обрађујемо у уџбенику за седми разред неходно је обратити пажњу на тематски оквир под насловом *Балканско полуострво у доба османских освајања*, односно према наставном плану и програму *Српски народ у позном средњем вијеку*.³⁴ Према наставном плану и програму предвиђен број часова је 36. У том тематском оквиру, као исход часа, ученик треба, између осталог, да разумије и опише развој Османског царства, објасни карактеристике османског феудалног система, анализира друштвени положај и међусобне односе, одреди положај и значај јаничара у Османском царству. Што се простора Босне и Херцеговине тиче, ученик треба да разумије зашто је дошло до слабљења и пада Босне под турску власт. Наравно, све ово треба да се препозна и разумије у корелацији са другим наставним предметима као што су српски језик, географија, вјеронаука, демократија и људска права и ликовна култура. Детаљнија анализа наставног плана и програма биће у наставку рада.

За осми разред неходно је обратити пажњу на тематске оквире у уџбенику *Јужнословенски народи под турском, аустријском и млетачком влашћу*, односно према наставном плану и програму *Српски народ од краја XV до почетка XIX вијека*³⁵ гдје је превиђено 16 часова, односно *Српски народ (1804–1878)* гдје је предвиђено 36 часова. Те су тематске цјелине у уџбенику под тематским насловима *Јужнословенски народи крајем 18. и првој половини 19. вијека*, а потом *Јужнословенски народи од средине 19. вијека до Берлинског конгреса*, у оквиру чега се проучава Босански пашалук. На самом почетку може да се уочи да се називи тематских цјелина не поклапају у наставном плану и уџбеницима. Разлог томе је измјена наставног плана и програма која тек треба да буде испраћена новим уџбеницима.

Пошто је историја предмет од националног интереса, на сајту Републичког педагошког завода Републике Српске³⁶, можемо пронаћи приручник за наставнике основног васпитања и образовања *Очување националног идентитета и вриједности у контексту основног васпитања и образовања*, затим додатак приручнику *Очување*

историјским подацима у енциклопедијама. Оспособљавање за коришћење средстава масовне комуникације. Поштовање и његовање различитих култура и религија. Његовање радног, моралног и естетског васпитања. Развијање способности самосталног рада, рада у пару и рада у групама и друго“.

³⁴НПП за седми разред основне школе из предмета Историја за Републику Српску, https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2022/Istorija_nastavni_program_za_7_razred.pdf (приступљено: 5. 5. 2021).

³⁵НПП за осми разред основне школе из предмета Историја за Републику Српску, https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2022/Istorija_nastavni_program_za_8_razred.pdf

³⁶*Приручници*, Републички педагошки завод Републике Српске, <https://www.rpz-rs.org/1143/rpz-rs/Prirucnici> (приступљено: 5. 6. 2021).

националног идентитета, и додатни приручник за наставнике *Његовање културе српског народа и развијање националног идентитета*.

III 2. Наставни план и програм на хрватском језику деветогодишње основне школе

Према наставном плану и програму³⁷ за основно образовање Хрвата у Федерацији Босне и Херцеговине, којег приређују Министарство просвјете, знаности, културе и спорта Херцеговачко-неретванске жупаније/кантона; Жупаније западнохерцеговачке, Кантона Средишња Босна, Херцеговачке жупаније; Жупаније Посавске, Служба за опћу управу и друштвене дјелатности опћине Жепче, те Завод за школство Мостар, утврђен је број часова повијести у току школске године као и сврха и циљеви проучавања историје, године 2014. У одјелку *Сврха и циљеви проучавања историје*³⁸, на страни 493 стоји да проучавањем историје долази до развоја историјске културе ученика и да ученик, када напусти основно образовање, треба да разумије, поштује и воли историјску баштину. Темељни садржај историјског васпитања је историјски догађај, као и веза међу тим догађајима и развој самог тока, историјски, политички, религијски, друштвени, социјални, вјерски и временски слијед, културни појмови, имена особа и мјеста, датуми и временски слијед. Сама сврха наставе историје у основној школи је омогућити ученицима да на одабраним темама стекну знање и интелектуалне вјештине које ће им помоћи у разумијевању савременог свијета, док се за основни циљ намеће развијање интереса за изучавање прошлости и занимања за садашњост, односно развијање историјског мишљења.³⁹

³⁷*Nastavni plan i program na hrvatskom jeziku za devetogodišnje osnovne škole u Hercegovačko-neretvanskoj županiji/kantonu*, Mostar 2014; <https://mozks-ksb.ba/hr/wp-content/uploads/2019/11/Nastavni-plan-i-program-na-hrvatskome-jeziku-za-devetogodisnje-osnovne-skole-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf> (приступљено: 8. 8. 2022).

³⁸*Nastavni plan i program na hrvatskom jeziku za devetogodišnje osnovne škole u Hercegovačko-neretvanskoj županiji/kantonu*, Mostar 2014. (<https://mozks-ksb.ba/hr/wp-content/uploads/2019/11/Nastavni-plan-i-program-na-hrvatskome-jeziku-za-devetogodisnje-osnovne-skole-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf> (приступљено: 8. 8. 2022)).

³⁹Ученици, према наставном плану и програму, треба да „уче о најважнијим догађајима, појавама, процесима и значајним периодима развоја друштва која проучавају, што укључује господарствени, друштвени, културни и политички развој, свакодневни живот, идеје, вјеровања и назоре људи у прошлости; вјежбају сналажење у времену и простору, усвајају и исправно користе историјске називе у описивању прошлих периода, догађаја и процеса; уче о темељним процесима који помажу разумијевању прошлости (хронологији, узрочности, промјенама и континуитету, мултиперспективности, тумачењу, истраживању и значењу прошлих догађаја) и упознају се с улогом извора и литературе у објашњавању прошлости (уче препознавати, рашчлањивати, повезивати и вредновати различите врсте примарних и секундарних историјских извора, те на темељу њих реконструишу историјска стања); упознају различите

Број часова повијести (историје) износи два часа седмично, односно 70 часова током школске године за све четири године изучавања историје у току основног образовања, што укупно за основно образовање износи 280 часова историје.⁴⁰ Ако га упоредимо са наставним планом и програмом за Републику Српску, може се уочити да се број часова скоро подудара током основношколског образовања.

Ученици у седмом разреду основне школе⁴¹ могу се упознати са простором Босне и Херцеговине у саставу Османског царства током обрађивања теме *Pad Bosne i Huma pod tursku vlast*, као и у поднаслову *Položaj Hrvata i njihov život u osvojenim teritorijama od strane Osmanlija*. Када је ријеч о Босанском пашалуку, он се у седмом разреду обрађује под тематском цјелином *Bosanski pašaluk od XVI do XVIII vijeka*. Главна постигнућа ове области јесу да ученици знају на карти показати територију пашалука, описати положај турске управе, објаснити процес исламизације, описати вјерски живот хришћана под турском управом, затим дјеловање католичке цркве и апостолског викаријата, те улогу фрањеваца Босне Сребрне.

За осми разред предвиђају се такође свега двије тематске цјелине које се односе на изучавање историје Босне и Херцеговине и то *Bosna i Hercegovina u doba reformnog pokreta u Turskoj*, те *Hercegovački ustanak i Austro-Ugarska okupacija Bosne i Hercegovine*. У првој тематској цјелини предвиђено је да се ђаци упознају са кризама насталим у Османском царству, затим да опишу побуне и устанке у Османском царству на простору Босне и Херцеговине, те политичке, вјерске и економске прилике у Босни и Херцеговини након Кримског рата. Уз све наведено, ђаци се могу додатно упознати и са националним и културним препородом Хрвата у Босни и Херцеговини, те именима важнијих носилаца тог препорода. У другој тематској област треба да знају навести главна обиљежја аустроугарске власти у Босни и Херцеговини, те описати положај хрватског народа и црквене прилике, затим се треба осврнути на важност Херцеговачког устанка за ослобођење од турске власти, навести најважније битке и имена значајних личности тога периода, што ми нећемо обрађивати у раду.

начине приказивања и интерпретације прошлости (историографија, филмови, документарне серије, историјски романи, пјесме, музејске поставке и сл.); проналазе, упознају, рашчлањују и вреднују различите врсте информација (уџбеник, енциклопедија, историографски текст, музеј, интернет, итд.); упознају темељне вриједности на којима почива савремено друштво, критички размишљају о свијету у којем живе, припремајући се тако за живот у плуралистичком и демократском друштву; развијају интерес за историју, али и очување културне баштине, развијају радне навике, стваралаштво и самопоуздање те интелектуалну способност и отвореност за цјело животно учење“.

⁴⁰*Nastavni plan i profram na hrvatskom jeziku za devedogodišnje osnovne škole u Hercegovačko-neretvanskoj županiji/kantonu*, Mostar 2014, 15.

⁴¹Исто, 496–500.

Ако боље анализирамо наставни план и програм, може се уочити да се у седмом и осмом разреду обрађују по двије тематске цјелине које се односе на Босну и то са освртом положаја Хрвата у Босни и Херцеговини, те дјеловање римокатоличке цркве и фрањеваца у њој. Исто тако, може се уочити да када говоримо о седмичном броју часова, који се односе на обрађивање тих тема, нема говора. Можемо претпоставити да наставници сами одређују, према седмичном, односно мјесечном плану, колико ће времена да утроше на обраду ових тематских цјелина. Ако претворимо у постотке то је нешто мање од 15% садржаја гдје се обрађује историја Босне и Херцеговине.

III 3. Наставни план и програм на „босанском језику“ деветогодишње основне школе

Оквирни наставни план и програм за седми и осми разред основне школе израдила је стручна комисија на основу *Рјешења о образовању Стручне комисије за израду оквирног наставног плана и програма, стандарда и норматива за деветогодишњу основну школу са поткомисијама* од 1. 4. 2008. године.⁴² Сваки Кантон доноси свој Наставни план и програм. Ми ћемо обратити пажњу на Кантон Сарајево⁴³ и Тузлански кантон⁴⁴, пошто ћемо анализирати уџбенике који се, прије свега, користе у наведеним кантонима. Према наставном плану и програму предвиђено је да се настава одвија два пута седмично, што значи да ученици током школске године имају 70 часова годишње историје (историје). Број часова се подудара са претходно наведеним наставним плановима и програмима.

Када је ријеч о Босанском пашалуку, он се у седмом разреду према наставном плану и програму изучавава под тематском цјелином *Bosanski ejalet od 16. do kraja 18. stoljeća* и предвиђено је 15 часова. У осмом разреду, такође, настава историје се изводи два пута седмично, што на годишњем нивоу износи 70 часова. За простор Босне и Херцеговине везују се следећа тематска цјелина *Bosna i Hercegovina u 19. stoljeću*, гдје је предвиђено 16 часова. Према наставном плану и програму Кантона Тузла, такође је предвиђено да се настава историје изводи по два часа седмично, односно 70 часова на

⁴²Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke 2003; <https://skolegijum.ba/static/files/pdf/docs/52df9345338c0.pdf>, (приступљено: 8. 8. 2022).

⁴³Nastavni plan i program osnovna škola za predmet historija/povijest, Kanton Sarajevo Ministarstvo za obrazovanje nauku i mlade, avgust 2018; https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/10._historija_0.pdf, (приступљено: 8. 8. 2022).

⁴⁴Kurikulum/Nastavni plan i program za osnovnu školu, Kanton Tuzla; <https://montk.gov.ba/wp-content/uploads/2022/03/prijedlog-npp-kurikulum-3.pdf> (приступљено: 8. 8. 2022).

годишњем нивоу у седмом разреду, док је за осми разред предвиђен само час седмично, односно 35 часова годишње.

У седмом разреду се Босански пашалук обрађује у склопу теме *Bosna i osmanskom periodu do kraja 18. stoljeća*. Занимљиво је да се не наводи предвиђен број часова појединачно за сваку тематску област. Сходно томе, можемо да закључимо, као и у претходном случају, да наставник према своме виђењу значаја тематске области одређује број часова који ће им бити посвећен. Када је ријеч о Босни и Херцеговини односно Босанском пашалуку, у осмом разреду се изучава у склопу тема *Земље југоисточне Европе—национални покрети*, као и у склопу теме *Босна у 19. вијеку*. Није предвиђено колико ће се обрађивати која наставна тема исто као и у претходном случају.

У наставном плану и програму је предвиђена и допунска⁴⁵, али и додатна⁴⁶ настава из историје/хисторије/повијести, што за заинтересоване ђаке може да значи додатних 35 часова додатне наставе из историје током школске године, односно у деветом разреду 33 часа, или 138 часова током основног образовања.⁴⁷

⁴⁵Допунски рад је предвиђен за болесне и отсутне ученике и оне који теже уче овај предмет. М. Лазић, *нав. дјело*, 19.

⁴⁶Додатни рад је намијењен развоју способних даровитих ученика, који показују смисао и интересовање за историју. *Исто*, 19.

⁴⁷Оно што је, такође, важно поменути, приликом извођења наставе, јесте да се у склопу 70 часова на годишњем нивоу дио односи на понављање градива. Познато као час усавршавања знања, умијећа и навика, који традиционално носи назив усмено утврђивање и систематизација градива. За ове часове се наставници обично не припремају, иако их има 40% у фонду наставног плана од укупног плана броја часова. Милан. Д. Лазић, *нав. дјело*, 84. Ако, накратко, „позовемо“ математику у помоћ, добићемо рачуницу од 1.575 минута, односно нешто мање од 48 сати изучавања новог градива из историје током школске године.

IV

ОСНОВНИ ПОДАЦИ О УЏБЕНИЦИМА

У овом поглављу ћемо се упознати са основним подацима о уџбенику као што су: издавач, аутор, рецензент и уредник уџбеника, те од стране кога је уџбеник одобрен за употребу. Напоменућемо да се наведени подаци налазе на самом почетку уџбеника. Уџбенике за историју седмог и осмог разреда деветогодишњег образовања за Републику Српску издаје ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства“ Источно Сарајево, одобрено од стране Министарства просвјете и културе Републике Српске.⁴⁸ Аутор уџбеника за седми разред⁴⁹ је проф. др Раде Михаљчић, за осми разред⁵⁰ аутори су мр Жељко Вујадиновић, Славица Курипешић и Гордана Наградић. Писмо које се користило је ћирилица, а језик српски.

За разлику од Републике Српске, гдје имамо једног издавача у понуди, у Федерацији Босни и Херцеговини постоји више издавача, као и аутора, било да се ради о говорном подручју за хрватски или „босански“ језик. Наставници у Кантонима имају право одабира уџбеника у настави. За предмет Повијест, односно за говорно подручје на хрватском језику, имамо издаваче *Alfa Mostar* и *Školska naklada* Мостар. Уџбеник за седми⁵¹ и осми⁵² разред издавача *Алфа Мостар* одобрила су Министарства просвјете, знаности, културе и шпорта.⁵³ Аутори уџбеника за седми разред су Анте Бирин, Мирослав Розић и Томислав Шарлија. За осми разред аутори су Мирослав Акмаца, Стјепан Бекавац и Мирослав Розић. Писмо које се користило при писању уџбеника је латиница, а језик хрватски.

⁴⁸Рјешењем од 24. 08. 2007. године, односно рјешењем од 23. 7. 2007. године. За уџбеник седмог разреда рецензенти су др Андрија Веселиновић и Павле Јанковић, док је година издања 2014. Код уџбеника осмог разреда рецензенти су проф. др Ђорђе Микић и Симо Тешић, док је година издања 2016.

⁴⁹Раде Михаљчић, *Уџбеник за 7. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства: Источно Сарајево, 2014.

⁵⁰Жељко Вујадиновић, Славица Купрешанин, Гордана Наградић, *Историја за 8. разред основне школе*, ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства“ а. д., Источно Ново Сарајево, 2016.

⁵¹Ante Birin, Miroslav Rozić, Tomislav Šarlija, *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred devetgodišnje osnovne škole*, Alfa: Mostar 2021.

⁵²Miroslav Akmidža, Stjepan Bekavac, Miroslav Rozić, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred devetgodišnje osnovne škole*, Alfa: Mostar 2022.

⁵³То су: Министарство просвјете, знаности, културе и шпорта, Херцеговачко–неретванске жупаније/кантона од 25. 7. 2014. године; Жупанија средишња Босна од 13. 6. 2014. године; Херцегбосанска жупанија и Жупанија Посавска. Рецензенти за седми разред су: мр Марија Налетић, Иван Чолак и Милена Кришто, док је година издања 2021. Рецензенти уџбеника осмог разреда су: мр Марија Налетић, Милена Кришто и Миро Станић, док је година издања 2022. Главни уредник оба издања је Стјепан Бекавац.

Други издавач је *Школска наклада*, која је такође одобрена од стране *Министарства просвјете, зnanости, културе и спорта*. У уџбенику се не наводи број рјешења, али су навели да је Каталогизација у публикацији Градске књижнице Мостар. Оно што је такође примјетно јесте да Школска наклада Мостар дјелује у сарадњи са *Школском књигом* из Загреба. Аутори уџбеника⁵⁴ за седми разред су Жељко Брдал, Маргита Мандунић, Никола Ловриновић и Иван Маџар.⁵⁵ Аутори уџбеника за осми разред су Крешимир Ердеља, Игор Стојаковић, Никола Ловриновић те Иван Маџар.⁵⁶ Писмо које се користило при писању уџбеника је латиница, а језик хрватски. На крају стоји напомена да су дјелови уџбеника били на стручној и практичној провјери у основним школама у Хрватској и Босни и Херцеговини. Према томе, може се закључити да у изради уџбеника велику улогу има и политичка позадина Загреба, која за циљ има очување хрватске националне свијести међу становницима Босне и Херцеговине. Оно што је важно напоменути јесте да смо приликом упита надлежном Министарству Жупаније Посавске добили одговор да за сваку школску годину Министарство доноси пописе одабраних уџбеника који се може пронаћи у *Narodnim novinama* на страници Владе Жупаније Посавске⁵⁷, те да уџбеници нису рангирани и да је слободан избор наставника који ће уџбеник користити.⁵⁸

⁵⁴Рецензенти уџбеника седмог разреда су др Зоран Велагић, мр Сандра Прленда Перковац, проф. Андреја Крнић те проф. Иван Ћужић, док је година издања 2013. Рецензенти уџбеника осмог разреда су мр Сандра Прленда Перковац, проф. Андреја Крнић те проф. Иван Ћужић, док је година издања је 2019. Главни уредник оба издања је др Иван Маџар.

⁵⁵Željko Brdal, Margarita Madunić, Nikola Lovrinović i dr., *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Školska naklada: Mostar 2013.

⁵⁶Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, Nikola Lovrinović i dr., *Povijest 8, udžbenik za 8. razred devetogodišnje osnovne škole*, Školska naklada: Mostar 2019.

⁵⁷Vlada Županije Posavske, Bosna i Hercegovina, <https://www.zupanijaposavska.ba/> (приступљено: 6. 6. 2022).

⁵⁸У прилогу се налази одговор помоћника министра.

(Thu, 2 Jun 2022 13:17:20) Poštovana, Nastavni plan i program na hrvatskome jeziku za devetogodišnje osnovne škole u Bosni i Hercegovini nastao je radi modernizacije i poboljšanja odgojno-obrazovne djelatnosti u osnovnim školama u BiH u kontekstu novih društvenih, kulturnih i obrazovnih izazova i potreba. Modernizacija se temelji na konceptu cjelovita odgoja i obrazovanja učenika, cjeloživotnog učenja u „društvu koje uči“, čime se obuhvaćaju, usavršavaju i usklađuju različite razine, oblici i procesi učenja i poučavanja u svim životnim razdobljima. Nastavni plan i program za osnovne škole izradili su: Županijska ministarstva prosvjete i Koordinacija hrvatskih županijskih ministara prosvjete, znanosti, kulture i sporta Federacije BiH, Služba za opću upravu i društvene djelatnosti općine Žepče, Zavod za školstvo Mostar te shodno tome Nastavni plan i program na hrvatskome jeziku za devetogodišnje osnovne škole je isti u svim ovim sredinama. Isto tako nastavni plan i program na hrvatskome jeziku za gimnazije u Bosni i Hercegovini je zajednički za Županiju Zapadnohercegovačku, Kanton Središnja Bosna, Ministarstvo znanosti, obrazovanja, kulture i športa Hercegbosanske županije, Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i sporta Županije Posavske, Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Hercegovačko–neretvanske Županije. Ono što se razlikuje u Županiji Posavskoj od ostalih županija su nastavni planovi i programi za strukovno obrazovanje, koji su rađeni u EU VET programu koje je naša Županija usvojila. Programi (dva modula koje imaju sve četverogodišnje strukovne škole) za povijest su rađeni prema ishodima učenja i iste Vam dostavljamo u prilogu. Kroz stručnu analizu NPP-a za opće obrazovanje i njihovu usklađenost sa Smjernicama za provedbu zajedničke jezgre NPP-a

Код уџбеника из хисторије, који се реализује на „босанском“ језику, у Федерацији БиХ, имамо понуђена три издавача. То су *Bosanska knjiga, Sarajevo Publishing*, те *Vrijeme Zenica* у сарадњи са *NAM Tuzla*. Уџбеници су одобрени од стране Федералног министарства образовања и науке. Аутори уџбеника⁵⁹ за седми разред издавача *Нам Тузла/Вријеме Зеница* су Изет Шаботић и Мирза Чехајић. Аутори наредног уџбеника за осми разред су Амела Бајрамовић, Фикрет Миџић, Есад Ахметашевић, Аниса Хациабдић, те Адил Клепо. Писмо које се користило при писању уџбеника за седми разред је латиница и ћирилица код уџбеника, док је код осмог у употреби латиница, а језик код оба „босански“.

Други издавач је *Sarajevo publishing*⁶⁰, аутор уџбеника за седми разред је Асмир Хасичић. Аутор уџбеника за осми разред је исти као у претходном. Писмо које се користило при писању уџбеника је латиница, а језик „босански“.

Последњи издавач којег ћемо користити у раду, а одобрен је од стране надлежног министарства јесте *Босанска књига*.⁶¹ Аутори уџбеника су Едис Дервишагић, Хација Хациабдић, Ален Мулић, те Вахидин Мехић. За осми разред аутори су Едис Дервишагић и Хација Хациабдић. Писмо које се користи при писању уџбеника је латиница, а језик „босански“. Сви уџбеници су дизајнирани у боји, меких корица. Квалитет уџбеника варира од издавача до издавача. На корицама се налазе илустрације према одабиру аутора уџбеника.

nametnula se potreba za korekcijom nastavnih sadržaja kako bi se nastavnicima omogućilo dostizanja definiranih ishoda učenja kod učenika. Na ovaj način nastavni sadržaji i ishodi učenja te proces poučavanja u cjelini bili bi izravno stavljeni u funkciju razvoja punih potencijala učenika i njihovu pripremu za život te kroz to i postupno stvaranje uvjeta za kurikularnu reformu koju Županija Posavska, zajedno s drugim županijama, trenutno provodi. Za svaku školsku godinu Ministarstvo donosi popise odobrenih udžbenika za gimnazije, osnovne i strukovne škole koje možete pronaći u Narodnim novinama na stranici Vlade Županije Posavske. Udžbenici nisu rangirani i učitelji slobodno biraju kojim se udžbenikom žele koristiti. Nadam se da sam uspjela odgovoriti na sva Vaša pitanja. Lijepi pozdravi Nada Dujković, pomoćnica ministrice.

⁵⁹Уџбеник је одобрен рјешењем Федералног министарства од 4. 6. 2010. године. Рецензенти су Аднан Велагић, Неџад Спахић, Смајо Халиловић, Маја Ђуретић–Аћић те Дејан Гарић, док је година издања 2010. Уџбеник за осми разред је такође одобрен од стране Федералног министарства 12. 7. 2011. године. Рецензенти су Аднан Велагић, Дејан Гарић, Мидхат Спахић и Смајо Халиловић. Година издања је 2011. Главни уредник оба издања је Муамер Спахић.

⁶⁰Уџбеник је одобрен рјешењем Федералног министарства образовања и науке 4. 6. 2010. године. Рецензенти су: Аднан Велагић, Неџад Спахић, Смајо Халиловић, Маја Ђуретић Ачић, Дејан Гарић, док је уредница Амра Мекић, а година издања 2010. Уџбеник за осми разред је одобрен од стране министарства 12. 7. 2011. године. Рецензенти су Мидхат Спахић, Смајо Халиловић, Маја Ђуретић Аћић, Дејан Гарић те Аднан Велагић. Година издања је 2011, док је уредник Нермин Имамовић.

⁶¹Уџбеник је одобрен за употребу рјешењем од 4. 6. 2010. године. Рецензенти су Аднан Велагић, Неџад Спахић, Смајо Халиловић, Маја Ђуретић Ачић и Дејан Гарић. Година издања је 2018, а главни уредник Јасмина Алагић. Уџбеник за осми разред је одбрен рјешењем од 12.7.2011. године. Рецензенти су Мидхат Спахић, Смајо Халиловић, Маја Ђуретић Ачић, Дејан Гарић и Аднан Велагић. Година издања је 2021. док је уредник Нермин Имамовић.

IV 1. Садржај уџбеника

Када је ријеч о садржају, обратићемо пажњу на број страна уџбеника, тематске цјелине, а затим и на област која се тиче теме нашег рада. Уџбеник из историје за седми разред, који је у употреби у Републици Српској, има 229 страна, подијељен је у шест тематских области, уз додатак у уводном дијелу о основним одликама средњег вијека, те на крају хронолошким таблицама. Уџбеник обухвата изучавање периода средњег вијека па све до 16. вијека, односно завршава се Сеобом Срба у XV и XVI вијеку како је и предвиђено наставним планом и програмом. Управо посљедња тематска цјелина под називом *Балканске земље у доба османских освајања* је неопходна за наш рад, односно наслов *Слабљење и пад Босне под турску власт*, који се налази на страни 210. Садржај уџбеника се налази на крају, након хронолошких таблица, док се потом као додатак налазе четири историјске карте, илустроване од стране Миреле Бутирић. У уџбенику из историје за осми разред садржај се налази на почетку. Уџбеник има 195 страна⁶², подијељен у пет тематских области. За наше истраживање важне су тематске цјелине *Јужнословенски народи под турском, аустријском и млетачком влашћу од краја XV до краја XVIII вијека*, гдје се обрађују наслови *Положај покороног балканског становништва под турском влашћу и облици отпора хришћанског становништва*, *Пећка патријаршија* и *Босна и Херцеговина под турском влашћу до краја XVIII вијека*. Наредна тематска област битна за истраживање јесте *Балканско полуострво крајем XVIII и почетком XIX вијека*, гдје се издваја наслов *Босна и Херцеговина крајем XVIII и у првој половини XIX вијека*, на страни 164. У посљедњем поглављу под насловом *Јужнословенски народи од средине XIX вијека до Берлинског конгреса* издваја се област *Босна и Херцеговина од средине XIX вијека до Берлинског конгреса* на страни 180. За разлику од осталих уџбеника гдје имамо више аутора, у садржају се поред сваког наслова у загради налази име аутора који је обрађивао наведену тему. Дакле, на основу тога ми видимо да је аутор наведених наслова Жељко Вујадиновић, сем под насловом *Пећка патријаршија*, чији је аутор Славица Купрешанин. Овакав вид писања садржаја, гдје се поред сваке тематске области или наслова испише име аутора, не би било лоше практиковати и у осталим уџбеницима са више аутора. На тај начин би се аутори оградиле од могућих

⁶²Ж. Вујадиновић, С. Купрешанин, Г. Наградић, *нав. дјело*.

недостатака, могућих субјективних ставова или нетачних информација који се понекад поткраду у уџбенику.

Наредни уџбеници су из повијести и користе се у Федерацији Босни и Херцеговини, за говорно подручје хрватског језика. Прво ћемо анализирати издавача *Алфа Мостар* потом и *Школску накладу*. Уџбеник садржи 193 стране.⁶³ Садржај се налази на почетку уџбеника, подијељен је на тринаест тематских цјелина са додатком појмовника. Теме које ћемо анализирати у раду су *Osmansko carstvo i Europa*, гдје се у склопу наслова *Hrvatski krajevi pod Turcima Osmanlijama*, помиње и Босански пашалук, на страни 155. Код осмог разреда, истог издавача, број страна уџбеника је 166.⁶⁴ Садржај је на почетку и подијељен у једанаест тематских цјелина са додатком појмовника. За израду рада важне цјелине су *Hrvatski narodni preporod i pojava modernih nacija u Europi*, гдје издвајамо наслове *Bosna i Hercegovina u prvoj polovici XIX stoljeća*, страна 48, као и *Odjeci narodnog preporoda kod Hrvata izvan Banske Hrvatske*, на страни 57. Наредна тематска цјелина јесте *Euvropa na vrhuncu moći: nastanak prvih modernih država u Evropi*, гдје издвајамо наслов *Istočno pitanje: Bosna i Hercegovina pod Austrougarskom vlašću*, на страни 87.

Код издавача *Школска наклада*, ситуација са садржајем је нешто другачија. Уџбеник садржи 235 страна.⁶⁵ Садржај је на почетку и подијељен је у дванаест тематских целина са додатком појмовника на крају. Дакле, за рад су важне цјелине које говоре о простору Босне и Херцеговине, а то су *Osmansko carstvo prema hrvatskom etničkom prostoru i Europi*, у којем се обрађује *Uspostava osmanske vlasti u osvojenim bosansko – hercegovačkim područjima*, као и цјелина *Hrvatski i bosansko-hercegovački prostori u novome vijeku (16-18. stoljeće)*, од 210 стране. Оно што запажамо јесте да у садржају, приликом навођења, не постоје поднаслови код тематских цјелина. У уџбенику за осми разред садржај се налази на почетку, уџбеник садржи 230 страна⁶⁶ и дванаест тематских цјелина са додатком појмовника, који је изостављен приликом навођења садржаја. Битне тематске цјелине су *Hrvatski narodni preporod i pojava modernih nacija u Evropi*, *Društvo, kultura i promjene u svakodnevnom životu u prvoj polovici 19. stoljeća*, као и *Bosna i Hercegovina u sastavu Habzburške Monarhije*.

Када је ријеч о уџбеницима хисторије, као што смо навли раније, имамо три издавача. Почећемо са издавачем *Sarajevo publishing* код кога се садржај налази на

⁶³ Ante Birin, Miroslav Rozić, Tomislav Šarlija, *nav. djelo*.

⁶⁴ Miroslav Akmidža, Stjepan Bekavac, Miroslav Rozić, *nav. djelo*.

⁶⁵ Željko Brdal, Margarita Madunić, Nikola Lovrinović i dr., *nav. djelo*.

⁶⁶ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, Nikola Lovrinović i dr., *nav. djelo*.

последњој страни уџбеника. Уџбеник садржи 165 страна.⁶⁷ Подијељен је на шест тематских цјелина уз додатак појмовника, извора и литературе. За наш рад интересантне су цјелине *Osmansko carstvo*, од 118 стране и *Bosanski ejalet u sastavu Osmanskog carstva do kraja XVIII stoljeća*, која почиње од стране 130. Као и код седмог тако и код осмог разреда садржај се налази на крају уџбеника који садржи 155 страна.⁶⁸ Уџбеник је подијељен на четири тематске цјелине, од којих су за нас интересантне *Osobenost nacionalnih pokreta u zemljama jugoistočne Evrope*, гдје је за нашу тему важно поглавље *Uticaj nacionalnih pokreta iz susjedstva na nacionalne pokrete u Bosni i Hercegovini*, затим слиједи тематска цјелина *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*.

Наредни издавач је *Босанска књига*. Садржај се налази на крају, а уџбеник посједује 165 страна⁶⁹ подијељених у шест тематских цјелина уз додатак појмовника и списка литературе на крају. Наиме, код рада је важно да обратимо пажњу на тематске цјелине *Osmansko carstvo* као и на *Bosna u osmanskom periodu (od 1463. godine do kraja XVIII stoljeća)* од 116 стране. За разлику од уџбеника за седми разред, у уџбенику за осми разред садржај је на почетку. Уџбеник садржи 127 страна⁷⁰ и подијељен је на пет тематских цјелина уз додатак појмовника и списка литературе. Када је ријеч о цјелинама које су интересантне за рад, ријеч је о цјелини *Bosanski ejalet/vilajet u XIX stoljeću*. У уџбенику за седми разред издавача *НАМ Тузла/Вријеме Зеница* садржај је на почетку. Уџбеник садржи 184 стране⁷¹, подијељен је на шест тематских цјелина уз додатак индекса имена и појмова, списка литературе, и оно што је овде занимљиво јесте да имамо дио који се односи на биографије аутора уџбеника. Ово није случај код осталих уџбеника. Тематске цјелине интересантне за наше истраживање су *Osmansko carstvo* и *Bosna u Osmanskom periodu do kraja XVIII stoljeća*. Као и код претходног уџбеника тако и код уџбеника за осми разред, садржај се налази на почетку. Уџбеник има 94 стране⁷², подијељен је на четири тематске цјелине. За рад је важна цјелина *Bosna u XIX stoljeću*. Сви уџбеници посједују предговор, односно обраћање аутора ученицима, док неки посједују и упутство како треба користити уџбеник.

⁶⁷ Asmir Hasičić, *nav. djelo*.

⁶⁸ Asmir Hasičić, *Historija 8*.

⁶⁹ Edis Dervišagić, Hadžija Hadžiabdić, Alen Mulić i dr., *nav. djelo*.

⁷⁰ Edis Dervišagić, Hadžija Hadžiabdić, *nav. djelo*.

⁷¹ Izet Šabotić, Mirza Čehajić, *nav. djelo*.

⁷² Amela Bajramović, Fikret Midžić, Esad Ahmetašević i dr., *nav. djelo*.

Ако упоредимо наставни план и програм са садржајем уџбеника, можемо да уочимо да нема великих одступања, изузев уџбеника *Историје за седми и осми разред* за Републику Српску, гдје се наслови тематских цјелина не подударају са насловима тематских цјелина предвиђених наставним планом и програмом.

ПОРЕЂЕЊЕ И АНАЛИЗА САДРЖАЈА УЏБЕНИКА

Поређењем садржаја уџбеника уочили смо да се највише о Босни и Херцеговини говори у уџбеницима историје, док се најмање обрађује у уџбеницима повијести. Прије него пређемо на анализу уџбеника која се односи на тему *Босански пашалук*, обратићемо пажњу и на тематску цјелину која се односи на ширење Османског царства⁷³, која се обрађује у свим уџбеницима.

V 1. Уџбеници за седми разред основне школе

У уџбенику историје за седми разред, који се користи у Републици Српској, о ширењу Османског царства говори се у теми *Балканске земље у доба Османлијских освајања*, од 188. до 222. стране, конкретно за рад је важан поднаслов *Слабљење и пад Босне под турску власт*. Наслов и поднаслови се подударају са наставним планом програмом предвиђеним за седми разред. Наставна јединица започиње истакнутим насловом, док се испод налази лента времена⁷⁴ која обиљежава вијек који се проучава. У овом случају то је петнаести вијек. Када је ријеч о главном тексту он је обрађен у неколико подналова и обухвата *Превласт обласних господара, великашке породице, Босна између Угарске и Турске, Осамостаљење Херцеговине*, те на крају *Пад Босне и Херцеговине*. Поднаслови су опширно обрађени са много набрајања, а садржаји недовољно повезани што их чини за овај узраст дјецe неразумљивим и конфузним. Од истакнутих великашких породица помињу се Хрватинићи, Павловићи и Косаче, са акцентом на Хрвоја Вукчића Хрватинића, а након његове смрти акценат је на Сандаљу

⁷³Османлије су своју државу називали *Devlet-i Aliyye* (узвишена држава), док се у европским изворима она помиње као Османска империја или Турска империја. Османско царство је постала јака сила захваљујући својој традицији државне администрације, економској структури, систему посједовања лена и војничкој организацији. У шеснаестом вијеку пошло им је за руком да се трансформишу у једну од пет истакнутих свјетских сила, значајну не само по војничким подвизима већ такође и по важним доприносима у културном, умјетничком и научном животу. Османлије су биле успјешне у интеграцији заједница различитих религија, културе и језика на три континента, унутар једног оквира, наглашавањем једног оквира као што су „сусједство“ или „земљиштво“, тежећи поштовању етничке и вјерске разноликости народа, што им је омогућило да коегзистирају у миру и стабилности под оним што је познато као Османски мир (*Pax Ottomana*); *Historija Osmanske države*, Orijentalni institut; Sarajevo–IRCICA: Istanbul 2004, (priredio: Ekmeleddin Ihsanoglu), 39.

⁷⁴Хронологија је једна од помоћних историјских наука и веома је значајна за историју и као наставни предмет и науку. Без хронологије у историји би владао хаос. Сваки историјски догађај је везан за вријеме (када се догодило) и простор (гдје се догодило); М. Лазић, *нав. дјело*, 33.

Хранићу Косачи. Иако се помиње којим областима су владале породице, нема историјске карте⁷⁵ која би то визуелно представила.

У поднаслову *Босна између Угарске и Турске*, на страни 211, помиње се град Добор⁷⁶ наводећи да је угарски краљ, којем се ни у једном тренутку не помиње име, „наредио да се сви заробљени великаши погубе и са зидина града Добора баце у ријеку Босну“. Није прецизирна локација Добора. На крају аутор закључује да се „Босна налазила на путу безвлашћа. Пријетила јој је скоро пропаст“. Много тога остало је недоречено и нејасно приликом читања наставне јединице.

Посебан осврт аутор је указао и на догађаје у Херцеговини, посветивши једно поглавље њој. Од значајних личности, акценат је на Стјепану Вукчићу Косачи, личности која ће постати спорно питање, око које ће се спорити коме припада и којег је националног поријекла и поред тога што се у средњем вијеку не може говорити о нацијама у модерном смислу те ријечи. У овом поглављу је важно истаћи титулу херцега од светог Саве⁷⁷, односно титула по којој ће се област Косача касније назвати Херцеговином. Ова титула ће бити спорна, па ће се у уџбеницима који се користе у Федерацији избјегавати пун назив титуле.

Када је ријеч о паду Босне и Херцеговине, аутор се у једном тренутку користио изворима током излагања, односно користио је писмо које је упутио посљедњи краљ Босне Стефан Томашевић папи, обавјештавајући га да је отказао султану плаћање харача. Текст је писан у курзиву и на тај начин је истакнут. Овај вид употребе извора кроз главни дио текста је ефикасан из разлога што ученици могу да створе слику времена о којем се прича. Како наводи Здравко Делетић, „модерна настава историје не

⁷⁵Треба да се напомене да поред уџбеника, ученици могу да користе историјски атлас, тј. пожељно је, међутим то није обавезно, тако да се он у већини случајева не користи у настави. С друге стране, основне школе нису довољно опремљене са пропратним материјалом, те тако имамо и недовољан број зидних историјских карата. У данашње вријеме, све се више ради на побољшању извођења наставе, у погледу развоја технологије, те су у употреби све више „пааметне табле“, односно мултимедијалне учионице за извођење наставе, гдје наставник може да пронађе и приложи историјску карту, током наставе.

⁷⁶Један од најрепрезентативнијих културно–историјских споменика на подручју општине Модрича је, свакако, стари град Добор са својом Добор кулом. Налази се уз саму лијеву обалу ријеке Босне око 4 km узводно од Модриче.

⁷⁷Титула херцега Стефана и његових насљедника је гласила: „херцег од Светог Саве“ (лат. Dux Sancti Sabbae), односно војвода од Светог Саве, по првом српском архиепископу Сави (Немањићу). Појам херцег (њем. herzog), односно војвода (лат. dux) означавао је у средњовијековној феудалној хијерархији највиши племићки степен до краљевског звања. Из херцешке титуле и општег назива за херцештво (војводство), односно херцеговину (војводину), касније је изведен нови обласни назив Херцеговина, који је означавао сва подручја која су се услед турског освајања Војводства Светог Саве нашла у саставу новостворене покрајине, познате као Херцеговачки санџак (тур. Hersek Sancağı); Раде Михаљчић, 'Идејна подлога титуле херцег' у: *Српска проза данас: Косаче–оснивачи Херцеговине*, Билећа–Гацко: Просвјета 2002, 308–341; Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, NP „Oslobođenje“: Sarajevo 1959.

треба да инсистира само на знањима о историји, што се често претвори у памћење чињеница. Није сва историја у фактографији, чињенице су појединачне и неповезане, њих треба разумети, повезати и објаснити, сместити у историјски контекст, направити смислен и одржив исказ. Историја није збир чињеница, она је прича о чињеницама и значењима која им историчари доделе“.⁷⁸ Наиме, употребом извора, односно радом на изворима, ученицима се омогућава да уоче како се раније размишљало, како су се доносиле одлуке као и начин писања једног писма и бројне друге чињенице које извор може да донесе. Потребно је ученике обучавати да на основу доступних извора и остатака размишљају о прошлости, боље разумију савремена документа која им се путем медија нуде, разликују публицистички и научни текст. Треба да буду оспособљени да се снађу у обиљу докумената, информација, значења, порука и тврдњи које им се нуде. Ученике треба учити да критички размишљају о документима и информацијама, да критички формирају свој суд о садржају. Закључак је за појединца важан јер „је његов“, мотивише га и покреће, друго је питање колико је ваљан (и неутемељено мишљење дјелује на понашање појединца). Исти је случај и са научним – стручним текстом. Свако има право да прихвати или преиспитује ваљаност закључака других, па и оних који су препоручени звањима и титулама.⁷⁹ Поглавље се завршава информацијом да се краљ Стефан Томашевић (у уџбенику се користи верзија Стјепан, карактеристична за уџбенике из Федерације) повлачио ка западу, те да је ухваћен у граду Кључ и погубљен 1463. године. Аутор је заборавио да остави податак шта се десило након погубљења краља са осталим члановима као и територијом Босне. За Херцеговину се наводи да су Турци након двије године, заузели већи дио ње. О години пада Херцеговине нема помена, иако је поднаслов насловљен са *Пад Херцеговине*.

О административном уређењу као и основним одликама Османског царства, према наставном плану и програму за Републику Српску, није предвиђено да се говори у седмом разреду, па тако немамо ни помена о Босанском пашалуку као што ће бити случај са уџбеницима историје и повијести. Пошто у Републици Српској нема више издавача, самим тим је и конкуренција изостављена што на неки начин утиче на квалитет уџбеника.

Када је ријеч о Федерацији БиХ, Османско царство је, у зависности од издавача, у већој или мањој мјери обрађено кроз тематске цјелине. Уколико се прво осврнемо на

⁷⁸Здравко М. Делетић, *Методика и технологија наставе историје*, Филозофски факултет Приштина с привременим сједиштем у Косовској Митровици: Косовска Митровица 2018, 323.

⁷⁹Исто, 323–324.

учбенике повијести, Османско царство се, код издавача *Школска наклада*, обрађује под темом *Osmansko carstvo prema hrvatskom etničkom prostoru i Europi*, од 162 до 180 стране. Наставна јединица започиње са уводним дијелом који се односи на то шта ће ученици учити у поглављу као и навођењем нових појмова. Затим, на страни 163 налази се лента времена са најзначајнијим датумима за период од 1290. до 1600. године. У даљем дијелу текста, односно главном дијелу, како је назначен у учбенику, обрађује се постанак Османског царства, њихов продор у Европу, успостава османске власти у освојеним босанско–херцеговачким подручјима, Хрватска и Угарска под османским нападима, Сабор у Цетину, Османско освајање Хрватске, живот на освојеним подручјима, устрој односно успостава Војне крајине, Влашки статут и на крају слабљење османске моћи. Наиме, када говоримо о Босни и Херцеговини она се помиње у два поглавља, *Uspostava osmanske vlasti u osvojenim bosansko–hercegovačkim područjima* страна 166–67, затим и у *Život na osvojenim područjima*, страна 175–176. Слиједи тематска цјелина *Хрватски и босанско–херцеговачки простори у новоме вијеку (16–18 вијек)*, од 210 до 229 стране, у склопу које се обрађује *Босански пашалук*, на странама 224–225. Овдје се може уочити да се Босански пашалук обрађује већ у седмом разреду, за разлику од наставног плана и програма Републике Српске гдје се Босански пашалук обрађује у осмом разреду. Када је ријеч о учбенику издавача *Алфа Мостар*, тематска цјелина је насловљена са *Osmanlijsko carstvo i Europa* и обрађује се од 143. до 161. стране. У оквиру теме налазе се поднаслови, *Osmanlijsko carstvo i njegovo širenje* са поднасловима *Настанак Османлијског царства*, *Турци Османлије освајају Балкански полуоток*, *Организација Османског царства*. Наредни поднаслов везан је за хрватско–турске сукобе и ми га нећемо обрађивати у раду. Наравно и овдје је ријеч о сличним поднасловима као и код претходног издавача. За проучавање Босне и Херцеговине значајан је поднаслов *Hrvatski krajevi pod Turcima Osmanlijama*, те у склопу њега се проучавају поднаслови *Посљедице османских освајања*, *Положај Хрвата у Османском царству*, *Исламизација*, *Однос османских власти према кршћанским црквама*, а затим *Ускоци*. Тематска цјелина се завршава са насловом *Oslobođenje hrvatskih zemalja od Turaka* и ту се налазе поднаслови *Слабљење османске моћи* као и *Велики (Бечки) рат (1683–1699)*, *ослобођење хрватских земаља од Турака*, *Мир у Сријемским Карловцима* и *Наставак обрамбених ратова*.

Све наведено се подудара са предвиђеним Наставним планом и програмом. Када се говори о простору Босне и Херцеговине, код учбеника издавача *Школска наклада*, односно групе аутора, акценат је на начину како је дошло до успоставе власти, колико

је дуго трајала и шта је произашло из османских освајања. Када је ријеч о области херцега Стјепана Косаче наводи се да је територија ушла у оквире Османског царства, односно стоји да се „tako s vremenom u okviru Osmanskog carstva našao i nekadašnji posjed hercega Stjepana Kosače (nazvan Hercegovina) i teritorij nekadašnjega Bosanskog kraljevstva“. Међутим, када је ријеч о Хереговини, аутори не помињу како је настао назив Херцеговина, нити зашто се Стјепан прозвао херцегом. Такође, не наводи се ни пуна титула херцега Стјепана. Од великашких породица помињу се само Косаче, док се изостављају Павловићи и Хрватинићи. Наиме, велики дио текста се односи на формирање управне области, па тако имамо оснивања санцака, потом беглербелука и на крају ејалета. Све ово може да буде конфузно, ако имамо у виду да се ради о узрасту дјеца од 12 до 13 година. Аутори се нису потрудили да шематски прикажу управу Османског царства, него су се одлучили на сувопарно набрајање. Након што су ученике упознали са османском уравом, одмах су прешли на освајање Босне, гдје су се посветили да детаљно опишу сам ток догађаја, од освајања Бобовца до предаје Јајца и Кључа. Оно што је занимљиво јесте да аутори помињу формирање Јајачке и Сребрничке бановине, док се за област Херцеговину односи само дио реченице која гласи „veći dio Hercegovine raо је pod osmansku vlast 1482. godine“. Потом се јединица наставља пасусом који говори о оснивању три санцака: зворнички, хрцеговачки и боснаски, и прелази се на годину оснивања Босанског пашалука, 1580.

Примјетно је да се аутори не користе много годинама и личностима, што се односи на све уџбенике које обрађујемо, истичу се само најважнији. У свим методикама наставе историје аутори придају велики значај избору хронологије у уџбеницима и наставном процесу. Не треба тражити вербално знање датума, битније је логично разумијевање и оријентисање ученика у времену.⁸⁰

Оно на шта аутори у уџбеницима повијести нису обратили пажњу јесте појава коју је за собом донијело Османско царство, а то је процес исламизације. Иако се османска држава развила у свјетско царство, дакле заједницу различитих народа и вјера, она није могла премостити свој властити бинаризам: припадност турском роду и муслиманској религији.⁸¹ Исламизација⁸² се помиње као једна од посљедица доласка Османлија.

⁸⁰Милан Д. Лазић, *нав. дјело*, 70.

⁸¹Недим Филиповић, 'О једном аспекту корелације између исламизације и чифтлучења, Неке импликације исламизације у Босни и Херцеговини', у: *Прилози. Година XVII*, бр. 18, Институт за историју: Сарајево 1981, 28.

⁸²Недим Филиповић у расправи о исламизацији такође наводи: „Ондје гдје је други члан бинаризма—религија, представљала монолитни конфесионални фактор, након рушења државе, није дошло до масовне исламизације, а ондје гдје конфесионални фактор није био монолитан, као у Босни и Албанији,

Иако је дошло до масовне исламизације, том феномену се не поклања посебна пажња у уџбенику. У уџбенику стоји да су „uslijedili i procesi islamizacije bosanskog i hercegovačkog (do tada pretežno katoličkog) stanovništva, koji su trajali više stoljeća i imali različite uzroke“. Даље се наводи да је католичанство, уз православље, ипак преживјело „вишестолетну“ османску владавину. Помиње се повеља (ахд-наму) од стране Мехмеда II, тадашњем фрањевцу Анђелу Звиздовићу. Ахднама је повеља којом се јамчи слобода вјере босанским фрањевцима од стране султана Мехмеда II Фатиха (Освајача). Она се и данас чува у фојничком самостану. Такође треба поменути да су се на њу и касније позивали турски султани.⁸³ Када је ријеч о насиљу над хришћанским становништвом, акценат је само на римокатолицима, али не и на православнима. Након тога се прелази на поднаслов који се односи на Хрватску и Угарску под османским нападима.

Код поднаслова *Босански пашалук*, на страни 224, аутори су се одлучили да два вијека представе у најкраћим цртама, остављајући недоречену слику догађаја на простору Босне и Херцеговине у том периоду. Међутим, важно је поменути и да се наводи име првог беглербега Ферхат паше Соколовића. Има помена и о сједиштима пашалука, па се тако наводе градови Сарајево, Бањалука и Травник. Када је ријеч о појму раја, наводи се да након што су посједи постали приватни, појам раја⁸⁴ се изједначио са појмом кршћанин. Описано је да су били дискриминисани и као примјере дискриминације наводе забрану ношења одређене боје и раскошне одјеће, затим понизно понашање према муслиманима, а све то је довело до отпора према власти.

дошло је до масовне исламизације. Манипулисање вјерском идејом од стране османске политичке идеје вршило се и према хришћанима и према прелазницима на ислам. То манипулисање вјерском идејом према хришћанима вршено је у двоструком виду. Први његов вид је вјерска, друштвена и политичка дискриминација хришћана, док је други његов вид привидно и привремено док и даље дискриминације у друштвеном, имовинском и политичком погледу према припадницима затечене феудалне класе који би се укључили у тимарски систем, служили османској војној сили и османској држави, као и према старјешинском слоју влаха, војводама, кнезевима, примићурима, лагаторима, који су добијали тимаре, чифтлуке и друга добра, служећи османској војној сили, ангажовању влаха у османским војним и полувојним формацијама и остваривању крупних подухвата колонизације пустих земаља влашким масама, да би у касније вријеме и припадници феудалне класе и припадници старјешинског влашког слоја изгубили те повластице и пали под пуни удар отворене вјерске дискриминације“; Исто, 29.

⁸³ Н. Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Islamska dionička štamparija: Sarajevo 1940, 28.

⁸⁴ Према административној подјели Османског царства под појмом раја у најширем смислу ријечи, било да се ради о припадницима хришћанске или муслиманске вјере, подразумевао је поданике произвођаче који су, за разлику од припадника војничке класе, плаћали дажбине. У ужем смислу рају су чинили земљорадници, насупрот градском становништву и номадима, који су имали другачији статус. У 15. вијеку раја је представљала битан чинилац у свим пољопривредним подухватима, јер је обрадиве земље било више него људства које је радило на њој. Халил Иналџик, *Османско царство. Класично доба 1300 – 1600*, СКЗ: Београд 1974, 156–157.

Наредна два пасуса посвећена су културним приликама на простору Босанског пашалука, истичући ширење исламске културе која се поред вјерског обиљежја, осликавала и у оријенталном стилу градње објеката као и у књижевности гдје се поред њеног вјерског карактера назиру примјесе и домаће културе. Књижевност је позната под називом алхамијадо—књижевност. Назив алхамијадо (изворно *aljamiado*) је поријеклом из културе освајача Al-Adžemije. Ово су име дали остаци Арапа у Шпанији који су писали шпанским језиком, али арапским писмом.⁸⁵ Податак о поријеклу се не помиње у уџбенику, него се повезује директно са „босанским“ језиком и „бошњачком“ културом. Када је ријеч о даљем утицају језичке културе османског царства, на народ Балкана, аутори наводе да је хрватски језик примио велики број турцизама, не наводећи остале народе, што опет алудира на одбацивање присуства српског народа на простору Босне и Херцеговине. Оно што се могло навести јесте да су сви народи Балкана подлегли утицају османске културе која је оставила трага и у народном језику употребом великог броја турцизама. Једини помен православних Срба везује се за штампарију Божидача Горажданина, која је основана у Горажду 1519. године. Наводећи да су „*tu ćirilčnim pismom na crkvenoslovenskom jeziku otisnute tri knjige*“. Такође се истиче да су жаришта културе католика Хрвата и православних Срба били самостани односно манастири, са посебним освртом на утицај фрањеваца у Босни. Од значајних имена истакли су дјеловање фра Матије Дивковића⁸⁶, те његову књигу *Наук крстјански*, писану на народном језику. Од самостана су истакли Краљеву Сутјеску, Фојницу и Крешево.

Наредни издавач за хрватско језичко подручје, у Федерацији Босни и Херцеговини, јесте *Алфа Мостар*. Османско царство је обрађено на слича начин, с тим да је главни дио текст мањег обима, акценат је на најважнијим догађајима, личностима и појмовима. Пажња је усмјерена више ка илустрацијима, гдје су се потрудили да на најбољи начин представе османски период користећи метод рада са предметним очигледним средствима. Уџбеник је представљен више у виду сликовнице. Графички дизајнер се потрудио да на најоригиналнији начин представи представнике административне управе Османског царства као и друштвено уређење и подјелу у

⁸⁵ Fuad A. Bačićanin, 'Alhamijado književnost, opšti pregled', u: *Philologia mediana*, vol. 5, no. 5, Univerzitet u Nišu: 2013, 254.

⁸⁶ Фра Матија Дивковић је значајна личност хрватске историографије. Поводом 400 година од настанка дјела *Наук крстјански*, организован је Међународни научни скуп у Загребу и Сарајеву. У зборнику радова *Matija Divković i kultura pisane riječi franjevac Bosne Srebrene, Međunarodni znanstveni skup u povodu 400. Obljetnice maloga Nauka i Besjeda (1616) fra Matije Divkovića (1563–1631)* се говори о животу и дјеловању фра Матије Дивковића.

Босанском пашалуку. Наиме, и овдје је примјетно да су се аутори више базирали на област Хрватске, а мање на област Босне и Херцеговине како је и предвиђено наставним планом и програмом. Такође, оно што се може узети као позитивна ставка уџбеника јесте и то што се послје сваког поднаслова налазе питања за ученике, те их на тај начин анимирају да буду активни у току наставе. Сам уџбеник оставља утисак динамичности која је неопходна за реализовање наставе, посебно када је ријеч о предмету историја.

У наслову *Osmanlijsko Carstvo i njegovo širenje*, који обухвата стране 144 и 145, важно је да поменемо два поднаслова: *Nastanak Osmanlijskog Carstva* и *Organizacija Osmanlijskog Carstva*. Занимљиво је да се у уџбенику све вријеме царство пише великим словом, иако то није био случај код претходног издавача. Први поднаслов је у кратким цртама исписао историју од настанка Османског царства па све до битке код Черномена, 1371. године, док се у другом поднаслову објашњавају појмови султан, велики везир, земљишњи посјед, спахија и јаничар. За јаничаре се наводи да су „nasuprot spahijama, bili plaćeni u novcu, a uzimali su se u službu od kršćanskih zarobljenika“. Овдје, такође, нема помена о народном називу данак у крви или турски девширма⁸⁷ као ни детаљнијег појашњења о јаничарима. Даље се наставља са турско–хрватским сукобима и турским освајањем Хрватске.

У наредном наслову *Hrvatski krajevi pod Turcima Osmanlijama*, на странама од 154. до 157, обрађује се и *Položaj Hrvata u Osmanlijskom Carstvu* у којем се помиње *Босански пашалук*. Код помена обавеза становништва према султану и спахијама, помиње се десетина, радна обавеза као и харач или главарина. Аутори се у овом поглављу користе термином данак у крви што није био случај код претходног издавача. Навели су податак да се спроводио сваке пете или шесте године као и то да су одводили хришћанску дјецу, помињући и мушку, али и женску. Појава одвођења женске дјеце није поменута у другим уџбеницима. Такође, није поменут ни узраст

⁸⁷Појам девширма потиче од турске ријечи девширмек (devşirme) која означава сакупљање, односно сабирање, док као термин у османској историји означава регрутацију хришћанских дјечака у војне сврхе. Зачетак девширме види се у кориштењу једне петине ратних заробљеника приликом стварања нове војске, односно јањичара, за вријеме султана Мурата I, да би се затим проширио на прикупљање дјеце од османских поданика, првобитно у Румелији и то од Албаније и Грчке, па све до Србије и Босне и Херцеговине, а затим и у Анадолији. Девширма се проводила међу хришћанском популацијом, најчешће на селима, те је била једини начин попуњавања јањичарског корпуса све до промјена у 16. вијеку када су јањичарима могли приступити и синови бивших јањичара те муслимански добровољци. Више у: Ešref Kovačević, 'Jedan dokument o devşirmi', u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 22–23, Sarajevo, 1972, 203–209; Aleksandar Matkovski, 'Prilog pitanju devşirme', u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 14–15, Sarajevo, 1964, 273–309; Milorad Pavić, *Jugoistočna Europa pod osmanskom vlašću: od pada Carigrada do Svištovskog mira*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014.

дјеце приликом одвођења.⁸⁸ Да би приближили ученицима феномен данака у крви, аутори су га могли поткријепити изворима или књижевним дјелом Иве Андрића *На Дрини ћуприја*. Књижевни текст некада замјењује наставников опис догађаја, појаве или феномена и омогућава ученицима да створе бољу представу о неком времену, периоду или процесу. Један од недостатака овог уџбеника јесте изостанак извора у потпуности, без обзира да ли је ријеч о теми коју обрађујемо у раду или другим тематским цјелинама. Такође, аутори су могли, да под посебном рубриком *За оне који желе да знају више*, изнесу податак да су родитељи приликом девширме крили дјецу, сакатали прсте десне руке, склањали их у планине или ван турске територије, уцртавали крст који се није могао избрисати, давали мито па чак и дјечаке женили како би их сачували, али и то да је било појединачних случајева гдје су родитељи добровољно давали дјецу из хришћанских породица због великог сиромаштва и глади која је настајала за вријеме ратова, буна и куге.⁸⁹

Када је ријеч о процесу исламизације, аутори су тој теми посветили посебан поднаслов. Они наводе да се процес исламизације није само огледао у „повећању броја muslimanskog stanovništva, već i na kulturnom planu“. Обрађају пажњу на изглед градова наводећи да су „gradovi na zauzetim područjima poprimali osmanlijska obilježja u skladu s čime su bili podijeljeni na trgovački dio – čaršiju i na stambeni dio – mahalu“. Међутим, архитетктури и култури аутори нису посветили посебну пажњу.

У поглављу *Odnos osmanskih vlasti prema kršćanskim Crkvama* помиње се однос према католичкој, али и православној цркви, гдје се наводи да су припадници православне цркве били у бољем положају него припадници католичке. У уџбенику стоји и то да је „razlog ležao u činjenici što su poglavari pojedinih pravoslavnih crkava bili turski podanici“. Потом се наводи и податак о страдању самостана: „unatoč tomu (мисли се на повељу, не помињући име повеље него само да ју је додјелио султан Мехмед II, поводом признавања слободе дјеловања и вјероисповјести), i oni su bili izloženi progonima pa se broj njihovih samostana u XVIII stoljeću sveo na tri–Fojnicu, Kraljevu

⁸⁸Историچار Салих Селимовић, који се бави питањем исламизације, у раду *Данак у крви–девширма*, наводи да је данак у крви представљао прикупљање здраве мушке хришћанске дјеце, не помињући женску дјецу, за јањичарски корпус и пажеве за султанов двор (ичоглан, аџами оглан). Осим тога одведено дијете је одмах исламизирано (потурчено и одвојено од свог народа) и у породици је најчешће сматрано изгубљеним. Дјеца су купљена повремено, углавном сваке треће, четврте или пете године у освојеним хришћанским земљама, заправо према потреби султановог двора и јаничарског корпуса. Дјеца су узимана само из сеоских средина. Нису узимани близанци и јединци или ожењени старији дјечаки. Узимана су дјеца од осам и дјечаки од 18–19 година. Најчешће су узимана физички најразвијенија, најздравија и најинтелигентнија дјеца. Дјеца и дјечаки су насилно узимани од својих родитеља; С. Селимовић, *нав. дело*, 228, 231.

⁸⁹Исто, 231.

Sutjesku i Kreševo. S druge strane, Srpska pravoslavna crkva uživala je povlašten položaj zahvaljujući čemu je svoju nadležnost proširila na Bosnu i osvojene hrvatske zemlje“. Аутори алудирају на дјеловање обновљене Пећке патријаршије о којој се не говори у уџбенику. Дакле, према овим информацијама може се закључити да је православно становништво било у повлашћеном положају и да није наишло на нападе и насиља од стране османског режима. Међутим, аутори у уџбенику не помињу фанариоте, чиме би створили јаснију слику положаја српског православног становништва.⁹⁰ О укидању Пећке патријаршије⁹¹ биће нешто говора у осмом разреду. Оно што се наводи за Српску православну цркву јесте и намјера да подвргне и католичке вјернике православној вјери као и то да је султан дозволио представницима српске православне цркве да скупљају порез од католичког пучанства, те на тај начин „dovede do prelaska dijela pučanstva na pravoslavlje“. Наиме, када се све наведено узме у обзир оставља се утисак да су само Хрвати - римокатолици⁹² живјели на простору Босне и Херцеговине,

⁹⁰Формирање фанариотске заједнице је започело након турског освајања Цариграда (1453). У новонасталим околностима, знатан дио грчких првака, како световних тако и црквених, усредредио је своје напоре ка обезбјеђивању неопходних предуслова за опстанак грчке православне заједнице, не само у Цариграду, већ и широм Османског царства. Први корак ка том циљу учињен је регулисањем положаја Цариградске патријаршије код нових власти, чиме је створен модел који је опстао све до почетка 20. вијека. Имали су велики утицај на управу у Османском царству на подручју Балкана од 18. вијека. Углавном су куповали или градили куће у четврти Фанар (по којој су и добили име Фанариоти) у којој је резиденцију имао Васељенски патријарх који је, по османском управном систему, био сматран вјерским и световним вођом свих православних хришћана у Османском царству. Фанариоти су првенствено настојали ући у ужи круг Патријархових сарадника и на тај начин постати утицајни у друштву. Више о њима писао је енглески историчар Стивен Рансиман, у дјелу *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, објављено у два издања 1968. и 1985. Steven Runciman, *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge University Press 1968.

⁹¹ Након укидања Пећке патријаршије сви Срби епископи су уклоњени. За епископе су у Србију доведени Грци фанариоти, који углавном нису имали много разумијевања за Србе. Многи од њих, иако су по више година провели у Србији, нису знали ни српски језик. На Балкану, термин фанариоти се користи у негативном смислу и односи се на сарадњу са Османлијама за време османског ропства, међутим аутори су се одлучили да „заобиђу“ ове податке; Ђоко М. Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије 1766*, Богословље 13, Београд 1938, 250–307.

⁹²У дјелу *Верски односи у Босни и Херцеговини* аутор Лазо М. Костић се позива на Бенедикта Курипеша, који 1530. године пише да се у Горњој Босни или Краљевини Босни налазе три нације односно три вјере (римо-хришћанске вјере, вјере Светог Павла како је Курипеша називао православце у свом дјелу и прави Турци), док се у Доњој Босни налазе само Срби и Турци, односно православно и муслиманско становништво. Такође, наводи и податак да на једном мјесту даље Курипеша каже: „Ми смо у Горњој Босни видјели много цркава и српских свештеника, и манастира са српским и грчким калуђерима; видјесмо крстове на гробовима и друге хришћанске знакове. Притоме наслућивали смо, што су нам они доцније и потврдили, да су се у своје вријеме они и њихови краљеви и господа за хришћанску вјеру храбро борили у бојевима, чија смо многа разбојишта видјели, и да су се тако јуначки борили, да их Турчин није могао друкчије освојити него да им остави њихову вјеру. Ти исти Срби, које затекосмо у хришћанској вјери, указаше нам много љубави“; Лазо М. Костић, *Верски односи Босне и Херцеговине. Демографско-историјска студија*, Издање пишчево: Минхен 1965, 37–38. Аутори су се могли позвати на овај податак и указати на подједнако присуство и православца у Босни, барем у контексту историјске занимљивости.

те да је њихов положај био изразито тежак. О томе нам говори наслов гдје је акценат стављен искључиво на хрватско становништво и њихов однос са Османским царством. У овом поглављу говори се и о ослобађању хрватских земаља од Турака, па имамо помен хајдука из Далмације, истичући храброст *Стојана Јанковића*, без образложења о поријеклу Стојана Јанковића, иначе једног од истакнутих српских ускока.⁹³

Култура, односно барок, се обрађује у склопу тематске цјелине *Europa i doba baroka*, од 172. до 177. стране, док се Босна и Херцеговина помиње на странама 176–177, у склопу поднаслова *Barok u Bosni i Hercegovini*. Поднаслов се односи на дјеловање фрањеваца у Босни и Херцеговини у вријеме Османског царства. Акценат је стављен на двије личности *фра Филипа Ластрића* и његово дјело *Преглед старина босанске провинције*, које се, како су аутори навели, сматра за почетак хисториографије у БиХ, а затим и *фра Матију Дивковић*, који је писао на народном језику. О Матији Дивковићу и његовом значају смо већ говорили. Аутори оба уџбеника су посебну пажњу поклонили историји Дубровника, те се у склопу те тематске цјелине, у уџбенику издавача *Алфа Мостар*, под насловом *Дубровник између Османлијског царства и Венеције*, помиње и територија БиХ, гдје се наводи да је, склапањем Пожаревачког мира⁹⁴, Османско царство изашло на море и то на западу код Неума и на истоку код Суторине у Боки Которској. Као посљедицу потписивања мира наводе дугорочну штету на рачун Хрватске, која је остала територијално раздвојена у два дијела. Уколико сагледамо све наведено да се примијетити да су аутори оба издавача посебну пажњу посветили искључиво положају хрватског народа, односно акценат је више на историји хрватске области у односу према Османском царству.

Код уџбеника хисторије навели смо три издавача. Први издавач којег ћемо анализирати јесте *Sarajevo publishing*. Османско царство се изучава од 118. до 129.

⁹³У таквим случајевима аутори се користе одредницама „наш“, „припадник јужнословенског народа“, „Херцеговац“ и слично. Као посљедицу тих ратова аутори су истакли да је хрватско становништво напуштало Босну и прешло на ослобођена подручја због страха од освете.

⁹⁴Пожаревачким миром из 1718. године, Турска је изгубила сав Банат, Срем, Смедеревски санџак, односно Београдски пашалук (осим Ужичког кадилука), као и знатне дијелове Босанског пашалука. Тада је од Босанског пашалука, односно Зворничког и Босанског санџака отпао појас земљишта од ушћа Дрине у Саву и Уном до Новог, широк 6 до 10 километара, обухватајући још Брчко, Бијељину и сву територију Зворничког санџака на десној страни Дрине тј. кадилуке Шабац, Лозницу (Јадар и Птичар) и Крупањ. Од Босанског пашалука отпали су Дубица, Градишка, Кобаш, Брод и град Фурјан на западној граници, док му је прикључен Ужице с околином. Истим миром Турци су изгубили Имотски с котаром и град Чачвину, а добили Габелу. Наиме, не желећи да им Млечани буду сусједи, Дубровчани су тада добровољно уступили Турској Клек или Неум на сјеверу и Суторину на југу. Тако је Турска добила у Херцеговини два излаза на море; Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, NP „Oslobođenje“: Sarajevo 1959, 92–93.

стране, док се други дио садржаја односи на *Bosanski ejalet u sastavu Osmanskog carstva do kraja XVIII stoljeća*, од 130. до 152. стране. Наиме, и овдје имамо изучавање Босанског пашалука већ у седмом разреду. Поред поглавља која се односе на *Nastanak i razvoj Osmanskog carstva, Državno i društveno uređenje Osmanskog carstva, Teritorijalni vrhunac osmanskog carstva* обрађују се искључиво основни елементи без икаквог дотицаја о паду Босне и Османским освајањем територије. У уџбенику је Османско царство издвојено као посебна цјелина, док је пад Босне, формирање Босанског пашалука и османска управа обрађена у дугој наведеној тематској цјелини. Ми се нећемо освртати на све сегменте који су обрађени у тематској цјелини Османско царство него само на појединости попут појмова данак у крви, те Османлије као цивилизацијски појам.

О данаку у крви се може прочитати у поднаслову *Temelji vojne moći Osmanskog carstva*, на страни 119. Овдје налазимо помен турског назива девширма као и сам превод који гласи убирање цвјетова од хришћанског становништва, док је покорено становништво користили израз данак у крви. Такође се помињу само мушка дјеца. У даљем тексту се говори о начину опхођења према одведеном хришћанском становништву, те њиховим могућностима у напредовању. Посебан акценат аутори су ставили и на поглавље *Osmanlije kao civilizacijski pojam*, што нисмо могли срести у другим уџбеницима уколико упоредимо садржаје. Занимљив је податак у којем аутори указују на разлику између употребе појмова Османско и Турско царство. На страни 120 уџбеника се наводи: „Turci jesu bili u početku dominantan narod, ali je vremenom carstvo obuhvatilo mnoge druge narode: Grke, Armence, Slavene, Mađare, Arape, Perzijance, Berbere i druge“. Сугерише се да је погрешно назвати ову државу, која је обухватала посједе на три континента, десетине народа, култура и религија, Турским царством. Наиме, овај податак би требао да се нађе у свим уџбеницима приликом обрађивања Османског царства.⁹⁵ Стога, „грешка је назвати Османлије Турцима. Та заблуда је тако често понављана да су чак и саме Османлије пале у њу, мада су се они увијек сматрали

⁹⁵О овоме говори и Мирољуб Јевтић наводећи да „ислам не познаје и не признаје нацију као важну категорију за одређивање било које људске заједнице чак и када је етнички јасно препознатљива, чак и када сви припадници исламске вјерске заједнице чине истовремено и припаднике исте етничке заједнице односно народа или данашње нације. Самим тим етнички, односно народносни чинилац је одмах, у моменту рађања ислама и за живота Мухамеда, изгубио на важности као битан процесу формирања државе“. Дакле, у државно–правном и политичком смислу царство никада није било Турско него искључиво Османско, и те ће након Првог свјетског рата почети да се назива Турском државом, односно након пропасти Османске империје. Све до краја 19. вијека Османлије нису имале етничку политику и све до тада нису сматрали да бити Турчин има икакву вриједност; Мирољуб Јевтић, *Његош и ислам*, Центар за проучавање религије и вјерску толеранцију: Београд 2015, 21–22, 26.

различитим од Турака“, наводио је чувени османиста Гибонс⁹⁶, док француски османиста Луј Базен наводи да „Царством називамо велику средоземну силу која се, до свога краја звала Devlet-i-Osmaniye, Османска држава“. ⁹⁷

О паду Босне, ученици се могу упознати у поглављу *Opadanje i pad srednjovjekovne Bosne*, на страни 99, у склопу тематске цјелине *Srednjovjekovna Bosna*. У склопу наставне јединице помињу се истакнути феудалци, међу њима је акценат на Стјепану Косачи. Наводи се област његове управе као и титула коју је себи додијелио, а то је титула херцега. Међутим, и овдје је примјетно да се не користи пун назив титуле. У закључку, аутори доносе само податак да је „по његовој новој титули cijela oblast dobila ime Hercegovina 1448. godine“. О самом паду Босне говори се у кратком пасусу, на крају саме наставне јединице: „Nasljednik Stjepana Tomaša, Stjepan Tomašević, bio je posljednji kralj. On je otkazao plaćanje danka Osmanlijama što je izazvalo napade na Bosnu u maju 1463. godine“. Даље се наводи да је Мехмед II ел Фетих (Освајач) у нападима освојио већи дио Босне, заробио посљедњег босанског краља у Кључу, те га погубио, док је земље Косача освојио до 1482. године. Занимљиво је да се у уџбенику употребљавају махом турски називи, а мање њихови преводи. Овдје немамо помена шта се догодило са осталим члановима породице, као ни помена о формирању Јајачке и Сребреничке бановине.

Пошто је наша тема Босански пашалук, прећи ћемо на тематску цјелину која се односи на *Bosanski ejalet u sastavu Osmanskog carstva do kraja XVIII stoljeća*. Можемо да уочимо како се не подударују тематске цјелине као ни период проучавања историјских догађаја у уџбеницима у Федреацији и Републици Српској. Осамнаести вијек у Републици Српској као и у уџбеницима повијести у Федерацији изучава се тек у осмом разреду, а у уџбеницима хисторије се почиње изучавати већ у седмом разреду.

Прије обраде саме теме, аутори су се потрудили да визуелно обогате уџбеник, па тако на самом почетку приказана је фотографија Старог моста у Мостару из шеснаестог вијека. Наставна јединица започиње са насловом *Uspostava i organizacija osmanske vlasti u Bosni*, од 130. до 133. стране. Приликом писања, дизајнери су се одлучили да користе различите фонтове за наслов, поднаслов као и за занимљивости које се налазе у уџбенику и интегрисане су у текст. Осим тога упечатљива је и сврсисходна употреба боја. У употреби су црна за главни дио текста, црвена за

⁹⁶Исто, 25. Назив оргинала: Herbert Gibonns, *The Foundation of the Ottoman Empire, a history of the Osmanlis up to the death of Bayezid I (1300–1403)*, Oxford Clarendon Press, 1916.

⁹⁷ Роберт Мантран, *Историја османског црства*, Клио: Београд 2002, 838.

назначене појмове, имена, године и за главни наслов, те зелена за поднаслов. Занимљиво је да се аутори користе методом игра боја. Према психологији боја, људи различито реагују на одређене боје и оне изазивају различите људске емоције, расположења и понашања.⁹⁸

Током обраде главног дијела, први поднаслов је *Od serhata do ejaleta*, аутор се одлучио да прикаже сам историјски ток како је дошло до формирања ејалета. Оно што је јако важно поменути јесте да се простор Босне много опширније и детаљније обрађује у уџбеницима историје, за разлику од уџбеника историје и повијести. Дакле, већ на самом почетку имамо помен тврђаве Ходидјед⁹⁹ као и име првог великодостојника који је управљао серхатом, односно Босанским крајиштем, а то је Иса-бег Исаковић. Његово име нећемо уочити у уџбеницима историје и повијести за седми разред, а разлог томе јесте што се Босна у том периоду изучава тек у осмом разреду. Даље, аутор је упознао ученике одакле потиче сам назив данашњег града Сарајева, наводећи да је управо Иса-бег Исаковић заслужан за то. Он је градио двор односно на турском сарау и џамију (Цареву џамију), те тако ударио темеље будућој престоници Босне.¹⁰⁰ Даље се наставља говорити о формирању санџака, почевши од санџака Босна, напомињући да је процес освајања Босне био „dugotrajan i završava tek 1592. godine“, када су Османлије заузеле Бихаћ.¹⁰¹ Поднаслов се завршава са информацијама о формирању Босанског беглербелука или ејалета, године 1580, која су била сједишта као и шта је обухватао. Од значајних личности помињу се Ферхад-бег Соколовић као први беглербег, а затим и Гази Хусрев-бег. Гази Хусрев-бег се издваја, прије свега због тога, како наводи аутор, што је „svojim vakufima 1537. godine od Sarajeva načinio prepoznatljiv grad na prostorima jugoistočne Evrope“. Хусрев-бег је, такође, од Сарајева направио град којим се почео поносити цијели исламски свијет.¹⁰²

⁹⁸Milković Zjakić, *Psihologija boja*, Veleučilište: Varaždin 2010.

⁹⁹Скоро сви историчари сматрају да су Турци негдје око 1428. године или 1429. године посјели неке босанске градове, а прије свега *Ходидјед* и *Врхбосну*, али су остали у Ходидједу до 1434. године, да их је тада извјесни Марко Таловац протјерао, али су се они наредне године поново ту утврдили и стално остали и да се од тада датира стална турска власт у Врхбосни; *Југословенске земље под турском влашћу (до краја XVIII вијека)*, Завод за уџбенике и наставна средства: Источно Сарајево 2005, 28 (уредници: Бранислав Ђурђевић и Милан Васић).

¹⁰⁰Наиме, Сарајево је постало најзначајније турско упориште, док су савременици Сарајево доживљавали као етничко турско насеље; Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања, историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Завод за уџбенике: Београд 2008², 31.

¹⁰¹У посебном квадрату наведени су санџаци са годинама формирања. Начин издвајања података у виду набрајања је пожељан у случајевима када имамо више од три појма.

¹⁰²Подизао је велелепне мошеје (Мухамедове богомоље, храм другог реда), које је за празнике осветљавао са 600 светиљки. Отварао је болнице, чак и једну библиотеку од 1. 500 књига. Сарајево је постало средиште школа за образовање исламских правника и свештеника; М. Екмечић, *нав. дјело*, 31.

Оно што је такође важно поменути јесте осврт аутора на упоредбу данашњих граница територије Босне и Херцеговине са територијом Босанског ејалета, закључујући да ће Босански ејалет промјенама и губитком територија у ратовима током 17. и 18. вијека, свести се на приближно данашње границе Босне и Херцеговине. Једна од јако важних метода сазнања, која треба да се развија код ученика, јесте и компарација. Посебно повезивање прошлости са садашњошћу, тј. поређење два временска периода. Испод текста, у доњем лијевом углу, налази се квадрат са исписаним сједиштима ејалета током Османске владавине. Што се тиче употребе датума, можемо закључити да су кориштени сразмјерно узрасту дјете. Дакле, акценат је на најважнијим датумима.

Други поднаслов је *Upravna organizacija Bosanskog ejaleta*. Овдје је аутор акценат ставио на појмове као што су беглербег, паша, диван као и набрајање осталих функционера Босанског ејалета (хазнадар, хеџаја, тимар дефтердар, тескерџија, мухурдар, кадија, санџакбези, алајбези, јаничарске аге) уз образложење њиховог значења. Наиме, много бољи ефекта би оставило на ученике да се аутор одлучио на шематски приказ, односно илустративни приказ администрације. С друге стране, текстуално набрајање оставља лош утисак на ученике, подсјећајући их на учење напамет, без разумијевања. Такође, све ове појмове, који се тичу административне подјеле у Босанском пашалуку, нећемо пронаћи у осталим уџбеницима.

У трећем поднаслову *Posebnost osmanske uprave*, говори се о тимарском систему¹⁰³ на коме почива Османско царство, наглашавајући важност оцаклук тимара. Наставну јединицу аутор завршава са информацијом коју такође нећемо прочитати у осталим уџбеницима, а то је добровољно давање дјете у систем девширме од стране боснаских муслимана, помињући случај кадије Хасана Кафије Прушчака.¹⁰⁴ Треба поменути да се термину односно изразу „потур“ или „потурица“ не даје на значају у уџбеницима хисторије и повијести.¹⁰⁵

¹⁰³ Тимарски систем може се описати као предавање на кориштење такозване миријске земље која је била власништво државе, најприје војним службеницима који су се истакли у ратовању, а касније и цивилним службеницима, и преношење на њих права да сад означених посједа убирају порезе прописане обичајним и шеријатским правом. Само земљиште (ракабе) било је у посједу државе, а право на кориштење и уживање земље припадало је власнику тимара. Ово се право, под одређеним увјетима могло пренијети с оца на сина, али власник тимара није могао продати земљу, није ју могао поклонити нити по аутоматизму оставити у наслијеђе; *Historija Osmanske države*, 289–290.

¹⁰⁴ Овај податак нам доноси и Салих Селимовић у већ наведеној расправи, истичући да је „први султан који је почео узимати и муслиманску дјецу, из тада ријетких муслиманских породица, у јаничаре из наших крајева био Мехмед II Фатих (Освајач)“; С. Селимовић, *нав. дјело*, 230.

¹⁰⁵ Привилегија муслиманских феудлних породица у Босни да дају своју мушку дјецу у девширму, да би доспјела до највиших државних положаја, посредно указује на то да се оне, прихватањем ислама, наиме,

Наредно поглавље јесте *Bosanski ejalet u periodu od 1580. do 1791. godine* гдје се обрађују поднаслови *Ratovi Osmanskog carstva u XVII vijeku*, *Ratovi Osmanskog carstva u XVIII stoljeću*, *Uticaj ratova na prilike u Bosanskom ejaletu* као и *Počeci pobuna u Bosanskom ejaletu*. Када је ријеч о ратовима, обрађени су Кандијски рат, Бечки рат, мир у Сремским Карловцима, затим ратови са Хабзбуршком монархијом и Венецијом закључно са миром у Пожаревцу 1718. године, затим Бањалучки бој и Дубички рат.

Ратови су описани у кратким цртама и без много детаља. За Кандијски рат, што се Босанског ејалета тиче, говори се да је ејалет изгубио одређене територије у корист Венеције у Далмацији, са посебним акцентом на Клис. Даље се наставља са Бечким ратом, коме је посвећено више пажње. Помињу се имена Кара Мустафе паше и краља Јан Собјецког, као и формирање Свете лиге. Као посљедице на Босански ејалет наводи се страховито пустошење од стране Еугена Савојског, као и ширење Венеције на рачун Далмације. На крају се наводи потписивање мира у Карловцима 1699. године¹⁰⁶, гдје се за Босански ејалет наводе губици, а то су скоро сви посједи у Далмацији, Хрватској и Славонији. Нови рат коме се, такође, поклонило више пажње јесте рат са Хабзбуршком монархијом и Венецијом као и потписивање мира у Пожаревцу 1718. године.¹⁰⁷ За Босански ејалет се помиње да је у рату успио да врати Габелу од Венеције, док је изгубио Имотски са околином. Сви наведени ратови, односно промјена територија Османског царства, тј. Босанског ејалета, пропраћена је историјском картом у боји, већих димензија са назначеном легендом, која илустративно приказује наведене догађаје. Овдје можемо да закључимо да је, поред унутрашњих односа и ситуације у Босанском ејалету, аутор обрадио и општу слику догађаја, те положио ејалета у њима,

нису интегрално биле уклопиле у бинаризам османске државе (припадност турском народу и припадност муслиманској религији). Турски израз потур којим се означавају босански муслимани, понајвише сељак, било да је изворно турски са значењем: сукнене сељачке хлаче обилног и натураног тура, било да је реминисценција нашег језика, има пејоративни призвук и упућује на горе изнесу претпоставку; Н. Филиповић, *нав. djelo*, 28.

¹⁰⁶Мировним уговором у Сремским Карловцима Велике силе су започеле распарчавање султанових посједа. Хабзбуршко царство је одузело Турцима све угарске земље, осим Баната и јужног Срема. Венеција је задржала освојено залеђе Далмације све до Динаре, са Книном и Сињем, Габелу на ушћу Нервете, Херцег Нови, Рисан и цијелу Боку, као и цио Пелопонез. Русија, по први пут укључена у једну велику антитурску коалицију, добила је Азов и тиме започела повратак на Црно море, док је Пољска заузела Подолију. То су били највећи губитци у дотадашњој историји Османског царства; Милош Ковић, *Велике силе и Срби (1496–1833)*, Catena mundi: Београд 2021², 78.

¹⁰⁷Пожаревачким миром границе Аустрије помјерене су ка југу и истоку, јужно од Саве, на Дрину, Западну и Велику Мораву, Тимок и Олту. Османлије су изгубиле Босанску Посавину, Семберију, Мачву, Шумадију, Поморавље, Тимочку област и Малу Влашку. Млечани су, међутим, морали да врате Пелопонез и Габелу, при чему су ипак успјели да незнатно прошире своје далматинске посједе, прешавши Динару и заузевши Имотски. У Зетском приморју заузели су Грбаљ, Маине, Поборе и Брајиће. То ће на крају довести до тога да ће Венеција бити блиједа сјенка своје некадашње моћи; М. Ковић, *нав. djelo*, 80.

назначивши само оне основне црте које би за ђаке требало да буду важне за проучавање и разумијевање околности које су утицале на прилике у Босанском ејалету.

Два боја, која су битна за историју Босне и Херцеговине, односно Босанског ејалета, јесу Бањалучки бој или Бањалучка битка из 1737. године као и посљедњи рат између Аустрије и Османског царства, Дубички рат. Двије личности које се помињу су принц Јосип Хилдбургхаузен и Али-паша Хећимоглу. Аутор је нагласио изузетну борбеност босанских трупа против далеко снажнијег противника као и одлуке Београдског мира. Код Дубичког рата акценат се ставља на одлуке мира у Свиштову 1791. године, помињући, такође, да рат није донио Аустрији очекивана освајања, док је за мир у Свиштову поменуто да је њиме Аустрија „dobila malo pogranično područje od Bosanskog ejaleta (Cetin, Lapac, Srb, podnožje Plješevice i Plitvička jezera)“. Међутим, аутор овдје не помиње улогу фрајкора¹⁰⁸, посебних добровољачких јединица на аустријској страни, као и то да су ови ратови, на неки начин, били братоубилачки, јер су на пограничним територијама били распоређени домаћи људи. Нема помена о Кочиној крајини.¹⁰⁹

За ове ратове, тј. Бањалучки бој и Дубички рат, аутор наводи да је пропаганда од стране Аустрије и Венеције, код хришанског становништва одиграла битну улогу, за прелазак на њихову страну. Како наводи аутор „propaganda je pozivala na pobunu i priključenje austrijskoj ili mletačkoj vojsci i imala je velikog uspjeha među hrišćanima“. Овдје је заправо ријеч о облицима аустријске шпијунске активности.¹¹⁰

¹⁰⁸Фрајкори су били добровољачка милиција коју је основала Хабзбуршка монархија, како би се борили против Османског царства током Аустријско–турског рата (1787–1791). Сукоб са османским снагама се на крају показао нерјешивим. Побуна у Смедеревском санџаку и операције милиције довеле су до стварања Кочине крајине, која је постојала од 1788. до 1792. године. На крају, српски фрајкори су довели до стварања војних јединица, као што су оне које су се бориле у Првом српском устанку. Међу добровољцима су били Алекса Ненадовић, Јанко Гагић, Станко Арамбашић, Јован Брановачки, Милутин Савић Гарашанин, истакнути Радич Петровић и Ђорђе Петровић и најистакнутији од свих Коча Анђелковић. Видјети: Душан Пантелић, *Кочина крајина*, Српска краљевска академија: Београд 1930. или, Paul W. Schroeder, *The transformation of European politics, 1763–1848*, Clarendon Press: Oxford 1996, 58–59.

¹⁰⁹Исто тако, ни у једном тренутку аутор не помиње значај дјеловања Хабзбурговаца према простору Западног Балкана, нарочито према простору Босне и Херцеговине, које су биле чврсто политичко–идеолошке повезане са старим Угарским краљевством, чији су наследици постали Хабзбурговци; Боро Бронза, *Аустријска политика према простору Босне и Херцеговине 1699–1788*, Филозофски факултет: Бања Лука 2012, 358, 359, 25.

¹¹⁰Два битна сегмента те шпијунаже била су упознавање са конфигурацијом терена у Босни и Херцеговини те сарадња са хришћанским свештенством у Босни и Херцеговини, нарочито у сјеверозападној Босни. На простору босанског сјеверозапада за Аустрију је још битнија била сарадња са православним свештенством. Међутим, ово је био само почетак нове фазе у аустријској политици према Балкану тј. османском Балкану, која ће трајати све до 1814–1815, када је Аустрија задовољила своје тренутне амбиције на Балкану, припајањем комплетног простора бивших поморских република, Венеције и Дубровника; Исто, 369.

Код посљедица наводе се честе миграције домаћег становништва на страну Венеције и Аустрије, наводећи да се овдје радило о хришћанском становништву¹¹¹, економском дисбалансу, затим о појави епидемије и одласку становништва на друга ратишта изван Босанског ејалета. На опустошене територије, аутор наводи да су Османлије насељавале друго становништво, претежно влашке сточаре. Наиме, оно што није забиљежено у другим уџбеницима, а помиње се код уџбеника хисторије, јесу побуне почетком 18. вијека, прије свега побуна у Сарајеву, која је трајала пуних десет година, све док није дошао Мехмед-паша Кукавица и сурово је угушио.

Као одвојене цјелине, налазе се наслови *Širenje islama i vjerski mozaik, Društvene prilike u Bosanskom ejaletu, Privreda bosanskog ejaleta* и на крају *Kultura i umjetnost stanovnika Bosanskog ejaleta*. Наиме, када говоримо о процесу исламизације, односно у нашем случају ширења ислама у поднаслову *Širenje islama u Bosni*, аутор наводи да је Османско царство било исламска држава заснована на шеријатском закону и да није дозвољавало насилну исламизацију него искључиво добровољну. Међутим, у пракси је тај принцип био нарушен. Као разлоге ширења ислама у Босни, аутор наводи „nedostatak jake crkvene organizacije u srednjovjekovnoj Bosni, stabilnost i dugotrajnost osmanske vlasti, misionarsku djelatnost derviških redova, ostvarivanje određenih društvenih pogodnosti prelaskom na islam, bez obzira na društveni status“, и на крају као пети разлог наводи чињеницу да „islam nije nametan prisilnim metodama“. Наиме, ако се узму у обзир сви наведени разлози, долази се до закључка да су Османлије имале мирољубиву политику према домаћем становништву. Прелажење на ислам, по Кур'ану и шеријату, се заснивало на слободној вољи људи, што нам аутор и наглашава у уџбенику истичући, на страни 138, суру која гласи *nema prisile u vjeri*.¹¹² Међутим, у његовој позадини, у историјским створеним претпоставкама за тај процес, стајали су и елементи принуде¹¹³, а било је и директног грубог притиска на појединце и групе, па и на сво становништво неких крајева.

¹¹¹Прилив становништва у Војну крајину са простора Босанског пашалук и других области османског царства наставио се несмањеним интензитетом и током друге половине 18. вијека, па је аустријски интернунције из Инстамбула 1781. године јавио у Беч да су се у раздобљу од 1776. до 1780. године из Турске у Војну крајину населила 2 303 нова становника; Б. Бронза, *нав. дјело*, 327.

¹¹²Важно је поменути да је, како наводи Салих Селимовић, „изворном исламу страна идеја нације и ислам треба да ствара само муслиманску заједницу (умет). У османском империјалном кругу, који такођер не познаје појам нације, није дошло до тзв. световне диференцијације, тј. на држављане и припаднике народа већ је дошло до духовне диференцијације по конфесионалном принципу“; Салих Селимовић, 'Срби муслимани и њихова денационализација', у: *Гласник завичајног музеја, књ. 2*, Чигоја: Пљевља 2001, 167.

¹¹³Милан Васић у својој расправи о исламизацији југословенског простора наводи податак о томе да теза о ненасилном преласку на ислам није потпуно тачна, а то је да су послје „напада Млећана на град Бар

Занимљив је и проценат који доноси аутор о броју исламског становништва, гдје наводи да око 75-80% становништва Босанског ејалета до краја 16. вијека, припада исламској вјероисповјести.¹¹⁴ Такође, неки од старих српских записа, из првих година деценија 16. вијека, говоре о томе да је дошло до масовне исламизације.¹¹⁵ Занимљив је податак да је велику улогу у ширењу ислама одиграла изградња урбаних језгри (шехера и касаба) са бројним џамијама, текијама, мектебима и медресама. Аутор не наводи да је то била идеологија Османског царства. Заправо, то је вријеме у коме је био изразит примат духовне власти над свјетовном, доба у коме је политичка моћ представљала само средство за примјењивање шеријата: „Држава је потчињена вјери“.¹¹⁶

У наредном поглављу аутор се осврће на *Vjerski mozaik u Bosni* гдје пажњу поклања католичанству, православљу, али и Јеврејима. Занимљив је начин како је исписан текст, у посебним квадратима као додатак главном тексту, док је главни текст исписан само у двије реченице: „Srednjovjekovni mozaik bosanskih religija nastavljen je i u osmansko doba. Umjesto pripadnika Crkve bosanske mozaik su upotpunili muslimani, a dodatno je obogaćen doseljavanjem Jevreja“. Наиме, за католичанство се везује *Ахднама* коју је додијелио султан Мехмед II, по освајању Босне 1463. године, фра Анђелу Звиздовићу. То су подаци који се налазе у свим уџбеницима. Потом се помињу самостани као упоришта за чување вјере и културе као и провинција Босна Сребрена¹¹⁷, гдје су фрањевци могли слободно да дјелују. Занимљиво је да, када је

1646. године, katolici tog mjesta, optuženi za veze s neprijateljem, pod prijetnjom smrću prevođeni na islam“; Milan Vasić, 'Islamizacija u jugoslovenskim zemljama', u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, No. 41, Orijentalni institut u Sarajevu: Sarajevo 1991, 433 – 434.

¹¹⁴Исламизација на територији данашње Босне и Херцеговине, имала је другачији ток и много шире размере. Ипак, у првим деценијама османске управе на овим просторима, проценат исламизованог становништва у Босанском санџаку, на основу навода пописа из 1468/69. године, не разликује се у односу на суседне хришћанске области. Од укупно уписаних 37.457 домаћинстава, 37.125 била су хришћанска и само 332 муслиманска. Ема Мирковић наводи опажање историчара Недима Филиповића који сматра да управо друга половина 15. вијека представља прву фазу сложеног процеса исламизације у Босни и Херцеговини, када се битне промјене етничке структуре становништва и масовније исламизације на територији Босанског санџака. По његовом мишљењу, угао исламизације у Босни, који је у почетку, као и другим областима, био окренут према припадницима властеле, нагло се отвара према плебејским масама, нарочито према сељаштву. Као резултат таквог развоја, крајем следеће деценије, дакле до 1489. године, исламизација у Босанском санџаку обухватила је велику масу сељаштва; Ема Мирковић, 'Исламизација као тема југословенске историографије (1950–2000)', у: *Црквене студије*, 8, Центар за црквене студије: Ниш 2011, 381.

¹¹⁵Попис босанског санџака из 1604. године показује да у већем дијелу тог санџака основну масу становништва чине муслимани. Један од разлога, чини и наредба Селима I, који је послао свог везира у Македонију са 33.000 војника с наредбом да се сви од града Дrame до Босне потурче; М. Vasić, *nav. djelo*, 429.

¹¹⁶Исто, 429.

¹¹⁷Фрањевачка провинција Босна Сребрена у свом територијалном обиму током 18. вијека није обухватала само простор цијеле Босне и западног дијела Херцеговине, него и Славонију и Далмацију,

ријеч о православљу, реченица започиње да су „pravoslavci, u srednjovjekovnoj Bosni činili najmalobrojniju vjersku zajednicu“. То не треба да чуди, ако се узме у обзир да се при писању уџбеника, између осталог, користило дјело *Хисторија Босне и Бошњака* историчара Мехедалије Бојића, гдје аутор у потпуности оспорава српско или хрватско присуство у средњем вијеку на простору Босне, тврдећи да „južnoslovenska plemena koja su živjela u ranom, i u kasnijem srednjovjekovnom periodu, sebe su u bosanskoj državi nazivali samo imenom Bošnjani. Sve druge tvrdnje da je stanovništvo sebe nazivalo bilo Hrvatima, bilo Srbima, ne počivaju na naučnim činjenicama“. ¹¹⁸ Такође, може се уочити да се аутор позива на Тиру Трухелку који наводи податак да је у Босни прије доласка Османлија, било по вјерској структури само припадника Цркве босанске, који су чинили 60% становништва, док је остатак био припадника римокатоличке цркве. ¹¹⁹ Овдје видимо тежњу аутора да минимализује улогу и значај православног становништва у Босни и Херцеговини. С друге стране, када је ријеч о Пећкој патријаршији, аутор није поменуо њену улогу, нема помена о обнови патријаршије као ни о положају хришћанског православног становништва у Босни и Херцеговини. Само стоји податак да је у црквеном погледу православна црква била подвргнута Пећкој патријаршији те да је православно становништво имало привилегован положај у Османском царству. Посљедњу групу вјерског мозаика Босне чине Јевреји. О њима се наводи неколико података, одакле су дошли, како се називају и гдје им је сједиште, притом помињући градове Травник и Сарајево. Налазимо и податак да су се бавили трговином и занатством и да су имали право слободе вјероисповијести. ¹²⁰ Што се Јевреја у Босни и Херцеговини тиче, и они су били сви истог обреда, сви без изузетка (до окупације) тзв. сефардски Јевреји (шпански Јевреји), који су досељени из Шпаније и који су задржали шпански као конверзациони језик. ¹²¹ Нема помена о другим мањинама као нпр. Циганима (Ромима) и Цинцарима.

У уџбенику је посебно обрађена структура друштва у Босни, у склопу наставне јединице *Društvene prilike u Bosanskom ejaletu*. Пошто се друштво у Османском царству

док се 1753. године од Босне Сребрене одвојила далматинска провинција (Светог Каја), а затим и 1757. године и Славонска провинција (Светог Ивана Капистрана). О односима Аустрије према босанским фрањевцима током османске управе у Босанском пашалуку видјети код: Боро Бронза, *нав. дјело*, 348–356.

¹¹⁸Мехмедалија Војић, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII – XX vijeka)*, TKD Šahinpašić: Sarajevo 2001, 20–21.

¹¹⁹Исто, 54.

¹²⁰Јеврејско становништво, које је од времена анадоличких Селчука живјело у малим заједницама у главним трговачким центрима, бројем се повећало услед валова миграције из Француске 1394, Баварије 1470, и из Шпаније 1492, јеврејска заједница најгушће се развила у регионима Солуна, Измира и Истанбула; *Historija Osmanske države*, 708.

¹²¹Лазо М. Костић, *нав. дјело*, 92.

дијелило на аскере и рају, аутор је о сваком написао по пасус. Као и код осталих уџбеника, и овдје се аутор није одлучио на шематски приказ него искључиво на текстуални опис као што је подјела на тимаре, зеамете и хасове, те подјела на редове војници, чиновници и улема. Када се говори о раји онда се наводи да су они чинили производни слој становништва, обухватајући хришћанско и муслиманско становништво, које је било оптерећено бројним порезима од којих се издржавао привилегован слој друштва – аскери.¹²²

У посебном поднаслову наводе се обавезе раје као што су ушур (десетина), коју су плаћали и хришћани и муслимани, са малом разликом. Затим се наводи џизија, коју су плаћали хришћани, док се код влашког становништва тај порез називао фурија. Оно што је важно, а помиње се у тексту, јесте да свештеници нису плаћали порез. У поднаслову *Funkcija askera* наводе се њихове обавеза као и подјела. Већ у поднаслову *Структура становништва* наведено је да се аскери дијеле на војнике, чиновнике и улему, а сада је то додатно објашњено и представљено ученицима на разумљив начин. Наиме, ученицима је дато на знање да тимари, који су додјелјивани аскерима, нису били насљедни него су били искључиво власништво султана. Поред аскера помиње се слој улеме, који су представљали образовни дио аскера, наводећи да су то биле кадије (судије), учитељи и имами у џамијама. На основу прочитаног текста, може се закључити да је аутор посветио доста пажње овом поглављу, покушавајући да, у складу са узрастом, појасни основе друштвених прилака у Босанском ејалету. Такође и овдје би било боље да је у употреби шематски, односно илустративни приказ, а не само текстуално навођење.

У склопу ове наставне јединице, обрађује се поднаслов *Kapetani i ajani* као и *Uticaj religije na društvo u Bosni te manjinske zajednice*. Када се обрађује поглавље о капетанима¹²³ и ајанима¹²⁴, објашњава се зашто је дошло до формирања капетанија и

¹²²Основне турске аграрно – правне појмове опширно је разјаснио дефтердар Мехмед Челебија, који је у канун–нами из 1566. дао јасан одговор на питања која се тичу посједовања права на земљу. Он наводи: „У исламским државама земља је троврсна. Један је дио десетинска земља, која је у доба освајања дата у власништво исламском народу. Једна је опет дио харачка земља. Она је у доба освајања остављена у рукама иновјераца и дата им је власништво. Од њена прихода наметнут је харч–мукасем и то десетина, осмина, седмина, шестина до половине прихода. И још једна врста, која није ни десетинска, ни харача. Њој веле државно земљиште“; *Југословенске земље под турском влашћу (до краја XVIII вијека)*, 52–53.

¹²³Капетаније су биле мање тачно ограничене територије које су се у почетку налазиле дуж граница и то искључиво са Угарском и Млетачком. Међутим, касније се почињу градити и у унутрашњости Босанског пашалука. Више о капетанијама видјети код: Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1954.

¹²⁴Установа ајана уведена је у 17. вијеку и представљала је јединицу локалне управе у Османском царству. На челу ајанлука, налазио се ајан. Више видјети код: Avdo Sućeska, *Prilog izučavanju lokalne*

чему су оне служиле. Наводи се да ће ти капетани и ајани, поред војне, касније имати и политичку улогу у Босанском ејалету постајући једна врста босанске аристократије. Дата је дефиниција ајана као и улога ајанског вијећа. За значајан град истиче се Травник, мјесто гдје је засједало ајанско вијеће. Када је ријеч о утицају религије, помиње се податак да се припадност неком народу гледала по вјери, а не по националности као и то да се мјесто боравка разликовало у зависности којој вјери припадаш. Овај податак је јако битан. Доста младих и данас не прави разлику између националне и вјерске припадности, те сходно томе, за њих су сви православци Срби, сви муслимани Бошњаци, док су католици искључиво Хрвати. Исто тако, акценат је стављен и на одјећу, па се наводи да су одређене вјерске структуре носиле одређену одјећу. Овдје нису ишли у детаље, као у уџбенику повијести, гдје се помињу и боје које су смјели да користе. Када су у питању немуслимански вјерски објекти, наводи се да се они нису смјели градити тамо гдје раније нису постојали без дозволе, нити се смио јавно истицати немуслимански симбол. Ово је примјер вјерске нетолеранције коју је заступало Османско царство, а не толеранције како се све вријеме истиче у уџбенику. Од мањинских заједница, аутор је пажњу посветио Јеврејима и Ромима, док додатно спомиње Турке, Черкезе и Цинцаре. За Роме се истиче њихов начин живота, познавање разних занимања која су им доносила приходе, издвајајући посебно рударство као и бројна забављачка занимања као што су пјевање и плес. Осим тога, Роми¹²⁵ су мањина у Босни и Херцеговини и имају једнака права као и остали грађани. С тим у вези, у појединим школама ученици ромске припадности такође похађају наставу, те се на овај начин могу упознати са прошлошћу својих предака.

У посљедње двије наставне јединице обрађује се *Privreda Bosanskog ejaleta* као и *Kultura i umjetnost stanovnika Bosne*. Како би се представио развој градова, наводи се подјела на шехере, касабе, вароши и паланке. Од шехера издвојени су Бања Лука,

vlasti u našim zemljama u vrijeme Turaka', u: *Djela*, knjiga XXII, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1965.

¹²⁵Према попису становништва у Босни и Херцеговини из 1991. године у БиХ живјело је 8.864 Рома што је представљало 0,20 процената укупног броја становника. Незваничне садашње процјене ромског становништва у Босни и Херцеговини се крећу од 40.000 до 100.000. *План акције о образовним потребама Рома и припадника осталих националних мањина у Босни и Херцеговини из 2004. године* и даље је највећим дијелом неимплементиран због недостатка финансирања и јасне расподеле одговорности. Важан напредак релевантан за образовање Рома у Босни и Херцеговини укључује: унапријеђену доступност уџбеника, школског материјала, исхране, транспорта и подршке за школарине, што је неопходно за учествовање у образовању, као и растући тренд кориштења тестова спремности за полазак у школу, ради процјене појединачних потреба умјесто усмјеравања ромске дјеце у специјално образовање. *Napredovanje u obrazovanju Roma u Bosni i Hercegovini*, https://www.romaeducationfund.org/wpcontent/uploads/2019/05/countryassessment_bosnia_and_herzegovina_final_-_bcs.pdf (приступљено: 25. 5. 2023).

Сарајево и Мостар. Затим, акценат се ставља на вакуфе као и на џамије¹²⁶, медресе, ханове, караван–сараје, хамаме и друге објекте од вјерског, културног, друштвеног или привредног значаја. Од значајних личности који су најпознатији утемељитељи вакуфа издвојени су Иса-бег Исхаковић, Гази Хусрев-бег, Карађоз-бег, Ферхад-паша Соколовић¹²⁷, Мехмед-паша Соколовић и Елчи Ибрахим-паша. Истакнуто је да су градови попримили оријентални стил као и да је у чаршијама превладавала занатска производња и трговина.¹²⁸ Посебан осврт аутора је на еснафској производњи, гдје наводи препознатљиве занате као што су: обућар, кројач, кожар, седлар, златар, ковач, тесар и кујунџија. Аутор је истакао да су се у еснафске организације примале све занатлије без обзира на вјеру. Што се тиче трговине, аутор је истакао значај транзитне трговине, због чега је дошло до подизања бројних ханова и караван–сараја, као и развоја посредничке и унутрашње трговине. Када је ријеч о рударству, истакнути су градови Сребреница, Крешево, Фојница, Вареш и Тузла, наводећи да се највише ископавало сребро, жељезо и олово. У нашим средњовјековним државама Србији и Босни рударство је представљало врло развијену грану привреде и важну за обије државе. За вријеме турског освајања рударство је доживјело извјестан пад, али су након успостављања власти рудници претворени у крунска добра (хасове). Схватајући значај рударства за економију, неки султани су предузимали разне мјере и доносили су законске одредбе ради унапређивања рударске производње.¹²⁹

Два, такође, значајна поглавља обрађена у овој наставној јединици су *Poljoprivreda i stočarstvo*, гдје се наводи да је раја та која се бавила пољопривредом и сточарством, те да је Османско царство базирано на тимарском систему. Тимарски систем, као посебан феудални ситем Османског царства, није илустративно или шематски представљен. Други поднаслов је *Ћифлиџе*. Наиме, поднаслову је дата посебна пажња како по дужини исписаног текста тако и по начину образлагања шта је читлучење. Наиме,

¹²⁶ Још 1457. године, по наређењу султана Мехмеда Освајача (Фатиха), подигнута је џамија која је названа Царева. Џамија је била државна па су сви њени службеници плаћани из државних средстава. Наиме, на почетку већина џамија у Босни, након чега почиње урбано формирање градова, настале су на иницијативу државе. Видјети у: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar: Sarajevo 1998, 104.

¹²⁷ Због великих заслуга на бојном пољу, Ферхад-бег је 1574. именован за босанског санџакбега. Када је дошао у Бању Луку, подигао је 216 јавних објеката, од којих је свакако најзначајнија Ферхадија, док је у непосредној близини дао да се подигне 200 дућана, затим караван – сараја, бања, шарај – двој и још неке друге установе. Када је основан Босански ејалет 1580. године, Ферхад-бег је добио титулу паше. Оно што је Иса-бег био за Сарајево, то је Ферхад-бег био за Бању Луку; *Исто*, 109–110.

¹²⁸ Сликовит опис сарјевске чаршије дао је *Роберт Станфонес* према причању витеза Хенри Блунта који је 1634. године посјетио Сарајево. Налазимо податке да „на главном тргу и у 50 улица уокруг има ваљда 6 или 7 стотина дућана с робом сваке врсте. Трговачки дућани и занатске радње груписане су строго по цеховима – они их зову еснафи – баш као у западној Европи“; *Југословенске земље...*, 87.

¹²⁹ Исто, 68.

аутор је навео да су рајетини на почетку посједовали документ који се називао тапија, и да им је она гарантовала право на обрађивање земље. Међутим, због повећавања пореза, рајетин је падао у дугове и продавао своју тапију, те на тај начин стварао новог господара земље коме је рајетин додатно требало да плаћа порез. Тај процес се називао читлучење, док је власник био читлук-сахбија. Аутор је нагласио да је, управо, тај процес додатно ослабио већ ослабљени тимарски систем и још више довео Османско царство у кризу. Овдје се наглашавају четири ствари: тапије, чифлук, чифлук сахибија и чифчија. Поменути појам је добро појашњен у уџбенику.

У поглављу који говори о култури и умјетности, у наслову *Kultura i umjetnost stanovnika Bosanskog ejaleta*, обрађена су четири поднаслова: *Velikani pisane riječi, književnost, prosvjeta i pismenost te arhitektura*. Наиме, о писаној ријечи, аутор је истако да су писана дјела из овог периода углавном из историје, математике, астрономије, медицине, лингвистике, теологије и филозофије. Такође, наводи да је у употреби било више писама као што су оријентална (арапско, персијско и турско), али и латиница, ћирилица, затим наводи босанчицу, те латинско писмо. Наиме, овдје имамо споран податак да се користила босанчица, судећи по томе да босанчица као писмо не постоји, то јесте да ће овај назив настати тек за вријеме владавине Бењамина Калаја. Међутим, као што смо навели да се током писања уџбеника користило дјело Мехмедалије Бојића, онда и не чуди да се босанчица помиње у истом. Наиме, Бојић у свом дјелу наводи да су „*pronađeni na nišanu i mnogi epigrafi koji su pisani narodnim bosanskim jezikom i pismom bosančicom. Muslimani, poput svojih predaka, i dalje se služe pismom u prepisci između sebe, kao i sa Dubrovnikom*“.¹³⁰ Наиме, овдје је ријеч о ћирилици, односно, када је ријеч о дипломатским документима, ћириличном брзопису.¹³¹ Поред оспоравања ћирилице у Хрватској, тј. Хабзбуршкој монархији, долази до њеног оспоравања и на простору Босне и Херцеговине, када се доласком Аустроугарске ствара нова бошњачка идеологија. С тим у вези, културно наслеђе Срба – ћирилица, добија нови термин – босанчица. Овај термин формиран је прије свега из политичких побуда, с циљем да се један корпус српског језичког наслеђа и писмености прикрије и одвоји од

¹³⁰М. Војић, *нав. дјело*, 58.

¹³¹Српска ћирилица, настала на основама старословенске ћирилице, уобличена и довршена од стране Вука Стефановића Караџића, на темељима хиљадугодишње традиције, кроз вијекове је била (и углавном остала до дана данашњег) писмо српске писмености и језика. Подручје распрострања и присуства ћирилице обухватало је све земље које су у раном средњем вијеку икад потпадале под српску државу (и писменост). Ћирилицом се писало и у Рашкој, и у Зети, Хуму, у цијелој Босни, и у приморју (у великој мјери) све до доњег тока Цетине. Ћирилицом се писало и у Дубровнику, Далмацији, Славонији; ћирилица је била дипломатско писмо турског, угарског и румунског двора; Ј. Стојановић, *нав. дјело*, 19.

своје матице. Творац наведеног термина био је аустроугарски функционер Ђиро Трухелка с краја 19. вијека, који је идеју преузео од Франца Курелеца.¹³² Наиме, и данас се у стручној јавности воде спорови око термина босанчице, тако да не чуди што имамо у уџбенику употребу појма босанчица. Хрватска и босанска историографија заговара постојање писма босанчица, док српска то оспорава, наводећи у својим образложењима и свјетске резултате истраживања који такође негирају постојање босанчице.¹³³ Од књижевности у уџбенику се истиче актуелна алхамијадо књижевност, наводећи да је ријеч о књижевности на босанском језику, која је писана арапским писмом. О алхамијадо књижевности смо већ говорили, међутим овдје имамо опет споран податак, а то је босански језик.¹³⁴ Концепт интегралног бошњаштва, иако привидно инклузиван, схваћен је и примијењен накарадно, јер дезавуише европску идеју нације као заједнице једног језика.¹³⁵

¹³² Биљана Самарџић, *Стазама српског рукописног наслеђа Босне и Херцеговине*, Српско просвјетно и културно друштво "Просвјета", Источно Сарајево 2015, 74–88, 95.

¹³³ Српски историографи (П. Ђорђевић, В. Вулетић–Вукасовић, А. Младеновић, П. Колендић, Б. М. Недељковић) оспоравили су било какве посебности босанчице. Што се тиче хрватских историографа, М. Тентор дијели Трухелкино мишљење да се босанчица развила из лапидарног писма, В. Врана поистовјећује босанчицу (западни брзопис) с хрватском ћирилицом, док М. Решетар сматра да се босанчица (старија ћирилична минускула) треба називати западном ћирилицом. Када је ријеч о босанским лингвистима, треба издвојити мишљење Л. Накаш (2010), која закључује да се феномен западне ћирилице тиче уставне, полууставне и минускулне врсте ћириличног писма; постојале су класична и босанска минускула, а брзописна босанчица развија се из босанске минускуле; босанчица и ћирилица не могу бити замјењиви термини; уопштено, у босанцици се осликавају форме минускуле која је уобличена пред слом босанског краљевства. Видјети Edina Vražalica, 'Bosanci u ćirilskoj paleografiji I njen status u filološkoj nauci', у: *Književni jezik* 29, Institut za jezik univetziteta u Sarajevu: Sarajevo, 24. https://izj.unsa.ba/wpcontent/uploads/2019/02/01_Edina_Vrazalica_Bosancica_u_cirilicnoj_paleografiji.pdf (приступљено: 29. 5. 2023).

¹³⁴ У савременој рецепцији бошњаштва (необошњаштво) Дарко Танасковић препознаје двије доминантне концепције или струје: интегрално бошњаштво и муслиманско бошњаштво. Под интегралним бошњаштвом он подразумева да се оно „одређује темељним ставом да су сви изворни становници Босне (и Херцеговине), дакле сви Босанци (и Херцеговци) који говоре заједничким 'босанским' језиком, без обзира на верску припадност, у националном смислу Бошњаци, односно да би то требало да буду“; Дарко Танасковић, *Ислам и ми*, Партенон: Београд 2000, 175.

¹³⁵ Проблем са таквом новобошњачком и крајње искривљеном рецепцијом европске идеје лежи прије свега у историјским фалсификатима и њиховом стављању у функцију потреба консолидације новог синтетичког идентитета бошњаштва. Док су међу бројним фалсификатима и натегнутим тумачењима два највећа: прво, европска лингвистичка наука не препознаје постојање тзв. босанског језика. Бењамин Калај је, као што је познато, у покушају стварања посебне босанске нације за основни критеријум узео језик, настојећи инаугурисати босански језик као камен темељац замишљене босанске нације. Калај, међутим, и да је хтио, није могао створити неки нови језик који би био другачији од Вуковог српског, јер су у тадашњој Босни живјели искључиво Срби раздијељени по вјери, али обједињени језиком. БиХ као чиста штокавска територија сва је (и по Вуковом одређењу Срба) била српска, па су ту Вукове идеје и реформе најприје и најлакше прихваћене. Сва каснија језичка „поигравања“ Бошњака са називом језика (од „босанског“ до „бошњачког“ и опет назад ка „босанском“, све у зависности од потреба тренутне етнополитике) у највећем броју случајева наслањаће се управо на ту и такву „традицију“. И друго, Босне и Херцеговине као јединствене државне цјелине није било од 12. или 13. вијека па све до Брозове комунистичке интервенције да се формира авнојевска БиХ како би се у контексту нове Југославије дезинтегрисао српски политички и територијални корпус; Љубиша Деспотовић, 'Срби Мухамедове вере: Од Калајевих бошњака до Алијиних Новобошњака', у: *Култура полиса: Часопис за неговане*

У наставку се наводи како је настало писмо аребица које се користило у Босанском ејалету, „будући да арапско писмо нема одговарајуће знакове за слова у нашем језику са дијакритичким znacima (č, ć, đ, ž), оно је прилагођено“. Овдје се може поставити питање, зашто је дошло до настанка новог писма, ако је народ већ имао, како тврде, своје писмо босанчицу? Због чега је било потребно стварање аребице ако је босанчица већ имала сва неопходна слова и ако се већ користила у народу?¹³⁶ Теме алхамијадо књижевности су углавном имале религијски или љубавни карактер. Од значајних писаца издвојили су Мухамеда Хевија Ускуфија, истичући га као аутора првог босанско–турског језика, затим Абдулвехаб Илхамија и Хасан Каимија. Занимљиво је да је истакнута и једна жена, Умихана Чувидина.¹³⁷ За средишта писмености и просвјете, истичу се вјерске институције, па се тако у уџбенику наводе Гази Хусрев-бегова медреса у Сарајеву, затим у Мостару, Карађоз-бегова, у Тузли Бехрам-бегова, у Травнику Елчи Ибрахим-пашина медреса. Поред медреса, наведени су и мектеби, који су представљали једну врсту основне школе. Посбено су издвојени фрањевачки самостани са средиштима у Фојници, Краљевој Сутјесци и Крешеву. Аутор наводи да су фрањевци на себе преузели улогу да раде на просвећивању католика у Босни, те да су приликом писања дјела користили босанчицу и латиницу. Овдје имамо опет нетачан податак, наметање босанчице као писма у Босни и Херцеговини, потискујући ћирилицу. Међутим, професор Милосављевић у својој књизи *Срби и њихов језик* наводи да се Ћирилицом (поред латинице) писало и у Дубровнику, који је, од кад је славиран, по говору источнохерцеговачки. Ћирилица се распростирала и на Далмацију и Славонију.¹³⁸

демократске политичке културе, 16 (38), Култура полис Нови Сад–Институт за европске студије: Београд 2019, 327–340.

¹³⁶Наиме, употреба арапског и персијског језика као средстава књижевног, научног па и административног комуницирања, само је израз феудалног универзализма чији је носилац била владајућа феудална класа. Та је цивилизацијска парадигма пренесена и у област духовног стварања код босанских муслимана, с тим да је овдје у подручју поезије, књижевне, историографске и друге свјетовне прозе доминирао турски језик, док је, захваљујући класичном образовању муслиманских теолога и правника, у области вјерске прозе преовладавао арапски језик; N. Filipović, *nav. djelo*, 31.

¹³⁷Умихана Чувидина рођена је у Сарајеву 1794. године. Била је прва муслиманка пјесникиња, која је писала алхамијадо поезију. О њеном животу нема много података. Била је вјерена за барјактара Мују Чамџија, који је 1813. године погинуо у бици код Лознице. То је инспирисало Умихану да се почне интезивније бавити писањем поезије. Једина њена, у изворном облику, сачувана пјесма јесте еп од 79 стихова у осмерцу и десетерцу под насловом „Сарајлије иђу на војску против Србије“. Овај еп је спјевала прије него јој је заручник погинуо. Касније ће јој он бити главни лик у пјесмама, гдје ће испјевати његову и своју судбину. Због велике љубави према њему није жељела поново да се уда. Умрла је у Сарајеву око 1870. године; Celia Hawkesworth, *Voices in the Shadows—Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, CEU Press: Budapest 2000, 250.

¹³⁸Ћирилица је била дипломатско писмо турског, угарског и румунског двора. Потом имамо наводе историчара Радослава Грујића: „Ћирилица је такођер од памтивека у великом поштовању и употреби била и код словенских и босанско–херцеговачких католика и мухамедоваца. Ови потоњи употребљавали су је редовно у својој међусобној кореспонденцији и у кореспонденцији са крајишким аустријским и

Трухелка је покушао оправдати тврдњу о босанчици као самосталном писму, али без аргумената и доказа, те су стога његову тезу одбацили Решетар, Недељковић, Младеновић, Чremoшник и многи други аутори.¹³⁹

За средишта писмености код православаца истичу се манастири и цркве, посебно се наводи значај манастира Милешеве¹⁴⁰ и Житомислића.¹⁴¹ Затим, наводи се и прва штампарија, која је дјеловала при манастиру св. Ђорђа у Доњој Сопотници код

другим заповедницима – па је налазимо и на мухамединским надгробним споменицима. А католички фратри, већ од 16. века, почињу штампати своје књиге за римокатолике по Херцеговини, Босни и Славонији српским језиком и ћирилицом, коју изричито називају и српским писмом“. Присуство и углед ћирилице били су велики, не само на Балканском полуострву, већ и у цијелој Европи, нарочито од 15. до 17. вијека, а може се рећи, чак и до 19. вијека. Деведнаести вијек представља почетак нарочитих и јасно испољених неповољних дјеловања у вези са статусом, потискивањем и протјеривањем српске ћирилице. У Славонији, међу римокатолицима, почела је да истискује ћирилицу – латиница тек од другог деценија 18. века, када су почели у њу долазити световни свештеници и калуђери римски из Хрватске. Но ми имамо податке, да су се фрањевци томе опирали и у четвртој деценији тога века. Тако нпр. фрањевачки провинцијал Лука Карагић издао је 1. јула 1736. године окружницу на све манастире и фратре њему потчињене, у којој се у тачки 6, под претњом строге казне, забрањује и једном фрањевцу да народним језиком писана писма латинским словима пише, него „искључиво само ћирилицом, јер је и писмо дар Божји, нарочито дарован народима и језицима, а не даје се многима“, по ријечима Грујића; П. Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Требник: Београд 2002, 417–418 (приредили: Слободан Костић и Вера Милосављевић).

¹³⁹Јелена Стојановић у свом раду се позива и на мишљење Б. М. Недељковић, који се бавио питањем босанчице наводећи да се „супротставио мишљењу Ћ. Трухелке наглашавајући да нема никаквих разлика нити материјалних доказа да се босанчица издвоји из српске ћирилице, тј. ‘ничега нема што би писмо из Босне издвајало од осталих ћирилских писама’; те да теза о босанчици као посебном писму на основу специфичности писања појединих слова (мисли се на ‘б’, ‘к’, ‘т’, ‘в’, ‘ж’) нема никаквог ни палеографског, а још мање културно–историјског оправдања“; Јелица Стојановић, 'Српска ћирилица у вијековној историји и данас', у: *Прилози настави српског језика и књижевности*, II/2, Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске: Бања Лука 2014, 22.

¹⁴⁰Манастир Милешева је српски средњовјековни манастир. Налази се на шестом километру од Пријепоља на ријеци Милешевци. Доминира рашки стил градње, подигао га је краљ Стефан Владислав (1234—1243) у првој половини XIII вијека као своју задужбину. У манастиру се налазе земни остаци краља Владислава. Манастир представља непокретно културно добро као споменик културе од изузетног значаја. Краљ Владислав је у припрати овог манастира 1235. године, положио мошти свога стрица, монаха Саве, потоњег Светог Саве. Манастир је значајан и по томе што се 1377. године за краља Србљем и приморјем крунисан Твртко I Котроманић, док се Стефан Вукчић Косача у њој 1446. године прогласио херцегом од Светог Саве по чему је Херцеговина добила име. Фреске Милешеве се убрајају међу најбоља европска остварења 13. века, а од њих најпознатији је *Бели анђео*, која је у склопу фреске *Мироносице на Христовом гробу*. Поред *Белог анђела* друга ремек–дела су *Богородица из Благовести* и Ктиторска композиција са портретом краља Владислава. Ова дјела такође представљају и највеће домете сликарства тог доба у Европи; Светозар Радојчић, *Милешева*, Графичко предузеће „Нови дани“: Београд 1963; Гојко Суботић, Љубомир Максимовић, 'Свети Сава и подизање Милешеве', у: *Византијски свет на Балкану, књига 1*, Византолошки институт САНУ: Београд 2012, 109–121 (уредници: Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић).

¹⁴¹Манастир Житомислић код Мостара вијековима је био стуб православне духовности и културе за српски живаљ у долини Неретве. Манастир је саграђен у 16. вијеку као задужбина чувене властелинске породице Милорадовића. Заправо, постоје подаци да је тада манастир обновљен што значи да је православни храм на том мјесту постојао још раније. Такве претпоставке потврђене су приликом реконструкције манастира када су обављена и археолошка истраживања. Од свог оснивања, тј. обнове 1566. године, манастир Житомислић са црквом посвећеном Светом Благовештењу имао је велики значај у црквеном и културном животу Срба овог краја, али и цијеле Херцеговине. У Житомислићу је 1848. године отворена прва богословска школа у Босни и Херцеговини, а основали су је тадашњи архимандрит Серафим Перовић и Нићифор Дучић. О манастиру видјети Нићифор Дучић, *Опис манастира Житомислића у Херцеговини, Српско – далматински магазин*, Карловци 1861, 51–81, https://www.dropbox.com/s/r37brjngwrumoeh/magazin_1861.pdf (приступљено: 22. 5. 2023).

Горажда, што је уједно била и прва штампарија у Босни.¹⁴² Аутор је нагласио тај податак. Затим је навео и вјерске књиге које су штампане све на ћирилици. О писању јеврејског народа, аутор је наводи само једну реченицу и то: „U Bosni se pisalo i hebrejskim pismom i na hebrejskom jeziku, a riječ je o djelim koja su pisali Jevreji Sefardi“. Занимљиво је да аутор није ништа опширније рекао о Сарајевској хагади¹⁴³ као посебној културној баштини Јевреја Босне и Херцеговине. Када је ријеч о архитектури акценат је на османско-оријенталном стилу, уз опис изгледа куће, тј. дијелова, селамлук као вањски и харемлук као приватни дио. Поред тога акценат је на градњи већ поменутих објеката који су препознатљиви из османског периода. На крају аутор помиње исламска гробља, односно мезарја, која су била препознатљива по разним типовима нишана.

На основу наведеног, можемо закључити да се освјетљава историја муслиманског становништва. Наставне јединице су биле у просјеку дужине четири странице са свим пропратним садржајима. Уџбеник је пропраћен илустративним садржајем, док су задаци примјерени узрасту. Похвално је што се аутор труди да на занимљив начин укаже на неке несвакидашње историјске чињенице са рубриком *Јесте ли знали?* као и то да пробуди истраживачки карактер код ученика са рубриком *Уради сам*. У главном тексту, у одређеним тренуцима, је дошло до понављања, а требало је и да неке наставне јединице буду мање обимне. Недостатак је што нема нити једне представљене

¹⁴² Горажданска штампарија била је једна од најранијих штампарија међу Србима и прва на територији данашње Босне и Херцеговине (тадашње Османско царство). Основана је у Венецији 1519. године, али је убрзо премјештена у православну цркву Светог Георгија у селу Сопотница близу Горажда, у османском Херцеговачком санџаку. Основао је и покренуо Божидар Љубавић, познат и као Божидар Горажданин, који је био истакнути трговац из Горажда. Његов син Теодор Љубавић, јеромонах из манастира Милешева, водио је рад штампарије. Радиле је до 1523. године, штампајући три књиге, које се сматрају међу бољим достигнућима раних српских штампарија. Књиге штампане у Горажданској штампарији су: *Служабник* (Литургија) 1519, *Псалтир с Послеловањем* 1521. и *Молитвеник* 1523. године; Дејан Медаковић, 'Старе српске штампарије', у: *Историја српског народа*. књ. 3, св. 2, Српска књижевна задруга: Београд 1993, 425–440.

¹⁴³ *Сарајевска хагада* састоји се од 142 листа пергамене величине 16,5 x 22,8 cm, израђене од изванредно истањене и избијелене телеће коже. На основу стилске анализе илустрација и минијатура са њених страница утврђено је да је књига настала у средњовјековној Шпанији, у области некадашње краљевине Арагон, највјероватније у Барселони око 1350. године – могуће као дар за вјенчање чланова двије познате фамилије Шошан и Елзар јер се њихови грбови (штит са розетом / ружом, хебр. – shoshan и крилом, хебр. – елазар) налазе на страници на којој је и грб града Барселоне. Према биљешци из саме књиге, она је након прогона Јевреја из Шпаније, 1492. године, промијенила власника, али не знамо имена ни нових ни старих власника. У биљешци насталој 1609. године каже се да књига не говори против цркве, што је вјероватно резултат провјеравања садржаја од инквизиције. Године 1894. Земалски музеј је откупљује од сарајевске сефардске породице Коен, за суму од 150 круна. Из Сарајева је послана на анализу у Беч, одакле је, уз одређене перипетије, враћена послје неколико година. *Сарајевска хагада* уз библиотеку Гази Хусрев-бега спада у културно–историјско наслеђе БиХ, уврштено у свјетску културну баштину; <https://www.zemaljskimuzej.ba/bs/arheologija/srednji-vijek/sarajevska-hagada> (приступљено: 22. 5. 2023).

хронолошке таблице или издвојених значајних датума у посебном одјелку како би ученици имали прегледнију слику догађаја.

Други издавач јесте *Босанска књига*, као што смо већ раније навели, у питању је група аутора. За наш рад су важне двије тематске цјелине *Osmansko carstvo*, од 116. до 124. стране, као и *Bosna u Osmanskom periodu (od 1463. godine do kraja XVIII stoljeća)* од 125. до 158. стране. У тематској јединици *Osmansko carstvo* обрађене су двије наставне јединице, које обухватају поднаслов *Nastanak osmanskog carstva, Timarsko-spahijski sistem – vojno uređenje, Prva osvajanja na Balkanu, Daljnja osmanska osvajanja (od lokalne do velike sile)* и на крају *Najveći uspon osmanske države*. Као што се може уочити, на основу поднаслова, садржај нема много додира са Босанским пашалуком, који је тема овог рада. Наиме, ово је важно поменути пошто се обрађују одређени појмови, који се налазе у другим уџбеницима, у склопу наставне јединице, која говори о Босанском пашалуку. Када је ријеч о настанку Османске државе, почиње се са емиром (кнезом) Османом, а даље се наставља са ширењем Османског државе у царство, те стварања препознатљивог феудалног система. За нашу тему је важно поменути да се може прочитати податак да долази до формирања плаћеничке војске односно јањичара. О њима се не говори детаљније јер ће бити више ријечи у наредним наставним јединицама, посебно при обради Босанског пашалука. Важно је истаћи да се након сваког поднаслова налазе питања за ученике, која се односе на садржај самог текста.

Наредно поглавље односи се на тимарско-спахијско уређење, акценат је стављен на томе *шта је диван, ко управља државом, шта је тимар* и како се становништво дијелио према социјалном, као и у управно–територијалном погледу. Аутори су навели да је султан врховни господар, који има право, на основу заслуга, да додијели посједе, односно тимаре војницима или службеницима. Међутим, у главном тексту нема помена о зијаметима¹⁴⁴ и хасовима него се они помиње само у рубрици нови појмови. Када је ријеч о социјалној служби наводи се подјела на аскере и рају, а потом се пажња посветила подјели војске на стајаћу војску централне власти и провинцијску војску. Као језгро провинцијске војске, наводе се јаничари, док се поред њих помињу још и топници, односно јединице за производњу, одржавање и чување оружја, као и мањи број коњаника централне војске. Када се говори о провинцијској војсци, наводе се спахије, акинције, дербенције, мустахфизи као и други редови војске. За разлику од

¹⁴⁴Зијамет је у формалном смислу био субашино лено, са годишњим приходом од двадесет хиљада до сто хиљада акчи, док се посјед са којег се убирало више од сто хиљада акчи називао хас; Х. Иналчик, *нав. дјело*, 153.

претходног уџбеника, као што може да се прочита из наведеног, овдје се више пажње посветило подјели војне снаге. Код управно–територијалне подјеле наводи се подјела на ејалете (области), санџаке, кадилуке те нахије, а затим како су се називале особе које су управљале тим областима. Илустративни приказ свега наведеног није уочљив ни у овом уџбенику.

Тематска цјелина се наставља освајањима на Балкану, те ширењем Османског царства. Наставне јединице су кратке, описани су само најважнији догађаји, те поменуте најважније личности. Босна се помиње у наслову *Dalja osmanska osvajanja*. У тој наставној јединици наводи се да је, након опсаде Цариграда, која је трајала дуга 54 дана, и пада Цариграда, 29. маја 1453. године, то омогућило Османлијама да крену у веће војне подухвате према Балкану. У даљем тексту се помињу територије и године пада под Османлије и то Србије (1459), Босне (1463), Херцеговине (1482), Црне Горе (1499), те упади на територије хрватских и словенских земаља и Млетачке републике. Као пресудна битка се наводи она на Крбавском пољу 1493. гдје су Османлије побиједиле хрватске феудалце и наставиле даље своје војне продоре. У уџбеницима повијести, на примјер, овим догађајима се много више обраћа пажња и њима су посвећене посебне тематске цјелине, док се у уџбеницима историје помињу само најважнији сегменти. Даље се наставља са владањем Селима I као и Сулејмана I Законодавца или Кануни. Овдје налазимо употребу турских назива за султане, па ћемо тако сусрести Фатих умјесто Освајач, односно Кануни умјесто Законодавац.

Наредна тематска цјелина односи се искључиво на простор Босне и насловљена је *Bosna u Osmanskom periodu (od 1463. godine do kraja XVIII stoljeća)*, од 125. до 160. стране. Већ у наслову видимо да се Босна обрађује до краја 18. вијека, што није случај за наставни план и програм у Републици Српској, као ни у Федерацији за говорно подручје хрватског језика.

Наставна јединица *Uspostava i organizacija Osmanske vlasti u Bosni* започиње кратким уводом, а затим се наставља главни дио текста. Текст се односи на постепено освајање Босне, започевши са југоисточним дијелом и утврђењем града Ходидјед, а затим освајањем и падом Босне 1463. године. Акценат је стављен на двије личности, а то су Мехмед II Освајач и босански краљ Стјепан Томашевић, односно Стефан. Аутори се нису одлучили за детаљнији начин приказивања пада Босне што је био случај са претходним издавачем. Нема помена града Кључа. Једини град који се помиње јесте Јајце, гдје аутори наводе да „padom bosanske prijestolnice Jajca 1463. godine, pod osmansku vlast nije došla cijela teritorija srednjovjekovne Bosne. Osmanlije su još 130

godina osvajali prostore današnje Bosne i Hercegovine“. Овдје имамо тежњу да се нагласи колико је тачно година трајао тај пут да се БиХ нађе потпуно под Османлијама, закључујући потом да се тај процес завршио потпуно 1592. године, падом Бихаћа.

Наредни пасус говори о формирању Босанског санџака или Санџака Босна. Занимљиво је да немамо појашњење за појам санџак¹⁴⁵, док се у другим уџбеницима може прочитати појашњење. Потом се наводе области које су формирале област Босанског санџака, а то су „zemlje bosanskog kralja, oblast Pavlovića i Kovačevića, dijelovi hercegovine zemlje i ranije osvojenih vilajeta u Srbiji i Bosni“ са сједиштем у Врхбосни (данашњем Сарајеву). За санџак се помиње да је припадао Румелијском ејалету. Оно што не помињу у тексту јесте име првог управника, односно бега Иса-бега Исаковића. Његово име ће бити поменуто тек у наредној наставној јединици.

Посебан пасус је посвећен и односу Османског царства и Угарске краљевине према Босни, па се тако помиње дјеловање угарског краља Матије Корвина, који ће да заузме Јајце и потисне Османлије из сјеверне и сјеверозападне Босне. Овдје имамо и помен формирања двије бановине, Јајачке и Сребреничке¹⁴⁶, гдје су Османлије, ради заштите својих пограничних дијелова, привремено обновили Боснаско краљевство на челу са вазалом Матијом Шабанчићем за којег сматрају да је потомак Котроманића. Ови подаци нису наведени у другим уџбеницима. Наставна јединица се завршава падом Сребреника 1512. године као и Јајца 1528. године, а затим и са информацијом да се до краја 15. вијека формирао још и Херцеговачки и Зворнички санџак, те да су заједно ушли у састав Румелијског ејалета.

У наставној јединици *Upravno–teritorijalna organizacija, uspostava ejaleta*, аутори су пажњу поклонили успостави османске власти и реализовања свог система у Босни. На

¹⁴⁵Још као обична погранична кнежевина, османска држава је била подијељена на *султанов санџак* и на санџаке чија је управа повјерена султановим синовима. *Санџак* је био административна јединица са војним намјесником, *санџак-бегом*, на челу, који је од султана добијао санџак (заставу) као симбол своје власти; Х. Иналџик, *нав. дјело*, 147.

¹⁴⁶Свјесни опасности која је запријетила од Турака, Мађари и Млечани, као најугроженији сусједи, организовали су акцију сузбијања Турака, 12. септембра 1463. године. Угарске опсадне операције за освајање Јајца почеле су средином октобра и трајале до 26. децембра, када је турска посада заједно са својим заповједником предала Јајце. Након пада Јајца предало се више утвдра у доњој Босни, међу којима и Звечај и бањалучки кастел. Султан је почетком лjeta 1464. поново покушао да поврати Јајце, али без успјеха. На то је Матија Корвин ударио на сјевероисточну Босну с намјером да протјера тамошње турске посаде и створи одбрамбену линију од Београда до Јајца, гдје је главни циљ био Зворник као *кључ Дрине*. Резултат овог ратовања био је да је сјеверна Босна (Доњи Крајеви и Усора) дошла под угарску власт, док је султану остала само источна и централна Босна. Матија Корвин је од освојених области образовао двије бановине: Јајачку и Сребреничку. Сједиште Јајачке бановине било је у Јајцу, а обухватала је подручје Врбаса до ушћа у Саву, са градовима: Јајце, Бања Лука, Гребен, Сокол, Језеро, Винац, Врбашки град, Ливач, Комотин, Бочац и Звечај. Средиште Сребреничке бановине било је у граду Сребреник, а обухватала је Усору, Соли и Спречу са подручним градовима; Н. Šabanović, *нав. дјело*, 41–42.

самом почетку понавља се информација о успостави три санцака у 15. вијеку, Босански, Херцеговачки и Зворнички, док се на њих надовезују Клишки, Пожешки, Пакрачки, Лички, а касније и Новопазарски и Бихаћки санцак, формирани у 16. вијеку. Аутори су се одлучили на овакав приступ јер су жељели да уведу ученике у оно што ће успиједити, а то је формирање Босанског ејалета (пашалука) 1580. године, који је управо основан спајањем наведених санцака у једну цјелину. Аутори су, препостављамо, жељели да приближе ученицима изглед ејалета, наводећи да је имао идентичне границе Босанског краљевства у вријеме владавине Твртка I. Да би им још више приближили изглед, аутори наводе и данашње области које су улазиле у тадашњи Босански ејалет. Реченица која је готово идентична у свим уџбеницима јесте: „Bosanski ejalet je u tom periodu bio najznačajniji dio Osmanskog carstva i kao takav je imao poseban značaj za odbranu njegovih granica“. Ово не чуди, јер се користила слична литература при писању уџбеника.

Као истакнуте личности помињу се Ферхад-паша Соколовић, који је био први беглербег босанског ејалета, као и Иса-бег Исаковић и Гази Хусрев-бег који се помињу у вези са изградњом Сарајева као културног и административног центра ејалета, затим Рустем-паша Опуковић¹⁴⁷ и Мехмед-паша Соколовић¹⁴⁸, као два истакнута везира са простора Босне. У претходном уџбенику нисмо имали помен Рустем-паше Опуковића. За сједишта ејалета помињу се Бања Лука од 1553, затим Сарајево од 1639. године, потом Травник до 1580, те на крају Сарајево које постаје дефинитивно главни град вилајета. Садржај се углавном подудара са осталим уџбеницима.

¹⁴⁷Према свједочењу Бернанда Навађера, Рустем пашиног савременика и једног од најбољих познавалаца прилика у Османском царству тога доба, Рустем-паша је родом из „једног села покрај Сарајева“ (d'un casale apresso il Seraglio di Bosnia). Не зна се када је одведен, нити колико је трајало његово школовање, али се зна да је веома брзо напредовао. Сулејман Величанствени га је „сматрао разборитим, пуним врлина и веселог духа“. Био је ожењен султановом ћерком и миљеницом, султанијом Михримак. Рустем паша је у прољеће 1541. године након свргнућа Латиф-паше, постављен на положај другог везира Порте, а у марту 1544. постао је велики везир; *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena...*, 122.

¹⁴⁸Један од кандидата који је прошао дворску обуку и образовање путем девширме био је и Мехмед-паша Соколовић. Он је обављао дужност великог везира током владавине тројице султана: Сулејмана Канунија (1565–1566), Селима II (1566–1574) и Мурата III (1574–1579). Дакле, био је велики везир 14 година. У својој богатој каријери Мехмед-паша није искусио горчину отпуштања с посла, како то поетски наводи Печевија. Његово прво намјештење изван двора био је долазак на мјесто чувеног Хајрудина Барбаросе и то у својству санцакбега Галипоља. Он је обављао административне послове у вези с организацијом, регрутирањем морепловаца и набавком наоружања, док је османском флотом на мору заповиједао Тургут Реис. Још у вријеме обављања дужности капудан-паше, сврставан је међу најважније људе у Османском царству. Наставио је с напредовањем у каријери те је, 28. јуна 1565. године, након смрти тадашњег великог везира Семиз Али-паше дошао на његово мјесто. Међутим, моћ и утицај Мехмед-паше нису искључиво почивали на његовим политичким и дипломатским способностима него и на широкој мрежи сарадника коју је временом изградио тако што је именовао своје кандидате на одговорна мјеста у османском управном апарату; Muamer Hodžić, *Veliki vezir Mehmed-paša Sokolović i dijalektika moći*, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut u Sarajevu: Sarajevo 2017, 29–30.

Као заједничка наставна јединица обрађују се друштвено–социјалне и привредне прилике у Босни, под насловом *Društveno–socijalne i privredne prilike u Bosanskom ejaletu do kraja 18. vijeka*. У поднаслову се обрађује тимарско–спахијски систем, затим се наводи како су се дијелили тимари и то у веома кратком опису без много детаља. Нема чак ни појашњења шта је то тимарско–спахијски систем, нити која висина прихода је неопходна да би посједовао једну од три наведене подјеле тимара. Када је ријеч о социјалној структури, помиње се подјела на рају и аскере као и то шта је тапија, описују се обавезе раје и ко је припадао том слоју друштва, а све то је обрађено на сличан начин као и у претходном уџбенику. Нешто више пажње, аутори су посветили процесу читлучења, наводећи историјат зашто, када и какве је посљедице изазвала ова појава. Аутори су поменули и Хасан-пашу Предојевића, који је предводио војску у бици код Сиска из 1593, када је османска војска доживјела страховит пораз, а као једну од посљедица наводе право насљеђивања тимарских посједа. Када се говори о насљеђивању, у уџбенику има помена ко је имао право да наслиједи тимар, па се чак помиње да су то право имали и женски потомци. Овај податак, да су и жене имале право насљедства, нећемо наћи у другим уџбеницима. У поднаслову *Privreda*, помиње се да се већина становништва бавила пољопривредом и да је основна грана привреде била земљорадња као и које врсте производа су сељаци узгајали. На то се надовезују обавезе раје према спахији. У тексту је наведено да се поред земљорадње, дио становништва, претежно Власи, бавио сточарством.¹⁴⁹ Од рудника за експлоатацију се истичу Сребреница, Крешево, Фојница, Олово, Вареш и Тузла. Оно што се није навело, а овдје је важно рећи јесте да је управо повољан положај Босанског ејалета утицао да он постане снажан центар трговине и занатства. Као трговачки центри наводе се само Сарајево и Нови Пазар, док се изостављају Бања Лука, Мостар, Зворник и други. Исто тако, о еснафима се не говори много, наводи се само да су развојем занатства, занатлије стварале посебна удружења, еснафе или цехове¹⁵⁰, као и то да је дошло до развоја занатских четврти–чаршија. Наставна јединица се завршава са поднасловом

¹⁴⁹Сточарство и земљорадња представљали су главне гране привредне дјелатности огромне већине становништва. Власи су још у феудалној српској држави имали посебан статус, који је и дуго времена чуван и под владавином Турака. Они су били обезбијеђени посебним законом. Старјешине Влаха били су кнезови и њима подложни примићури. Ти кнезови, према подацима турског пописа из 16. вијка, говоре да су уживали тимаре мање величине. Већ у 16. вијеку Турци почињу нарушавати повластице Влаха и изједначавати их са осталом рајом; *Југословенске земље...*, 108, 110, 115.

¹⁵⁰Еснафи су се разликовали по степену развијености, који је зависио од просперитета града и потражње њихових производа на страном тржишту. Дешавало се да су еснафи били у међусобном сукобу. Они еснафи чији су чланови дјеловали као предузимачи налазили су се у прилици да друге еснафе доведу у завистан положај. Оваква врста потчињености еснафа називала се *јамак*; Х. Иналцик, *нав. дјело*, 226–227.

Razvoj gradova i migracija stanovništva. Ту су аутори посебну пажњу обратили на значај вакуфа, набрајајући шта се обично подразумева под тим појмом (џамије, чесме, болнице, медресе), затим се наводи и подизање других објеката попут хамама, ханова, караван–сараја, те развој чаршије са дућанима. Аутори су навели и подјелу градова на производна, занатска и културна средишта, потом административна и судска као и на рударска сједишта. Наведена је и подјела према величини, па тако имамо помен вароши, касаба и шехера. Посљедња подјела која се наводи јесте на махале и чаршију, чиме аутори дају до знања да су градови грађени плански. Поред поменутих градова Сарајева, Травника и Бање Луке наводе се још градови Фоча, Мостар, Зворник, Ливно, Тузла и Таслица (Пљевља). Мањи пасус на крају текста се односи на миграције. Оно што се помиње јесте да су Османлије за собом донијеле и демографске промјене и честе миграције становништва. Поред тога, напуштено земљиште насељавано је влашким становништвом.¹⁵¹

О вјерској структури говори наслов *Širenje islama, vjerski mozaik*. Као посљедицу пада Босне, аутори наводе крах старог племства, потом Цркве босанске и на крају културе средњовијековне Босне. И овдје је пажња усмјерена на Цркву босанску, када је ријеч о вјерској структури, а на то се надовезује констатација да ће управо представници те цркве највише да приме ислам, наводећи да су „prigadnike Crkve Bosanske u Bosni u potpunosti zamijenili muslimani“. Судећи да је главна литература, као што смо већ навели, за писање уџбеника хисторије *Istorija Bosne i Bošnjaka* од Мехмедалије Бојића, онда не треба да чуди овакав став аутора уџбеника. Историчар Мехмедалија Бојић, између осталог, пише: „Rasprostranjenost Crkve Bosanske i njenih pristalica prije progona i pada Bosne bio je dominantan“, позивајући се на изворе, доминиканца Николу Барбићија из Драча, те касније на рад Ћиро Трухелке. Ћиро Трухелка је у свом раду навео, између осталог, да је у Босни, прије погибије Стефана Томашевића, било 60% припадника Цркве босанске, док су остатак чинили католици.¹⁵² Овим исказом, он је потпуно оспорио присуство православне вјере на простору Босне. Доласком Османлија ислам се почео ширити на простору Босанског пашалука. Поред постојања Цркве босанске, аутори наводе да је било распрострањено и хришћанство, односно католичанство и православље, а затим су наведене

¹⁵¹Навешћемо примјер Влаха из сјеверне Србије и источне Босне који су населили Срем, након пустошења од стране Турака током освајања. Тамо су Власи пренијели и своју организацију са свим привилегијама које су уживали у старом крају. О дужностима и правима њихових кнезова и примићура говори једна канун – нама из 1588–1589. године; *Југословенске земље...*, 111.

¹⁵²Mehmedalija Bojić, *nav. djelo*, 54.

привилегије које је муслиманско становништво имало и обавезе према царству. Оно што није поменуто у претходном уџбенику јесте да је султан и врховни вјерски поглавар, а да у његово име руководи муфтија царства, односно шејхулислам.¹⁵³ Овдје нема ријечи о етапама исламизације и не наводе се примјери насилне исламизације. Наиме, Мехмедалија Бојић наводи у свом дјелу да су теорију о насилном превођењу на ислам започеле да проповиједају Српска православна црква као и Римокатоличка црква, крајем 18. и током 19. вијека, посебно истичући и имена фра Доминика Мандића као и историчара Јована Рајића. Закључујући да „svi ozbiljni istraživači ovog fenomena su odbacili teoriju o nasilnom prevođenju bosanskog stanovništva na islam. U savremenoj historiografiji, kao rezultat istraživanja primarnih dokumentarnih izvora, preovladava mišljenje da je islamizacija bila složen, nenasilan i dugotrajan proces, uvjetovan nizom uzročnika“.¹⁵⁴ С друге стране, на основу ових аргумената, може да се закључи да је и девширма, односно данак у крви, о којој се не говори у великој мјери у уџбенику, било добровољно, а не насилно одузимање хришћанске дјеце и превођење на ислам. Добровољан апспект давања дјеце може се узети само код муслиманских слојева друштва, који су слали дјецу у Истанбул, али не и код хришћана, који су чак лично сакатили своју дјецу само да им се не одузму.

Наредни поднаслов говори о вјерској толеранцији и насловљен је са *Kršćanska i muslimanska raja, vjerska tolerancija*. Заправо, овдје се говори о хришћанској и муслиманској раји и њиховим обавезама према царству, односно плаћању пореза. Основни је био ушур (десетина) и порез на земљу. Даље се у тексту наставља са кризом Османског царства, која је довела до дизања буна и отпора према царству. Кроз цијели текст, покушава да се нагласи, скоро па једнак положај становништва као и присуство вјерске толеранције. Када се говори о слободи и праву на вјероисовјест, онда се помиње за римокатолике додјела Ахднаме из 1463, која даје слободу босанским фрањевцима од стране Мехмеда II Фатиха. Овдје имамо помен и Сулејмана I Канунија (Законодавца), али не и фрањевца Анђела Звиздовића. Иако уџбеници из повијести истичу да је њихов положај био доста тежак, према уџбеницима хисторије, на основу изнесеног у тексту, можемо закључити да је на простору Босанског пашалука постојала

¹⁵³Шејхулислам је био поглавар улеме, а на тај положај га је именовао султан указом. До 16. вијека биран је међу оним мудерисима који су се истакли својим знањем. Дужност му је била да издаје фетве, што значи да, на основу утврђених вјерских схватања, даје писмено одговор на свако спорно питање које је улазило у домен шеријата. Мехмед Освајач је у својој Канун нами изједначио положај шејхулислама са рангом великог везира. Шејхулислам је први пут окусио световну власт када му је повјерен надзор над судством и када је извршну власт чврсто повезао са политичком; Х. Иналцик, *нав. дјело*, 244–255.

¹⁵⁴М. Војић, *нав. дјело*, 47.

слобода исповиједања вјере и да босански фрањевци у том смислу нису били угрожени. Такође, у овом уџбенику се већи акценат стављао на улогу и значај босанских фрањеваца него на положај православног клера и православног становништва. Поред наведене Ахднаме, коју су добили, фрањевци су у Риму имали снажно залеђе. Још у 15. вијеку у Риму је формиран *Collegium Illyricum*. То је, како наводи Милорад Екмечић, „било чедо папства у коме су се образовали мисионари, нарочито за цијело Балканско полуострво“. Курија га је пажљиво одржавала све од легата посљедњег босанског краља који је умро у Риму.¹⁵⁵ Наиме, треба да се напомене и оснивање *Конгрегације за пропаганду вјере*, која је основана папском булом 22. јуна 1622. године, чији је задатак да руководи радом мисионара у читавом свијету. Већ на сједници Конгрегације од 6. децембра 1622, папа Гргур XV истакао је познавање језика као особиту квалификацију за рад мисионара, те је на његову иницијативу издана наредба генералима монашких редова да међу редовницима одаберу познаваоце српског (илирског) и арапског језика. Конгрегација је убрзо издала упуство за бискупе и надбискупе на архипелагу и на другим мјестима у Турској.¹⁵⁶

Пошто смо поменули православно становништво, биљежимо први пут помен године када је дошло до обнове Пећке патријаршије. Наводи се да се од 1557. године развила и „živa vjerska, crkveno–graditeljska kulturna i prosvjetna aktivnost kod pravoslavnog stanovništva“. Српска православна црква је, обновом Пећке патријаршије, имала за циљ да одбрани аутокефалност од амбиција грчке Цриградске патријаршије као и да обједини земље у оквирима своје јурисдикције. Својим простором Пећка патријаршија је надмашила обухват Цариградске патријаршије. Њен обновитељ, патријарх Макарије Соколовић, држао се етничког начела уједињујући све земље у којима су живјели Срби.¹⁵⁷ Наиме, о Пећкој патријаршији се говори узгред или готово ништа у уџбеницима које смо до сада обрадили. Чак се не помиње ни простор који је обухватла патријаршија, име првог патријарха, нити улога Мехмед–паше Соколовића.

На самом крају помињу се и Јевреји, који у Босну долазе 1540. године, а потом поново у посебном поднаслову *Jevrejii u Bosanskom ejaletu*. Оно што је занимљиво јесте да се поново помињу еснафи и стварање еснафских организација, у склопу помена вјерских припадности. Много боље би било да су тај дио убацили код

¹⁵⁵М. Екмечић, *нав. дјело*, 32.

¹⁵⁶Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Научна књига: Београд 1950, 27–28.

¹⁵⁷М. Ковић, *нав. дјело*, 57, 58.

подналова *Привреда*, гдје се и помињу еснафи, а више се посветили животу Јевреја у Босни. Аутори су, када се све сагледа, ипак, одређену пажњу посветили Јеврејима. Када се упореди са осталим вјероисповјестима, поред римокатоличке, ако изузмемо ислам као основну подлогу у уџбенику, о Јеврејима се много пише, док је однос према православљу најмање заступљен. Када је ријеч о Јеврејима, помиње се када су дошли у Босну, којој групи Јевреја припадају, у које градове су се населили, чиме су се бавили, те каква им је била култура. Од знаменитости издвојена је *Сарајевска хагада*.

О *Kapetanima, ajanima i janičarima*, говори се у посебној наставној јединици. У самом уводу, налази се кратак пасус који говори о томе да је увођење капетанија, заправо посљедица пораза код Сиска из 1593. године, а потом се прелази на главни дио текста. Када се говори о капетанијама, аутори наводе које су капетаније биле у почетку, истичући Градишку, Крупску и Бихаћку, потом каква је била организација капетаније, као и гдје се налазило само сједиште, те како се број капетанија повећао. Говори се о значају и јачању самих капетана и посљедицама њиховог јачања, а спомињу се њихове тежње да се Босна осамостали по угледу на Србију. Посебан, краћи, пасус посвећен је ајанима са посебним освртом на то која им је улога и ко су били ајани¹⁵⁸, тј. из којих редова су бирани, као и коју је функцију имало ајанско вијеће. У тексту се обрађује и јаничарска организација и помиње се девширма, која се овдје преводи у смислу „браће цвијећа“. Ако узмемо турски ријечник, видјећемо да то значи „убирање, одвођење“, а у нашем случају адекватнија би била употреба војног термина - регрутовање. Примјетно је да се овдје ставио акценат на саму јаничарску организацију, тако да се већи дио главног текста односи управо на њих. Помиње се да је у почетку одвођено хришћанско становништво, а касније да су и муслимани добровољно ступали у редове јаничара. Од познатих јаничара, са наших простора, само су истакли Мехмед-пашу Соколовића, наводећи да није показао физичке способности да се упуту у јаничаре него је ишао на даље усавршавање у образовном погледу. Такође, овдје је објашњен појам јаничарске орте или оцаке, наводећи да ће управо

¹⁵⁸Ријеч ајан је арапског поријекла (ар. 'аун – 'а'уān = око, извор) и овдје значи угледник (војни командант). У османској администрацији, све вријеме се користила арапска множина као једнина. У историјској литератури налазимо неколико термина ријечи ајан, која у комбинацији са другим политичко-правним терминима носи ново значење за разлику од изворног, па имамо изведенице: devlet-i ауān- највиши функционер, и rīcāl-i ауān- државни прваци (људи), најистакнутији људи, богати (некад и духовна елита (муфтије и улема), они су чешће часни људи (ешрāф); Enes Durmišević, 'Ajani i lokalna uprava u osmanskom carstvu u djelu prof. Avde Sućeske', u: *Pregled: časopis Za društvena Pitanja/Periodical for Social Issues*, 3, Univetzitet u Sarajevu: Sarajevo, 273.

јаничари постати битан фактор читлучења као и да ће понекада имати пресудан значај у избору власти, посебно у Сарајеву.

Теме опште историје уско су везане за дешавања на простору Босанског ејалета, па тако када се говори о Кандијском или Бечком рату, не може а да се не помене и Босна. Овдје су се аутори одлучили за наслов *Bosanski ejalet u XVIII stoljeću–Kandijski i Bečki rat i slabljenje Osmanskog carstva*. Тема је обрађена на сличан начин као код претходног издавача, с тим да су одређене личности и догађаји детаљније појашњени. На примјер, овдје имамо помен султана Ибрахима I (Луди Ибрахим), у пуном имену, те разлог зашто су му дали надимак „луди“. За Кандијски рат помиње се ко је започео, од када до када је трајао, зашто се назива кандијски и како се завршио. Оно што је важно истаћи јесте помен хајдука и ускока, који се јављају на ратним жариштима босанскохецеговачке границе, тј. у Босанској крајини, Лици и Удбини, што није случај са ранијим уџбеницима. На османској страни се помиње постојање пандурских одреда. Од личности се помињу и валија Ибрахим-паша Сивчић (Габелјак) који је ратовао у Далмацији, и генерал Фоскол са млетачке стране, који је заузео град Клис. Занимљиво је да се овдје може прочитати да су страдања становништва описана у епским пјесмама. Међутим, нема ријечи који је народ највише страдао и чије су епске пјесме у питању. Када је ријеч о миру у Пожаревцу, аутори помињу одлуке као и како је то утицало на Босански ејалет. Аутори су се одлучили да опишу и радост која је владала у већим градовима ејалета, гдје је приређено славље, које је приредио тадашњи намјесник о државном трошку. Након главног текста налазе се питања за ученике, а наставна јединица се даље наставља са Бечким ратом. Пажња је усмјерена ка ратним збивањима, формирању Свете лиге као и помињању најистакнутијих личности. У склопу наставне јединице помињу се и устанци хрићанског становништва на пограничним територијама Далмације и Босне. У једној реченици помиње се продор принца Савојског до Сарајева. Аутори помињу мир у Сремским Крловцима и области које су одузете од Боснаског ејалета. Наставна јединица се завршава закључком: „*Nakon pobjede kod Sente, habzburški princ Eugen Savojski sa 6000 vojnika prodro je dolinom rijeke Bosne sve do Sarajeva*“. Ова реченица је у потпуности болдована, тако да су се аутори одлучили да нагласе значај овог догађаја, који је довео до Карловачког мира и промјена граница Босанског пашалука.

Прије последње наставне јединице обрађује се *Osmansko carstvo i Bosanski ejalet u XVIII stoljeću*. Прво се обрађује поднаслов *Slabljenje Osmanskog carstva*, објашњавајући да је слабљењу царства допринијело повећање пореских обавеза што ће довести до

незадовољства становништва и отпора централној власти. Аутори напомињу да се ејалет свео на пет санџака. „*Nakon 1699. godine Bosanski ejalet je sveden na pet sandžaka: Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški i Bihaćki*“. Помиње се број капетанија, који се са дванаест постојећих повећао на додатних 16 капетанија. Након главног текста налазе се два питања за ученике, а затим се прелази на нови понаслов *Mletačko–austrijsko–osmanski rat 1714–1718. godine* и *Požarevački mir*. Аутори нису ништа додали нити одузели, када је ријеч о овим догађајима, те се скоро подударају са претходним издавачем. Фокус је на пограничним крајевима у Босанској крајини као и Далмацији. Рат се завршио Пожаревачким миром, чиме је Босански ејалет добио проширење, јер су од Млечана добили Клек, Неум и Суторину, излазећи тако на море. Поглед хрватске историографије и бошњачке на додјелу Клека, Неума и Суторине Босанском ејалету је потпуно другачији. У уџбеницима повијести, могли смо примијетити да се према том поступку гледа са потпуним негодовањем, док у уџбеницима хисторије је то са једном дозом пијатетата. Такође, овдје имамо питања након презентованог текста као и историјски извор, кратак пасус из дјела *Повјест Босне* од *Мувекита* (Салих Хаџихусеиновић Мувекит), који говори о бици код Зворника. Наредни поднаслов *Austrijsko–osmanski rat 1737–1739. godine*, за Босански ејалет је значајан по бици из 1737. године на Бањалучком пољу, што су аутори и истакли у уџбенику, описујући сам ток битке као и успјехе османске војске. Од значајних личности акценат је на генералу Хилдбургхаузену као и на Али-паши Хећимоглуу. Као битан догађај помиње се мир у Београду из 1739. године, према којем су Босанском ејалету враћене територије одузете Пожаревачким миром. Међутим, овдје треба да обратимо пажњу на историјске изворе које користе аутори у вези са Бањалучким бојем. Извор који говори о боју није наведен. Занимљива је последња реченица која гласи: „*Do večeri istog dana Vošnjaci su potpuno razbili austrijske čete i prisile ih na povlačenje*“. Остаје непознато ко су Бошњаци о којима говори извор и да ли су то Босанци, становници Босне по територијалном принципу, или су то Калајеви Бошњаци, који су утемељењи у духу 'бошњаштва' као политичке и националне идеологије. Овдје се можемо позвати на расправу, *Срби мухамеданске вере, од Калајевих Бошњака до Алијиних Новобошњака*, Љубише Деспотовића, који наводи: „Бошњаци ће, као и свака закаснела нација са екс југословенског простора, градити свој идентитет на историјским фалсификатима, натегнутим тумачењима и неутемељеним интерпретацијама које су морале да попуне зјапеће историјске периоде бездржавне празнине и тамне вилајете колективног памћења. А особито тегобну стварност вишевековног идентитетског (не)постојања и

мучног осциловања између онога што су историјски били (Србомуслимати) и онога што њихова актуелна политичка и верска елита жели да постану (Новобошњаци)¹⁵⁹. Потом слиједи други извор, а то је свједочење фра Николе Лашванина, гдје имамо помен имена *Бошњак*, а реченица гласи: „O tome kako su Bošnjaci ustali u rat 1737. godine svjedoči fra Nikola Lašvanin“. Претпостављамо да је ријеч о територијалном, а не идентитетском припадању становника Босне. Језичка „поигравања“ имена Бошњак – Босанац знатно су примјетнија у уџбенику хисторије и у зависности су од потребе политичког контекста.

Нешто више пажње аутори су посветили Дубичком рату, што није случај у осталим уџбеницима. Готво цијела страна уџбеника говори о њему. У наставној јединици се говори о проблемима који су захватили унутрашњост Босанског ејалета, односно побуне против локалне власти. Помиње се раздобље од 1747. до 1757. Године, када су избијали немири, прије свега немири у Сарајеву, који су за циљ имали и стварање извјесног облика босанске аутономије. Као посебну личност аутори су истакли Мехмед–пашу Кукавицу, који је имао улогу да заведе ред. У даљем тексту имамо поново употребу ријечи *Бошњак*. Реченица гласи: „Bošnjaci nisu dozvoljavali vanjskom neprijatelju da prisvoji dijelove ejaleta“, потом у реченици: „Odbrana Bosne ponovo je prepuštena samo Bošnjacima“. Појам *Бошњак* се надаље преплиће са појмом *Босанци*. Термин *Босанци* је прихватљив јер означава територијалну одредницу становника Босне, док се термин *Бошњак* у овом случају не може прихватити као валидан јер се он користи, као што смо навели, тек у каснијем периоду, изузев ако је ријеч о презимену. Подаци који се доносе о Дубичком рату су од када до када је вођен, шта је повод тога рата као и које стране су водиле рат, те ко су били комаданти. Овдје немамо помена о Кочиној крајини, односно немамо повезницу са догађајима у Србији, који су истовремено трајали, сем једне реченице: „Mного više uspjeha su imali na sjeveru, gdje su zauzeli sve gradove Beogradskog pašaluka, uključujući Beograd i Kruševac“. Такође, нема помена ни о фрајкорима, који су одиграли главну улогу у овим догађајима. Од градова су истакли Дубицу, Нови Дрежник, Градишку и Босански Нови, које је аустријска војска освојила, а потом су Свиштовским миром, који је наглашен у уџбенику, поново враћени Босанском ејалету. Детаљно је описана подјела територија између Османског царства и Хабзбуршке монархије, гдје се на крају закључује да се „od tada granica Bosne prema Habzburškoj monarhiji nije mijenjala do 1878. godine, kada je

¹⁵⁹Љ. Деспотовић, *нав. дјело*, 333.

odlukama Berlinskog kongresa potvrđena“. Недостатак овог излагања јесте одсуство карте која би презентовала ратне догађаје. На крају се помињу посљедице рата на тлу Босанског ејалета у 18. вијеку као што су глад, куга, већи порези, насељавање и иселавање становништва као и наклоност хришћана према хришћанским државама, а одбојност према истима од стране муслимана. Закључује се: „Tako se javlja sve izraženija podjela stanovništva po vjerskoj osnovi, kod bosnaskih muslimana stvaraju osjećaj samosvjesti i izazivaju odbojnost prema centralnoj vlasti te jačaju težnju za samostalnošću Bosne“.

Посљедњи наслов односи се на *Kulturno-prosvjetne prilike i nauka u Bosni i Hercegovini*. Теме које се обрађују се подударају са претходним уџбеником, па тако имамо акценат на алхамијадо књижевности. Примјетна је појава да се користи израз *босански језик* за језик који је био у употреби у Босни и Херцеговини умјесто назива српски или хрватски језик, у зависности о којем простору је ријеч. Занимљиво је и поимање језика. Ако се узме у обзир да муслимани (мисли се на потурчени слој становника Босне) себе називају Бошњацима, као што смо могли да уочимо у неколико наврата, онда априори и језик требао да се зове бошњачки, а не босански. Међутим, како ни једно ни друго није постојало у периоду владавине Османлија на простору Босне, употреба ових назива у уџбеницима хисторије може се сматрати фалсификовањем историјских чињеница.

Из културног миљеа имамо поново помен севдалинки, које се сматрају изворном музиком Босне и Херцеговине, а тим се помињу школе, медресе и мектеби. Када је ријеч о хришћанском становништву, код римокатолика је акценат на фрањевцима и њиховом дјеловању и овдје читамо податак да су они своја дјела писали на латиници и босанчици без икаквог помена ћирилице, односно ћириличног брзописа. Када је ријеч о православљу, биљежимо један занимљив израз, а то је *Стваралаштво босанских православца*. До сада у тексту се говорило о православним Србима или Српској православној цркви све док одједном није дошло до употребе новог појма, а то је *босански православца*. Ово се, опет, може узети као тежња за оспоравање постојања Срба, припадника православне вјере у Босни и Херцеговини. На крају се помиње дјеловање свештеника на преписивању књига, летописа и хронографа. Такође, поменута је и штампарија у Горажду, али се не наводе дјела штампана у њој као што је био случај код другог издавача. Присутан је кратак осврт на Јевреје.

У поглављу *Arhitektura i umjetnost* помиње се утицај оријенталног стила као и неке од препознатљивих здања тога времена попут Вишеградског моста, Гази Хусрев-бегове

џамије, Али-пашине џамије, Ферхадије и Цареве џамије. Аутори су и овдје навели да се код муслимана развио посебан вид украшавња текста, тзв. калиграфија.¹⁶⁰ Међутим, калиграфија није специфична само за муслимане. Она се јавља и код хришћана и Јевреја. За православље се само истиче зидно сликарство и сликање икона.

Трећи издавач којег ћемо обрађивати јесте *НАМ Тузла и Вријеме Зеница*. *Osmansko carstvo* се проучава од 130. до 145. стране, док се на њега надовезује *Bosna u osmanskom periodu do kraja 18. stoljeća*, дакле од 146. до 177. Уџбеник је као што смо већ напоменули раније, писан на латиници и ћирилици за разлику од осталих уџбеника. Прва тематска јединица о којој ћемо говорити писана је на латиници, док је друга на ћирилици. За језик се наводи да је писан на „језику босанског народа“. Већ на самом почетку аутори су се потрудили да илустративно дочарају наставну тему, тако што су приказали Свету Софију, док се испод налази свитак у којем је исписана тема наставне јединице. У уџбенику се налазе четири јединице, и то *Nastanak Osmanske države*, *Vojno uređenje Osmanskog carstva*, *Osmansko osvajanje balkanskih zemalja* и на крају *Osmansko carstvo u doba najvećeg uspona*. Можемо закључити да се наслови готово подударају са осталим уџбеницима. У првој наставној јединици обрађени су поднаслови *Pojava Osmanlija i počeci formiranja države*, *Širenje Osmanske države*. Испред главног дијела текста налази се кратак увод о поријеклу Османлија, потом о Селџуцима као и даљем ширењу. Наиме, у главном тексту, аутори се осврћу на податке о томе када долази до оснивања државе, ко је био на челу, те какво је уређење држава имала на почетку. Поглавља су кратка, без детаљисања. Потом аутори издвајају знамените личности као и догађаје по којима су постали препознатљиви, а то су: Орхан I, Мурат I, Бајазит I. На крају, наставну јединицу завршавају битком код Ангоре, 1402. године. Поднаслови су Државно–управни систем османског царства, Војно уређење и војни редови, и на крају Тимарско–спахијски систем. У првом су обрађени појмови попут султан, диван, казаскери, дефтердар и велики везир. Управо су они и истакнути у тексту методом болдовања. Код војног уређења појашњени су појмови акер (војнички сталеж), раја (почињен сталеж), потом јаничари. Овдје ћемо обратити пажњу на појашњење јаничара. Наводи се да је то пјешадијска јединица на чијем челу се налази јаничарски ага. Наиме, ово је први пут да се помињање ко се налази на челу јаничара. Потом се наводи да је то

¹⁶⁰Калиграфија (од грчког κάλλος [каллос] — "љепота" + γραφή [грапхѐ] — "писање") је умјетност лијепог писања која води порекло из Кине. Савремена дефиниција калиграфске вјештине је умјетност давања форме знаковима на изражајан, хармонистички и вјешт начин. Стил калиграфије је описан као рука или алфабет; Claude Mediaville, *Calligraphy: From Calligraphy to Abstract Painting*, Belgium: Scirpus–Publications 1996, 17–18.

била плаћеничка војска, а затим, на страни 134, аутори наводе да су „nakon osvajanja novih prostora Osmanlije u janičare uzimali mladiće i dječake kršćanskog porijekla. Osim toga, specijalne komisije prperiodično su izlazile na teren da bi kod nemuslimanskog stanovništva vršile pregled muške djece. Odabirali su potreban broj najdarovitijih i najbistrijih dječaka koji su se školovali za vojnu službu i obavljanje upravnih poslova za potrebe Carstva“. Наиме, према њиховом закључку, одвођење у јаничаре би требао да буде хуман чин, а не насилнички, како је то заправо изгледало у очима хришћанског становнишва Балкана. Та врста одвођења хришћанске дјеце, остала је упамћена као *данак у крви*. Каније се наводи да су се у Босни и Албанији узимала и дјеца из муслиманских породица. Наиме, ради се о добровољном давању муслиманске дјеце у јаничаре. Аутор наводи турски назив за ту врсту одвођења дјеце, а то је *девишрма*. Међутим, нема помена како се тај данак називао у народу Босанског пашалука. Оно што је засигурно важно напоменути јесте да се овдје, ипак, посветило мало више пажње томе ко су јаничари и која им је била улога у Османском систему. При крају помиње се задатак коњице у хијерархији царства. Посљедње, што се помиње у уџбенику за ову наставну јединицу јесте тимарско–спахијски систем. Аутори акценат стављају на подјелу земље на тимаре, зијамете и хасове. У самом тексту нема појашњења које величине су ти посједи, али се појашњење може наћи са стране. Од свих, до сада анализираних уџбеника, тимарско–спахијски систем је у овом уџбенику најбоље објашњен.

Наредна наставна јединица говори о османском освајању Балкана. Аутори су описали продор Османлија, док су акценат ставили на двије значајне битке, а то су битка на Марици 1371, а потом и битка на Косову 1389. Текст се наставља са продором Монгола и битком код Ангоре. Поред ње помиње се и битка код Варне 1444. године, пад Цариграда и на крају се набрајају године пада Српске деспотовине, Босне, Херцеговине и Црне Горе. Аутори се у кратком пасусу осврћу и на битку на Крбавском пољу. Мана ове наставне јединице јесте пуко набрајање година и битака, па тако имамо укупно наведених 15 година што је за узраст седмог разреда много за једну наставну јединицу. Од владара истакнути су Селим I и Сујелман Законодавац. Аутори су одлучили да приликом помена владара у загради напишу године владавине, што није сучај са претходним уџбеницима. Посебно поглавље посвећено је једном од најзначајних владара Сулејману Законодавцу и на крају аутори помињу да је Османско царство било подијељено на четири ејалета: Румелијски, Босански, Будимски и Темишварски. На крају, тематска цјелина се завршава насловом *Prvi znaci opadanja*

Osmanskog carstva, уз помен сутана Селима II, Мурата II, те Мехмеда III. Од битака издвојене су битке код Лепанта из 1571, те код Сиска 1593. године. Неколико информација можемо пронаћи о томе на колико се континентално царство, број становника као и укупан број санџака.

Под шестом тематском јединицом налази се *Bosna u Osmanskom periodu do kraja 18. stoljeća*. На самом почетку налази се фотографија Безистана у Сарајеву, док се у свитку налази назив тематске цјелине. Као што смо већ напоменули, тематска цјелина је писана писмом ћирилица. У склопу цјелине обрађено је осам наставних јединица које се подударају са насловима аутора других издавача. Свака наставна јединица започиње кратким уводом. *Uspostava i organizacija Osmanske vlasti u Bosni* је прва наставна јединица. За разлику од претходне тематске цјелине, наставне јединице су нешто дуже. У просјеку четири до пет страна. Овдје су аутори пажњу посветили *Upravno– teritorijalnoj podjeli, Socijalno–privrednim prilikama* и *Specifičnosti timarsko–spahijskog sistema u Bosanskom ejaletu*. У главном дјелу се поново наводи пад Босне 1463. и пад Бихаћа 1592. године. Наставна јединица се наставља са набрајањем санџака, поред оних наведених у уводу, аутори наводе још и Клишки, Пожешки, Цернички и Лички. Након тога се наводи одлука Порте да се 1580. године оснује Босански ејалет спајањем наведених санџака. Аутори су акценат ставили на неколико важних сегмената попут тога ко се налазио на челу ејалета, ко је био први беглербег, помињу Ферхат–пашу Соколовића, затим говоре о сједиштима ејалета као и о Исабегу Исаковићу, оснивачу самог града Сарајева. Од осталих значајних личности издвојили су и Гази Хусрев-бега. Када је ријеч о упаду хабзбуршких снага у Сарајево 1697. године, предвођених Еугеном Савојским, помињу догађај само у једној реченици и то у контексту зашто је дошло до премјештања сједишта пашалука у Травник. Када се обрађују социјалне и привредне прилике, аутори наводе и климатске као и рељефне услове који су погодовали развоју одређених култура као и то које гране су биле заступљене. Потом се пажња усмјерава на развој градова, односно чаршије, која је за собом донијела нова занимања попут трговине и занатства. Од истакнутих градова помињу се: Сарајево, Мостар, Бања Лука, Бихаћ, Зворник и Травник, док се за рударска мјеста помињу Сребреница, Крешево и Вареш, која су још од средњег вијека била препознатљива по производњи руде. У поглављу о тимарско–спахијском систему, акценат је на процесу читлужења. И у овом случају, као што је било са појашњењем тимарско–спахијског система, процес читлужења је, код до сада анализираних уџбеника, најадекватније и најбоље појашњен и прилагођен узрасту ученика. Наиме,

наводи се да у периоду 17. вијека „осим спахија до земљишног посједа све чешће долазе богати трговци, чиновници и државни функционери. Они су до тимара долазили разним злоупотребама и претварали их у своје чифтлуке. На тај начин је почело и одузимање тимарских посједа и њихово претварање у приватно власништво. Тај се процес називао чифлучење“. Као битан догађај који је утицао на то да се тимари претворе у насљедно добро, помиње се битка код Сиска из 1593. године. Потом се помиње појам оцаклук тимар као и година 1594. од које се тимар узима у насљедно добро. Ова година се не помиње у другим уџбеницима.

Даље се наставља са наставном јединицом *Širenje islama i vjerska tolerancija u Bosanskom ejaletu*. Овдје имамо употребу модерног појма „толеранција“ када је ријеч о вјери. Помиње се да су на ислам прелазили највише припадници Цркве босанске, наводећи потом разлог таквом ставу. Такође се истиче да се на ислам није прелазило насилничким путем о чему смо већ полемисали у тексту. Као примјер добровољног преласка на ислам помиње се одлука млађег сина херцега Стјепана, који је по преласку добио име Ахмед, касније чувени везир Ахмед-паша Херцеговић. Наводе се и дјеца босанске краљице Катрине, која су прешла на ислам, Сигисмунд и Катарина. Ови подаци нису помињани у другим уџбеницима. Помињање ових примјера се не може узети као непотребна информација. Напротив, ово је један од бољих примјера који објашњава како је текао процес исламизације, а узимајући у обзир данашње тврдње појединих историчара и државних институција, које негирају српско или хрватско поријекло исламизованих становника Босне и Херцеговине. Такође, наводи се податак да су и сељаци прелазили на ислам због бољих животних услова. Сељаци није требало да плаћају цизију, односно порез на главу сваког војно способног мушкарца. Аутори наводе да је вјерска толеранција била заснована на изграђивању свијести међусобног уважавања и поштовања, наводећи да су и хришћани и муслимани подједнако уживали заштиту државе. Потом се наводи да је „тај дух заједиштва исказан градњом различитих вјерских објеката, једних поред других: катедрала, џамија, цркава и синагога“. С друге стране, аутори заборављају поменути податак да је у босанској канун–нами из 1516. године забрањено подизање нових цркава. Одредба гласи: „Подигнуте су цркве у неким мјестима у којима оне нису постојале од старог невјерничког времена. Нека се такве новоподигнуте цркве даду порушити; а они невјерници и попови који, борвећи у њима, уходе стање и дојављују у невјерничке земље нека се казне строго и нека се казне тешким тјелесим казнама“, а потом се наводи „и нека се поруше крстови који су постављени на путевима и нека се не

допушта да их убудуће постављају“.¹⁶¹ Међутим, о тешком положају православне цркве говори нам и запис монаха Марка из 1509. године: „Бог којему се клањају у тројици, који од ништавила све довео у биће..., затим нас због наших гријеха исмаилска (турска) гвоздена палица (постиже), која немилосрдно туче установе православне вјере, и разруши свете цркве и измијени предања светих ктитора тако да су назадовали и закон и књиге. И многи ни од кога мучени одступише од православља и примише њихову вјеру“.¹⁶² Потом се помиње повеља за слободно исповиједање католичке вјере, дата од стране Мехмеда II босанским фрањевцима као и обнова Пећке патријаршије 1557. године. У уџбенику се наводи да ју је обновио Мехмед-паша Соколовић, заправо он је само извршио наређење које је дошло од стране султана. Наиме, аутори су требали да користе термин за *вријеме везира Мехмед-паше Соколовића*, или *велики везир је издејствовао код султана*, а не велики везир Мехмед-паша Соколовић је обновио рад Пећке патријаршије. Наиме, на Порти су уочи обнове, поред Мехмед-паше Соколовића, била још два Србина везира: Рустем-паша Опуковић и Семиз Али-паша. Сва тројица су заступала општу линију турске политике да Србе треба придобити као државни елемент и раји учинити живот што сношљивијим. Њима се приписује, а Соколовићу у првом реду, што су успјели да код Сулејмана Величанственог издејствују 1557. године обнову Српске патријаршије.¹⁶³ Тада су сви православни Срби поново дошли под једну заједничку црквену власт. За опстанак и очување српског националног идентитета као и вјере, обновљена Пећка патријаршија је учинила највише. Она је прихватила вођство у народу кад другог вођства није било. О овоме не помиње ни један уџбеник хисторије и повијести. На крају помињу се и Јевреји, односно када су дошли и одакле. Оно што може да се примјети јесте да се не инсистира на детаљнијој анализи привилегија као што је случај у појединим уџбеницима. Занимљиво је да ни један уџбеник не доноси податак да девширма није никада примјењивана према Јеврејима и Јерменима.

Наредно поглавље бави се питањем ајана, капетанија и капетана као и опширније о јаничарима. Аутори су истакли значај и улогу ајана, потом ко је улазио у ред ајана. Наводи се да су ајани имали значајну улогу и да се цијенило њихово мишљење. Када је ријеч о капетанима и капетанијама, аутори су навели када долази до оснивања првих капетанија, те коју су улогу имале као и то како се њихова моћ и утицај мијењају током

¹⁶¹Југословенске земље..., 144.

¹⁶²Исто, 143.

¹⁶³Радован Самарџић, 'Српска православна црква у XVI и XVII веку', у: *Историја српског народа*, 3–2, Српска књижевна задруга: Београд, 1993, 5–102.

времена. За капетане, аутори наводе да су то били, по правилу, домаћи људи из најугледнијих племићких бошњачких породица. Аутори су требали да наведу да је ријеч о племићким (великашким) босанским или муслиманским породицама, а не употријебити термин *бошњачким породицама*. Наводи се да су капетани представљали основу босанског беговата (племства). У двије реченице наводе се два различита значења појма, бошњачка (овдје се може гледати као национална одредница) и босански беговат (овдје се ради о територијалној одредници према Босни). Оно што је похвално јесте што су аутори навели истакнуте породице попут Градашчевића, Бишћевића, Фидахића и Ресулбеговића. Текст се завршава информацијом да ће се око капетана формирати покрет за аутономију Босне. О јаничарима се у уџбеницима говори штуро, без много детаља. Међутим, овдје имамо посебно поглавље посвећено искључиво њима. У овом поглављу аутори углавном понављају већ наведене информације које су размјештене и по другим уџбеницима, спајајући их у једну цјелину. Почиње се са информацијом ко су јаничари, затим да су то били немуслимати који су одвођени путем девширме. Занимљиво је у ком контексту се посматра Мехмед-паша Соколовић. Приликом навођења да су и муслимати имали право да се прикључе јаничарима каже се да је један број младића на тај начин завршило највише школе у Царству, те заузео високе положаје у друштву, притом наводећи да је један од најпознатијих Мехмед-паша Соколовић. Наиме, Мехмед-паша је одведен као хришћанин и није добровољно прешао на ислам, него насилним путем, односно данком у крви, отет од својих родитеља.¹⁶⁴ На крају се наводе године када је јаничарски ред укинут у царству, односно Босанском ејалету. Наредна поглавља се односе на ратове Османског царства са Хабзбуршком монархијом, наводећи гдје су се тачке сукобљавања налазиле у Босанском ејалету. О томе ученици могу да се упознају у насловима наставних јединица *Босна од ејалета до Кандијског рата*, *Босански ејалет од Кандијског рата до Карловачког мира*, *Босански ејалет од Карловачког до Београдског мира*, док се тема завршава са *Ратови и њихове посљедице на тлу Босанског ејалета у другој половини XVIII стољећа*. Аутори су акценат ставили на неколико важних сегмената која се тичу овог периода, а то су формирање самог ејалета, друштвено-економски односи, Кандијски рат, Бечки рат, потписивање

¹⁶⁴Мехмед-паша Соколовић рођен је као Бајица Ненадић у селу Соколовићи близу Рудог. Отац му се звао Димитрије, док је мајчино име било Марија. Као дјечак школовао се у манастиру Милешева. У *Данку у крви* одведен је у јањичаре када му је било око 15 година. Потом је школован у Једренском сарају; Небојша Шулетић, 'Соколовић, Мехмед-паша', у: *Енциклопедија српског народа*, Завод за уџбенике: Београд 2008, 1022–1023.

мировних споразума као и на Бањалучки бој и Дубички рат. Оно што можемо да издвојимо као нешто што се више обрадило за разлику од осталих уџбеника јесте однос спахија према султану и све већа коруптивност истих као и каква је била привреда Османског царства у односу на западне земље. Ако анализирамо даље, важан рат не само за историју Босанског ејалета него и Европу и свијет јесте Кандијски рат. Овдје ћемо се задржати на територији сјеверне Далмације и ратним дејствима. Као главни руководилац помиње се босански намијесник Ибрахим-паша Сивчић. Подаци су слично наведени као и код претходних уџбеника, те стога нећемо улазити у детаљнију анализу. Обратићемо пажњу на однос према хајдуцима. Они се помињу само у једној реченици која гласи: „Хајдуци су из Боке Которске под млетачким надзором и командом нападали османске посједе по Боки и Херцеговини“. Нема појашњења ко су били хајдуци, нити помена истакнутих харамбаша, мада је овдје више ријеч о ускоцима него хајдуцима. О ускоцима, такође, нема помена. Након Кандијског рата, обрађује се Бечки рат, који је за Османско царство значио и почетак опадања моћи као и повлачење рјешавања једног важног питања, а то је *Источно питање*, о чему ће више ријечи бити у уџбеницима осмог разреда. Нешто више пажње је посвећено догађајима у Сарајеву 1697. године, гдје се описује долазак принца Еугена Својског до Сарајева, његово плачкање и на крају паљење. Бањалучки бој и Дубички рат су засебно обрађене јединице. Објема се посветило једнако пажње уз доста детаља око самих догађаја. Ученици су добили одговоре на питања када се догодило, гдје, ко је учествовао, ко је предводио, колико се самтра да је било војника, те који су исходи самих ратова. Наставне јединице се завршавају са потписивањем мира у Београда 1739, односно у Свиштову 1791. године. Код Дубичког рата нема помена о другим локацијама гдје се водио рат као нпр. о Кочиној крајини, иако се у претходним наставним јединицама помињу и други фронтови поред Босанског ејалета. Као посљедице ратова наводе се миграције, економска нестабилност, појава епидемија и глади, обликовање границе Босанског ејалета као и честе побуне. Када је ријеч о побунама, аутори су поменули три, у Тешњу, Тузли и Сарајеву, с тим да се о буни у Сарајеву нешто више говори и то од када до када је трајала, ко је угушио и какве су биле посљедице. Дакле, сва три издавача имала су сличан концепт приликом писања уџбеника, са мањим или већим одступањима код појединих обрађених јединица.

Посљедња наставна јединица говори о културно–образовним приликама у Босни и Херцеговини под Османском влашћу. Као и у свим уџбеницима, тако и овдје, култури се посвећује скромно, готово успутно. Иако су уџбеници фокусирани на политички ток

историјских догађаја, сегмент посвећен култури не треба да буде на минималном нивоу. Када је ријеч о наведеној наставној јединици обрађује се градитељство као и писано наслеђе Босне и Херцеговине за период османске управе. Само присуство османске управе утицало је на ширење оријентално–исламске културе и цивилизације. Од споменика градитељске заоставштине наводе се џамије, хамами, мостови и слични објекти. Од истакнутих православних манастира издваја се Тврдош, који се налази код Требиња, као и то да је у манастиру код Горажда покренута штампарија. Аутори нису навели име манастира у којем је била смјештена прва штампарија у Босанском ејалету као ни ко је оснивач. Такође, нису наведена ни дјела која су штампана. Од других вјерских објеката помиње се и Стара православна црква у Сарајеву. Од фрањевачких самостана помињу се Фојница, Крешево, Краљева Сутјеска и Толиса. Што се тиче књижевности помиње се да су најдаровитији ученици упућивани у Истамбул, Каиро и Дамаск на усавршавање, истичући међу њима Неркесија из Сарајева. Потом се помиње пјесник Хасан Каимија, који се истакао и као вођа сарајевске сиротиње. Других имена нема. Код фрањеваца је истакнуто име Матије Дивковића, који је написао дјело *Чудеса блажене дјевице Марије*. Овдје немамо помена о тзв. босанском језику као што је случај у одређеним уџбеницима. Из редова истакнутих личности православног становништва нема помена. Код културног наслеђа Јевреја издваја се *Сарајевска хагада*, о којој се нешто више може прочитати у посебном квадратићу под рубриком *Сазнајте више*.

Један од метода у раду са ученицима је и илустративно–демонстративни као и рад на изворима односно тексту¹⁶⁵. Принцип спољне очигледности и његову примјену је најбоље дефинисао Јан Амос Коменски, који је имао златно правило да све што се можеш видјети, чути, опипати, да се учини тако јер непосредно опажање формира јаче представе, појмове и што се са више чула усваја, живо и непосредно, боље је усвојено.¹⁶⁶

¹⁶⁵Текст на више начина помаже у остварењу образовних и васпитних задатака наставе. Својим садржајем текст је извор знања, на квалитетан начин проширује наставне садржаје, повећава обим градива, нуди нова објашњења, доприноси продубљивању знања ученика. Кроз анализу текста примењују се раније стечена знања, повезује се излагање наставника и текст као и други извори знања. Употребом текста у настави историје врши се конкретизација историјских садржаја (чињенице, појмови, представе) и тако стварају чињеничне основе историјског мишљења ученика; З. М. Делетић, *нав. дјело*, 325.

¹⁶⁶М. Лазић, *нав. дјело*, 63.

Табела број 1: Историја за 7. разред основне школе у Републици Српској¹⁶⁷

Илустрације (фотографије, портрети, слике, шематски прикази)	<i>Портрети: Хрвоја Вукчића и Мехмеда Освајача Приказ грба Хрвоја Вукчића (црно – бијела варијанта)</i>
Историјске карте	<i>Турско освајање Балканског полуострва</i>
Историјски извори	<i>Одломак „Часно се из тамнице вратио“, из Јаничаревих успомена</i>

Табела број 2: Повијест за 7. разред (издавач Школска наклада)

Нови појмови ¹⁶⁸	<i>Султан, раја, јаничар, ускоци, власи, харач</i>
Илустрације ¹⁶⁹	<i>Портрети: Мехмед II Освајач Илустрације: Смотра јаничара са турским султаном Муратом IV, јаничари (црно–бијела варијанта), Ливно из 17. вијека, Стари мост у Мостару, Џамија у Травнику, Крст као обиљежје Цркве босанске – пронађен код Рогатице</i>
Историјске карте	<i>Ширење Османског царства</i>
Рубрика „Клио пита“	<i>Истражити трагове боравака Османлија у околини, са посебним освртом на архитектуру и вјерске грађевине</i>

Табела број 3: Повијест за 7. разред (издавач Алфа Мостар)¹⁷⁰

Илустрације	<i>Приказ османског архитекте поред моста у изградњи, илустративни приказ односа спахије и јаничара, те њихових обавеза према царству, поштанска марка са ликом фра Луке Ибришимовића, архитектски приказ тврђаве Брод¹⁷¹ и графички приказ града Сења</i>
-------------	---

¹⁶⁷У табеларном приказу биће представљен пропратни материјал у виду илустрација, фотографија, историјских извора, занимљивости и другог садржаја, уз напомену да сви уџбеници, мимо попутног садржаја, посједују питања за самосталан рад ученика, која се односе на садржај текста. Њихов задатак је да олакша ученицима да савладају наставну јединицу. Детаљније о садржају тих питања нећемо говорити у раду. Такође илустрације су у боји, сем неколико графичких приказа и илустрација у црно–бијелој варијанти.

¹⁶⁸Појмови нису појашњени.

¹⁶⁹Испод фотографије налази се кратак опис.

¹⁷⁰У уџбенику нису удвојени нови појмови и не садржи пропратни материјал у виду историјског извора или задатка за ученике.

¹⁷¹Тврђава Брод по величини се убраја међу највеће тврђаве звијездоликог облика у Европи.

Историјске карте	<i>Османско царство средином XV вијка, османска освајања у Хрватској до 1526. године¹⁷², као и од 1526. до 1592. године (уз приказ правца напада из БиХ), исељавање хрватског становништва пред Турцима Османлијама и приказ Босанског пашалука</i>
------------------	--

Табела број 4: Хисторија за 7. разред основне школе (издавач *Sarajevo publishing*)

Нови појмови	<i>Беглербег, паша, диван, хазнадар, хеџаја, тимар, дефтердар, тесјерџија, мухурдар, кадија, санџакбези, алајбези, јаничарске аге, акинџија, серхат, вакуф, диван, оџаклук-тимар, миграције, пропаганда, текија, девширма,</i>
Нови појмови	<i>месиџир, капетани, ајани, мектеб, медреса, караван-сарај, хамама, кујунџије, чифлучење, алхамијадо књижевност, касиде, илахије, арзухани и нишани</i>
Илустрације	<i>Стари мост у Мостару (из 16. вијека), Царева џамија, приказ Бихаћа, изглед акинџије (црно-бијела варијанта), пријем аустријске делегације код Гази Хусрев-бега, приказ тврђаве Ходидјед (црно-бијела варијанта), изглед Сарајева из 17. вијека, приказ аустријског војника из 18. вијека Еугена Савојског¹⁷³, фра Анђела Звиздовића и хајдука, тврђава Кастел, рукописно насљеђе из 1663. године, Сарајевска хагада, јеврејско гробље у Сарајеву, мост у Вишеграду, свилени кафтан (огртач), муслиманско мезарје (гробље), приказ сеоског имања у Босни, изглед босанске куће и босанског бега, Гази Хусрев-бегова џамија, самостан у Крешеву, манастир Житомислић, дио Сврзине куће (сепамлук и харемлук)¹⁷⁴, те приказ битке под Бечом и код Лепанта, илустрован приказ реченице из Курана, реконструкција текије Иса бега Исаковића, Фојничка адхама, џамије Ферхаудија и Алаца, Стара православна црква у Сарајеву, приказ рајетина, аскера, војника и улеме, османске основне школе, припадника шејх ул ислама, јаничарског аге, муслиманке у одјећи за излазак (из 16. вијека) као и дјеце на вртешки за вријеме бајрамске прославе; приказ безистана у Сарајеву, производње соли у Тузли, макете башчариџије, свитка са листом истакнутих научника и књижевника, те упоредаба слова латинице и</i>

¹⁷²Посебно су обиљежени посједи Османског царства у чијем је саставу била и БиХ

¹⁷³Еуген Савојски био је кнез, аустријски војсковођа и државник. Сматран је највећим војсковођом свога времена. Више о животу и дјелу Еугена Савојског може се прочитати код: Бранко Бешлин, *Евгеније Савојски и његово доба*, Нови Сад: Матица српска, 2014.

¹⁷⁴Музеј Сврзина кућа или Комплекс Сврзине куће у Сарајеву један је од пет депанданаса Музеја Града Сарајева у коме се налази стална поставка стамбене културе старог Сарајева. Комплекс Сврзине куће уврштен је на Привремену листу националних споменика Босне и Херцеговине под редним бројем 521.

	<i>аребице.</i>
Историјске карте	<i>Карта Скопског и Босанског крајиништа, Босански ејалет из 1580. године, помјерање граница Босанског ејалета до 1718. године, те карта Босне Сребрене у 17. вијеку (црно–бијела варијанта) и простирање Пећке патријаршије из 1557. године.</i>
Рубрика „Јесте ли знали?“ Рубрика „Јесте ли знали?“	<i>одломак из дјела „Сарајево, истине и митови“ од Азиза Хаџисановића¹⁷⁵, о спаљивању Сарајева од стране Еугена Савојског, затим о телатима, о односу према Ромима у Европи и Османском царству, те о изразу „платити цех“¹⁷⁶ и калиграфским натписима.</i>
Историјски извори	<i>Канунама Селима о поотврђивању домаћих спахија при неузимању босанског тимара, превод Фојничке Ахднаме, превод фетве о затварању кафана, опис Сарајева од стране Роберта Стенфонса из 1634. године, те приказ вјерске пјесме од Хеваџија.</i>
Рубрика „Уради сам“	<i>Да ученици самоостално истраже о османском периоду у родном граду, више о патриотском духу за вријеме Бањалучког боја и Дубичког рата, вјерским објектима, народним ношњама, чаришijsким занатима и примјењеној умјетности тога времена.</i>

¹⁷⁵У том пасусу је ријеч о хајдучком вирусу, односно о анархији која је владала градом, те ајанима и пашама који су водили насилничку политику, упоређујући их са хајдуцима. У овом пасусу „хајдук“ има негативну конотацију, односно хајдуци су представљени ка разбојници, насилници и за њих се вежу негативни придеви. У уџбенику нема помена о српским хајдуцима и њиховој улози у борби против Османског царства. Хајдук је турска реч и значи одметник од власти, отпадник, друмски разбојник. Видјети: Abdulah Skalić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost: Sarajevo 1966, 300. Хајдучки покрет се назива хајдучијом или хајдуковањем. Хајдуци су били организовани у хајдучке дружине, на чијем се челу налазио харамбаша (арамбаша), који је носио скупоцјеније одијело, а најчешће је биран због своје старости или способности. Хајдучке чете је углавном сачињавало од десет до двадесет људи, мада је било и случајева да се око неког харамбаше окупи и шездесетак, па чак и неколико стотина „разбојника“. Каравани турских трговаца су на пут кроз Србију кретали уз посебан опрез и са великим обезбеђењем управо због хајдука. Иако се неријетко дешавало да и Срби трпе штету, па и да пострадају од хајдука, они су, ипак, доживљавани ако не увек као заштитници, често управо као јунаци и браниоци народне части. Спјеване су им многобројне пјесме, које су се тајно пјевале по селима уз гусле (јер је то било забрањено). Казне и за хајдуке и за јатаке биле су веома сурове. Ухваћени хајдуци и јатаци би били мучени, живи набијани на колац. Празник Ђурђевдан, у прољеће, био је „хајдучки састанак“, а Митровдан, на јесен, „хајдучки растанак“, када су се хајдуци повлачили из шума због зиме. У народу је остала изрека *Ђурђев данак хајдучки састанак, Митров данак хајдучки растанак*

¹⁷⁶Израз је насто приликом полагања еснафског испита, након чега је калфа морао да организује објед за чланове свог еснафа. Рачун је плаћао калфа и он није био нимало јефтин. Па је тако остао синоним за скуп рачун односно цех = еснаф. Аутор се потрудио да сваки пут са нечим новим и занимљивим упозна ученике. Наиме, овај израз је веома чест код нашег народа и данас.

Табела број 5: хисторија за 7. разред (издавач Босанска књига)¹⁷⁷

Нови појмови	<i>Емир, анадолија, бејлук, шеријат, канун, обичајно право, зеамет, хас, тактика спаљивања земље, јаничар, акча, тапија, ушур, ојаклук – тимар, аграр, кануни и еснафи, девишрма, калиграфија</i>
Илустрације	<i>Приказ Номадског народа, јаничара у војничкој ношњи, поход Сулејмана Законодавца на Цариград, макета Башичарије Сарајева, ашиковања, Сарајева из 1697. године, реконструкција царског шатора, приказ Бањалучке битке и битке код Лепанта, приказ Мостара, Почитеља, Зворника, Газу Хусрев-бегове џамије и медресе, лист Сарајевске хагаде, тврђава Кастел, приказ Православне цркве у Сарајеву, Фојничког самостана и ахднаме, мост на Дрини и приказ Ферхадиде са старе разгледнице. Од портрета истичу се: Емир Осман, султани Орхан I, Мурат II, Мехмед III, затим Мехмед-паша Соколовић (црно-бијела варијанта), Ибрахим I, Кара Мустафа-паша, Карло V и генерал Гидеон Лауден.</i>
Историјски извори	<i>Одломак о диванима, аутора Роберта Мантрана; о Сулејману у очима амбасадора Фердинанда Хабзбуршког Бузбека, о животу жене у Османском царству; одломак о паду Босне, турског хроничара Дурсун Бега; Опис Сарајева од путописца Бенедикта Курипешића и опис ашиковања у Цевад пашиним писмима о Босни; затим о правима и слободама бос. Фрањеваца; о слободном дјеловању Јевреја, одломак о Хришћанима и Турцима у Сарајеву од Роберта Станфонса, ферман султана Ахмеда о изградњи православне цркве у Сарајеву, као и девишрми из Јаничаревих успомена. О превари јаничарског аге и његовог писара из љетописа Мула Мустафе Башекије, приказ свакодневног живота (одломак о пехливанима, позоришту Карађоз и севдалинкама) и опис рада српске школе према мемоарима Живка Црногорчевића.</i>
Историјске карте	<i>Османска освајања до краја 17. вијека, Босански санџак 1469. године (црно-бијела варијанта), Босански ејалет 1593 – 1606, губљење територија Османског царства у 17. и 18. вијеку</i>
	<i>О Цариграду као Црвеној јабуци, породици Кастриота¹⁷⁸, о коначном успостављању тимарско-спахијског система за вријеме Мурата I, о</i>

¹⁷⁷На крају сваке тематске цјелине налази се подсјетник. На њему су представљене наставне јединице које су обрађене, важни појмови, без образложења значења, наведене су важније личности, те на крају је представљена хронолошка таблица.

Рубрика „Занимљивости“	<i>Османском попису из 1455¹⁷⁹. године, о броју становника у Сарајеву у 18. вијеку, о поријеклу ријечи Сефард и сефардским Јеврејима, о броју капетанија и њиховом укидању, о финансијској помоћи јаничарима у вријеме Мехмеда II, епским пјесмама насталим у вријеме Кандијског рата о стању у Крајини, Хасанагиници¹⁸⁰ и Стојану Јанковићу¹⁸¹ као и о страдању Сарајева из пера Адамовића и Ноел Малколма¹⁸².</i>
---------------------------	---

Табела 6: Повијест за 7. разред (издавач Вријеме Зеница/НАМ Тузла)

	<i>Емир, спахија, акча, натурална привреда, дефицит, чифлук, чифчија, серхат, ајани, улема, јаничар, кадија, муфтија, кадилук, мобилизација,</i>
--	--

¹⁷⁸Ђурађ Кастриот, познат и као Скендербег (1405–1468), једна од најзначајнијих личности друге половине 15. вијека на Балканском полуострву, који је већ у своје вријеме одјекнуо дијелом читавог европског континента, а потом је, од 16. вијека па надаље и све до данашњих дана, постао једна од најславнијих историјских личности свијета о коме су писали веома важни посленици читаве светске културе. Ипак, Скендербег није у 15. вијеку никако био информатички контраверзна личност и ако би данас можда неко – услед Скендербегове рецентне рецепције – то можда чак имогао помислити. Поједини народи га, данас, присвајају себи. Најранији материјални доказ његовог имена Ђурађ је са фресака из 1426. године, када су Иван и његова четири сина скупили данак из два села у данашњој Македонији (данас Маврово и Ростуша) и донирали манастиру Хиландар. Потребна имена и презимена се читају доста јасно као: [...]*азъ, [грѣш]ни и недостоини, не [смею] / нареџи се рабъ [Х(рист)а], Б(о)га моѣго, Иван(ъ) Кастриот(ъ), и [съ с(ъ)нов]и моими, Станишом(ъ) / и Рѣпошем(ъ) и Костан(ъ)дином(ъ) и Гургѣм(ъ), [...]* односно ја, недостојни грешник што себе не смем ни назвати слугом Христа, који је Бог мој, Иван Кастриот, заједно са синовима, Станишом, Репошем, Костандином и Ђурђем. О етничкој припадности, религији као и надимку видјети код: Жарко Б. Вељковић, 'Кратко о Скендербегу: из угла њега самога и породице, савременика и блиских савременика – етничка припадност, језик, име, презиме, надимак, писмо, вероисповест', у: *Етно–културолошки зборник*, XXV, Центар за туризам, културу и спорт: Сврљиг 2022, 131–174.

¹⁷⁹Овим пописом обухваћена је област искључиво Бранковића, изузимајући оно што су Турци заузели после 1392. као што су Звечан, Јелач и друго, што је наведено у збирном катастарском попису из 1455. године. Ту је, међутим, ријеч о три села која су спадала у хас Иса-бега Исаковића, а за која је истакнуто да припадају вилајету Влк (*Defter – i Vilayet – i Vlk*); *Oblast Brankovića, opšti katastarski popis iz 1455. godine*, Огјентални институт у Сарајеву: Сарајево 1972, XII (главни уредник: Nazim Šabanović).

¹⁸⁰Према исказу Мехмедалије Бојића, у већ поменутом дјелу, он наводи да је то народна муслиманска пјесма, настала у Имотском крају, у муслиманској средини, у вријеме Кандијског рата. Наводи се да је први објавио ову пјесму, која се преносила са кољена на кољено, опат Алберто Фотрис, који 1774. године објављује у Венецији на италијанском језику, затим је преведена и на друге језике. После кратког историјата, аутори доносе одломке *Хасанагинице*.

¹⁸¹Стојан Јанковић је син Јанка Митровића (1613–1659), харамбаше, главног поглавара морлачке народне војске у Кандијском рату, чији отац Митар је из Жегара. Митровићи су се доселили заједно са другим Жегаранима 1647. у Будим код Поседарја на млетачкој територији. Његова породица славила је славу Ђурђевдан. Истакао се у борбама тзв. Светог савеза против Турака. Познато је да је у борбама више пута побиједио турске снаге, када је убијено и више турских војних заповједника, међу којима је неке и лично посјекао. Међу њима су Али–бег Дуракбеговић, Реџеп–ага Филиповић, ага Велагић, ага Пајалитовић и Ибрахим–ага Ковачевић. Видјети Милорад Савић, *Баштина двора Јанковића*, Историјски музеј Србије: Београд 2006, 92; Стојан Бербер, 'Историјски подаци о ускочком сердару Стојану Јанковићу', у: *Норма*, 1–2, часопис за теорију и праксу васпитања и образовања, Педагошки факултет Сомбор: Сомбор 2004, 151–161

¹⁸²Ноел Малколм је контроверзни британски историчар, наклоњен популарисању и пропагирању Бошњака и осопоравању српског идентитета у Босни. Он, између осталог, у *Повијести Босне* наводи: „Današnji bosanski Srbi mogu slobodno predstavljati kao Srbi, bez obzira na svoje vlaško porijeklo“.

Нови појмови	<i>сакрални, без, безистан, хан, хамам, мусафирхама, имарет, тимар, зијамет, хас, девишрма, порта, диван, берат, целебија, теократска држава, толеранција, оријентални</i>
Илустрације	<i>Портрети: емир Осман, Орхан I, Мурат, Селим I, Селим II, Сулејман Законодавац, Мурат II, Мурат III, Ферхад-паша Соколовић, Хусеин-капетан Градашчевић, Мехмед-паша Соколовић, Кара Мустафа-паша, Еуген Савојски, приказ похода османске војске, тврђава Кастел, приказ султана са јаничарима и спахијама, појединачан изглед спахије и јаничара, Битка код Лепанта, Сарајево из османског периода, Баишаришија, Битка код Сиска, живот муслимана у чаришији, обновљене џамије у Краљевој Сутјесци, манастир Пећ, синагогу у Сарајеву, Гази Хусрев-бегову џамију, кула Хусеин-капетана Градашчевића, Капетанова кула у Бихаћу, разгледница Бање Луке из османског периода, изглед сељака, два приказа Кандијског рата, приказ тврђаве Клис, Битка под Бечом, капела Мира, натпис са Вишеградског моста, Ферхад-пашина џамија, Стара православна црква у Сарајеву, Сахат-кула у Градацу, Бруса безистан у Сарајеву, Сарајевска хагада и ахднама</i>
Исторјски извори	<i>Хроника Ашик-паше Заде о догађајима Битке код Ангоре, о томе ко може да ужива тимар и које су његове обавезе према царству, поход на Босну од Дурсун бега, о обавезама капетана, о процесу исламизације из Јаничаревих успомена, О Сарајеву из путописа Евлије Челебије, позив Еугена Савојског о предаји Сарајлија, о одређивању комисије за разграничење након Пожаревачког мира, натпис са Вишеградског моста, превод ахднаме и о одвођењу муслиманске дјеце¹⁸³ у јаничаре.</i>
Историјске карте	<i>Византија и Селџучка Турска у 12. вијеку, ширење Османског царства, ејалети Босна, Румелија и Будим, Босански ејалет с краја 16. вијека и капетаније у Босанском ејалету</i>
Рубрика „Сазнајте више	<i>О развоју умјетности, пјесништва и културе са освртом на калиграфију као и о излазу Босанског пашалу на море и о Сарајевској хагади.</i>

¹⁸³ Салих Селимовић наводи да су „јаничари и ичоглани из муслиманских редова у документима називани *rotur öglan* или *sunetli öglan*“, позивајући се и на Мустафу Имамовића који пише да су та „дјеца и дјечаци били муслимани из Босне и од Албанаца и Абаза са Кавказа узимани уз пристанак родитеља“. Иако ни овдје немамо помен именице Бошњак, или бошњачка дјеца, треба додати и податак који доноси Недим Филиповић у расправи *О исламизацији*, наводећи да се турски израз „потур“ користи за босанске муслимане, а не како се наводи у уџбенику да је то израз за бошњачку дјецу, а „највише сељаке. Било да је изворан турски, са занчењем: сукнене сељачке хлаче обилног и набороног тура, било да је реминисценција из нашег језика има, пејоративан призвук“; С. Селимовић, *нав. дјело*, 230; Н. Филиповић, *нав. дјело*, 28.

V 2. Уџбеници за осми разред основне школе

Редосљед приказивања уџбеника користићемо по принципу претходних. Дакле, почећемо од уџбеника *Историје за осми разред основне школе*. У овом уџбенику обрађиваћемо три тематске цјелине, у којима се налазе наставне јединице везане за територију Босне и Херцеговине у Османском периоду. Иако смо већ поменули, поновићемо да се наслови тематских јединица не подударају са насловима наставног плана и програма које је предвидјело Министарство просвјете и културе Републике Српске. Прва тематска цјелина коју ћемо обратити јесте *Јужнословенски народи под турском, аустријском и млетачком влашћу од краја XV до XVIII вијека*. Из самог назива се може примијетити да се наведени период већ проучавао у уџбеницима историје за седми разред основне школе. Три наставне јединице које су важне за обраду рада јесу *Положај покороног балканског становништва под турском влашћу и облици отпора хришћанског становништва*, од 40. до 45. стране, *Пећка патријаршија*, од 45. до 50. стране и *Босна и Херцеговина под турском влашћу до краја XVIII вијека*, од 50. до 55. стране. Наставне јединице су подједнаке дужине. Тема започиње једним општим уводом који описује шта ће се обрађивати у тематској цјелини. На самом почетку можемо уочити преопширан наслов који гласи *Положај покороног балканског становништва под Турском влашћу и облици отпора хришћанског становништва*, иако се он према новом наставном плану и програму назива *Отпор Срба османској власти: хајдуци и ускоци*. Наставна јединица започиње једним кратким уводом, а потом се прелази на главни дио текста, који је подијељен на три поднаслова: *Успон Турског царства*, *Уређење Турског царства* и *Отпор Турској власти*. Када упоредимо поднаслов из уџбеника са називима према наставном плану и програму видјећемо да се само посљедњи поднаслов односи на отпор Срба османској власти. Наиме, у уџбенику се прво говори о успону Османског царства, његовим освајањима и ширењу према Балкану, потом се обрађује уређење Турског царства, односно управа, тимарски систем, војска, исламизација, привреда и култура. Све оно што се обрађивало у уџбеницима историје под тематском цјелином Османско царство, ми имамо у уџбенику историје у склопу ове тематске цјелине. Када је ријеч о управи, акценат је на неколико важних појмова као што су султан, диван, велики везир, потом управна подјела на пашалуке/ејалете, санџаке и нахије. Посебан осврт је и на турско судство, гдје је аутор истако ко су *кадије*, шта је *шерџат* као и на чему се он темељи. Појмови

су појашњени кратко и јасно, без много детаљисања. О *тимарском систему* може да се каже да је прилично добро појашњен. Аутор наводи да је сва земља у власништву султана, те да је он према заслугама уступао својим ратницима, односно спахијама. Потом се наводи подјела у зависности од примања на тимаре, зијамете и хасове. Оно што може да се запази јесте да ни овдје нема шематског или илустративног приказа управе османског царства, који би био много продуктивнији за ђаке него набрајање у виду текста. Потом се наводи друштвена подјела на спахије и рају, затим обавезе које су биле код једних и других. Нису изостављени ни Власи као посебна категорија становништа. Међутим, о њима нема више података као, на примјер, ко су били Власи, које су им биле обавезе, зашто су имали повластице и слично. На крају се наводе и становници села који су бринули о путевима, занатлије и рудари. Подјела војске на коњанике, односно *спахије*, и пјешадију, односно *јаничаре*, примјетна је у свим уџбеницима. Овдје ћемо се нешто више задржати на појму јаничар. У уџбенику пише да „јаничари нису били муслиманског поријекла, већ су као дјеца скупљани међу покореним народима, а затим васпитавани у исламу и припремани за војску“. Наиме, аутор се није одлучио да помене да су касније и муслимани, на добровољној бази, слали своју дјецу у јаничаре као што се то помиње у уџбеницима хисторије. Оно што је примјетно јесте да за одовођење дјеце помињу оба назива, односно девширма и данак у крви.

О процесу исламизације биће ријечи у два наврата, овдје и у склопу обраде простора Босне и Херцеговине под турском влашћу. Оба пута скромно, судећи да је исламизација највише погодила православно живље Босне и Херцеговине. Овдје имамо први пут помен да је у процесу исламизације каснијег времена било и елемената насиља, што се не може прочитати у уџбеницима хисторије и повијести. Дакле, наводе се и простори гдје је посебно била исламизација раширена у Босни, Албанији и дијеловима данашње Бугарске као и то да је процес добровољног преласка на ислам био заступљен нарочито у градовима.¹⁸⁴ Када је ријеч о привреди можемо

¹⁸⁴Оно што уочава Недим Филиповић јесте „да тамо гдје је други члан бинаризма – религија, представљала монолитни конфесионални фактор, након рушења државе, није дошло до масовне исламизације, а ондје гдје конфесионални фактор није био монолитан, као у Босни и Албанији, дошло је до масовне исламизације. Манипулисање вјерском идејом од стране османске политичке идеје вршило се и према хришћанима и према прелазницима на ислам. То манипулисање вјерском идејом према хришћанима вршено је у двоструком виду. Први његов вид је вјерска, друштвена и политичка дискриминација хришћана, док је други његов вид дискриминација у друштвеном, имовинском и политичком погледу према припадницима затечене феудалне класе који би се укључили у тимарски систем, служили османској војној сили и османској држави као и према старјешинском слоју Влаха, војводама, кнежевима, примићурима, лагаторима, који су добијали тимаре, чифтлуке и друга добра,

рећи да имамо нешто објективнији поглед на турска освајања, па се наводи да је турско освајање праћено тешким разарањима, што је имало за посљедицу пустошење многих насеља, села и других средина, посебно се то односило на замирање рударства, назадовање земљорадње, док је сточарство потепено почело да се развија. Наиме, Османско царство је за собом донијело турски феудални систем који се није уклапао у европске стандарде. То ће довести до постепеног пада моћи царства.¹⁸⁵

О култури се скромно говори. У свега три реченице ученици се могу упознати са подацима да се живот у Османском царству прожимао искључиво кроз религију, док су посебне домете остварили у архитетктури, моноградњи, књижевности и умјетности. При помену о покороном становништву наводи да се код „покореног становништва развијала патријархална култура“. Отпор турској власти, или како се наводи према наставном плану и програму *Отпор Срба према турској власти*, обрађен је на тај начин што се помињу следећи поднаслови *Опадање Турског царства*, *Устанци*, *Хајдуци* и *Ускоци* и кроз неколико реченица дате су само основне информације за ученике, као на примјер, зашто долази до опадања Османског царства, слабљење војске, те појаве читлучења. Када је ријеч о читлучењу оно се помиње као појава гдје су спахије на све могуће начине жељели да стекну право својине над сељачким посједима. Може слободно да се каже да објашњење за читлучење није задовољавајуће јер није у потпуности дефинисало и објаснило овај појам као што је био случај у уџбенику хисторије за седми разред. При помену устанака, наводи се да су избијали због присутности насиља, злоупотреба и зулума. За хајдуке се наводи ко су били и дефинишу их као одметнике од власти,¹⁸⁶ а потом се наводи ко је био на челу хајдучије, када су дјеловали и ко им је пружао подршку. Посебна пажња је на

служећи османској војној сили, ангажовању Влаха у османским војним и полувојним формацијама и остваривању крупних подухвата колонизације пустих земаља влашким масама, да би у касније вријеме и припадници феудалне класе и припадници старјешинског влашког слоја изгубили те повластице и пали под пуни удар отворене вјерске дискриминације“; Н. Филиповић, *нав. дјело*, 29.

¹⁸⁵Наиме, становништво села највише је страдало у вријеме ратних похода, о томе нам говори летопис из 1599. године: „Кратко да вам речем: села и градови су попалили, а цркве многе опустошили и свете иконе покрали; света мјеста оскврнули и ископали. И тада, у доба љуте зиме, свлачили су људе на голо и на земљи тукли, друге су опет голе везане за коњске репове вукли, неке су посјекли, а неке су пострељали“; *Југословенске земље...*, 120–121.

¹⁸⁶Хајдучке дружине су, нарочито у ратним периодима, биле доста велике. У XVII вијеку хајдучија је узела веће размјере, и сви важнији путеви били су угрожени. Хајдуци су тако на свим прометним путевима у шумама и кланцима правили засјед, нападали Турке и трговце. Тако је француски путописац Кикле, пролазећи кроз Романију у Босни, 1658. године, забиљежио „опасна, и за прелаз тешка планина, јер је пуна разбојника, као и због уских и смртних путева, и премда је сунце добро одскочило, ипак је наша снажна пратња добро пазила на разбојнике у планини видјели тридесет лешина од људи који су били од разбојника жалосно потучени, а мало даље један сандук, разбијен од разбојника, да би нашли новац“; Исто, 183.

појмовима *харамбаша* и *јатак*. На крају се објашњава појам ускоци и аутори их дефинишу као пребјеге са турске територије у пограничне области Хабзбуршке монархије и Млетачке републике. Као центри дјеловања се наводе градови Клис и Сењ као и Пераст у Боки.

Пећка патријаршија је наредно поглавље. Као што може да се примијети, вјерском питању православног народа се посветило посебно поглавље, што није био случај у претходним уџбеницима историје и повијести, у којима се само узгред помиње или чак и не помиње постојање Пећке патријаршије. Дакле, у зависности од кантона или ентитета, тако се и вјерско питање обрађује. Уколико је ријеч о уџбеницима повијести акценат је на дјеловању фрањеваца и римокатоличког клера, уколико је ријеч о уџбеницима историје акценат је на исламу те дјеловању улеме и шеријатског закона на живот становништва, док када је ријеч о уџбеницима историје акценат је на Пећкој патријаршији и њеном дјеловању међу православним становништвом. У овом поглављу имамо три подналова: *Обнова Пећке патријаршије*, *Улога и значај патријаршије* и *Укидање патријаршије*. На самом почетку напомиње се да је Пећка патријаршија била потчињена Охридској архиепископији, а потом да је у вријеме Сулејмана Величанственог, односно за вријеме службовања великог везир Мехмед-паше Соколовића дошло до обнове Пећке патријаршије, 1557. године. Такође се наводи име првог патријарха, након обнове, Макарија Соколовића. Важни догађаји као и имена истакнута су у тексту, тако да ученици могу да обрате пажњу током учења на то шта је веома важно да се зна, а шта је мање битно да се запамти. Наставна јединица се наставља улогом и значајем саме Пећке патријаршије, због чега је била важна њена улога за паству и колико је својим залагањем утицала на одржавање и јачање националне свијести. Можемо да закључимо да јој је улога била, поред духовне, и национална јер је објединила свеколико српство под једану „капу“.¹⁸⁷ Ови подаци неће се моћи прочитати у другим уџбеницима као ни то гдје се све простирала њена јурисдикција. Потом се може прочитати коју је све власт имао патријарх и на крају се наводе разлози укидања патријаршије, за вријеме којих владара, као и гдје је Српска православна црква задржала своју самосталност, те када се коначно успоставила са сједиштем у Београду. Ово је важно поменути јер се јурисдикција простирала и на територији Босне и Херцеговине, односно тадашњег Босанског пашалука. Од нових појмова аутор се одлучио на појашњење црквених појмова архиепископ, епархија,

¹⁸⁷Према извјештају мисионара Леонардија, из 1641. године, помиње се да је Пећка патријаршија имала под собом 41ог митрополита и епископа; *Југословенске земље...*, 146.

митрополија, патријаршија, патријарх и припрата, док се под рубриком *Занимљивости* говори о фрескама у припрати династије Немањића у Пећи као и образложење комисије УНЕСКА о сврставању Пећке патријаршије на листу свјетске културне баштине.¹⁸⁸ Податак о сврставању на листу културних споменика нећемо пронаћи у уџбеницима историје и повијести у Федерацији. У уџбенику је представљена и занимљивост о успостави првог патријарха обновљене Патријаршије, патријарха Димитрија 1924. године. Наиме, нема посебно оловљене наставне јединице која говори о *Вјерској толеранцији*, као што је то случај у уџбеницима историје и повијести. О другим религијама се говори искључиво у склопу других наставних јединица.

Тематска цјелина која се искључиво бави територијом Босне и Херцеговине у 18. вијеку јесте *Босна и Херцеговина под Турском влашћу до краја XVIII вијека*. Овдје може опет да се примијети предугачак наслов. Довољно би било *Босански пашалук у 18. вијеку*. У склопу тематске цјелине обрађују се поднаслови *Турско освајање Босне и Херцеговине, Административно уређење, Војно уређење, Исламизација. Вјерски односи, Привредни односи, Друштвени односи, Буне и устанци и Култура*. Сви поднаслови су обрађени у виду мањих пасуса са само основним информацијама које ученици треба да науче. У првом пасусу помињу се први упади у Босну од стране Османлија. Оно што може да се примијети јесте да у првом поднаслову имамо поменуто седам година, при томе нису истакнуте оне најважније. Наводи се када је Босна постала харачка земља и колико је износио годишњи харач, што није случај у уџбеницима у Федерацији, те да је у запосједнутим дијеловима основано Босанско крајиште или Вилајет Ходидјед. Помињање Стефана Томашевића сведено је на једну реченицу „послије похода султана Мехмеда II Освајача и погубљења Стефана Томашевића (1463) престаје да постоји средњовјековна босанска држава“. Нема помена о судбини његове породице као ни име града гдје је погубљен. Такође, оно што

¹⁸⁸“Године 2006. Комитет за свјетску културну и природну баштину Унеска (UNESCO) уписао је четири српске средњовјековне светиње са простора Косова и Метохије – Цркву Богородице Љевишке у Призрену и манастире Пећку патријаршију, Дечане и Грачаницу, на Листу свјетске баштине у опасности, услед потешкоћа у њиховом очувању и управљању, као и због штете коју су претрпјели током етничких сукоба. У складу са Резолуцијом Уједињених нација 1244, они се тренутно налазе под контролом Мисије Уједињених нација на Косову и Метохији. Међутим, осим ових споменика, културни и демографски идентитет Срба на Косову и Метохији илуструје и преко 1500 утврђених културних добара (манастири, цркве, гробља итд.) која свједоче о вјековном присуству српског народа и православне вјере на овом простору и њихове материјалне и духовне културе, као дјела укупне европске културне баштине настале у преплитању утицаја источне и западне хришћанске религије и културе”, Марко Николић, Марта Вукотић Лазар, Мирјана Ротер Благојевић, *Споменици светске културне баштине на Косову и Метохији – проблеми и перспективе заштите*, <https://aseestant.ceon.rs/index.php/a-u/article/download/34403/19288/> (приступљено: 6. 6. 2023).

овдје може да запазимо јесте помен самог имена, у употреби је варијанта Стефан, док се у уџбеницима хисторије и повијести употребљава варијанта Стјепан. Ово је важно да се помене из разлога што се на основу имена приписује и одређује припадност владара одређеном народу. Стефан је српска варијанта имена, док је Стјепан хрватска односно бошњачка варијанта. Треба да напоменемо да династија Котроманића представља „јабуку раздора“ међу народима Босне и Херцеговине као и сви владари који су владали на овом простору, што се може осјетити и анализом уџбеника. Као завршетак освајања Босне, наводи се пад Бихаћа 1592. године. Наредно поглавље говори о оснивању санџака као и о формирању Босанског пашалука односно ејалета. Помиње се година оснивања као и име првог намјесника Ферхат-паше Соколовића. Такође, аутор помиње и сједишта пашалука, Бању Луку, Сарајево и Травник, да би се пасус завршио са мировним уговором у Сремским Карловцима 1699. године, гдје се, на основу одлука мира, Босански пашалук свео на четири санџака: Босански, Херцеговачки, Клишки и Зворнички. Приликом помена о војном уређењу аутор наводи да се због ратова са Хабзбуршком монархијом и Млетачком републиком, стварају капетаније, у почетку у пограничним предјелима, а потом и у унутрашњости ејалета, са закључком да су „временом добијале одбрамбени карактер“. Вјерским питањима, односно исламизацији није поклоњена посебна пажња, као што смо већ навели. Наводи се да је најинтезивнија била у 16. вијеку, уз образложење да су тада владали нестабилни вјерски односи, те да је на то утицао и гранични положај Босне и Херцеговине као и тешко социјално и економско стање потчињеног стновништва, затим и изражена девширма односно данак у крви. Као носилац католичанства наводи се фрањевачки ред, док се о Јеврејима–Сефардима наводи да су доселили из Шпаније и да су оснивали вјерске општине у градовима. За разлику од уџбеника хисторије и повијести, овдје се мање помињу вјерски односи као и улога фрањеваца.

У поглављима који се односе на привредне и друштвене односе, акценат је на аграрној производњи, без образложења шта је аграрна производња, док се за градове помиње да су средишта заната и трговине, истичући Бању Луку, Сарајево, Мостар, Фочу и Травник. Нема помена о занатима који су били заступљени као ни то чиме се и са којим градовима и државама вршила размијена робе, односно шта се извозило, а шта увозило у Босански пашалук. Друштвени односи обрађују појмове као што су босанско племство (беговат), оџаклук-тимар, читлучење, аге и бегови, раја и власи. Под појмом читлучења аутор је навео да је то „прцес одузимања приватних посједа и њихово претварање у приватно власништво“. Наиме, овдје се поставља питање: ко су

први власници приватних посједа, а ко други? У наставку је наведено да је „настанку племства“ посебно допринијела појава постојања породичног тимара који је „наслјеђиван у кругу породице“. Више о томе зашто је дошло до читлучења, као и то шта је принудило рају да продаје своје тапије нема помена, тако да је ово питање остало недоречено. Неки дијелови се понављају, као на примјер о раји, јаничарима и власима.

За дио о култури, помиње се да је заснована на вјери те, с обзиром на то да је ислам била главна вјера, се осјетио снажан утицај исламско–оријенталне културе, док је православно становништво наставило средњовјековну културну традицију. За католичко стваралаштво наводи се да је било под утицајем босанских фрањеваца, док је културни комплекс обogaћен доласком Јевреја Сефарда. Нема помена о значајним културним средиштима, истакнутим именима као ни о културној баштини. Култура није обрађена у посебном поглављу, што је случај са уџбеницима у Федерацији.

За разлику од уџбеника хисторије и повијести, ратови у 17. вијеку су представљени одвојено, у склопу већ наведене наставне јединице. Обрађени су Дуги рат, Кандијски рат, Бечки или Морејски рат, Велика сеоба Срба из 1690. године као и Источно питање, потом ратови 1714–1718, 1736–1739, 1788–1792. У склопу поменутих подналова помиње се и територија Босанског пашалука. Поднаслови су кратки, без много детаља, помињу се године од када до када је трајао рат, које стране су се сукобиле, истакнуте личности као и одлуке мировних конференција. Можемо да примијетимо да се обрадила и Велика сеоба Срба, што није случај у уџбеницима хисторије и повијести, док с друге стране сукоб код Сиска из 1593. године није детаљно обрађен у уџбенику историје. Код Кандијског рата поред Стојана Јанковића, који се помиње и у другим уџбеницима, наводе се још имена и Вука Мандушића и Илије Смиљанића. Лик Вука Мандушића се помиње и у чувеном дјелу *Горски вијенац*, Петра II Петровића Његоша. Ово је податак који би се могао поменути у уџбенику историје као занимљивост. Када се говори о територијама које губи Турско царство, нема помена о Босанском пашалуку. Наводи се нпр. код Карловачког мира да су „границе Турског царства потиснуте до Саве и Дунава (изузев Баната). Венеција је добила територије у Далмацији, Херцег Нови и Пелопонез“. У уџбеницима хисторије и повијести се наводе детаљне измјене на граници Босанског пашалука, Бањалучки бој као и Дубички рат су обрађени под посебним насловом, док се у уџбенику историје обрађују у склопу наслова *Ратови у XVIII вијеку*. У овом поглављу помиње се и Источно питање, у ширем контексту. За Бањалучки бој се наводи да је „прекретницу у

рату представљала побједа турске над аустријском војском код Бање Луке, августа 1737. године. Мировним уговором у Београду 1739, Аустрија се одрекла Србије и Београда. Аустријски пораз пратила је и нова сеоба Срба у Угарску“. Не помиње се ко је био главнокомандујући, колико војника је настрадало, као и који је био омјер снага. Потом, нема помена колико је одлука Београдског мировног уговора утицала на простор Босанског пашалука као ни то какве је промјене Бањалучки бој донио за Босански пашалук. Слично је и код Дубичког рата. За Босну је везана само једна реченица која гласи: „Дејства према Босни позната су под називом Дубички рат“. Реченице су доста неповезане, присутно је набрајање, без опширнијег приказа сплета догађаја. Такође, могли смо примијетити и да нема помена о спаљивању Сарајева од стране принца Еугена из 1697. у главном дијелу текста него се помиње само испод портрета Еугена Савојског. Овај догађај се, с друге стране, детаљно описује у уџбеницима историје и придаје му се значај. Немамо ни помен устанака незадовољног становништва у Сарајеву и Травнику. Када је ријеч о ленти времена, помињу се неки догађаји који нису наведени у главном дијелу текста попут Устанка у Банату и спаљивања моштију Св. Саве, спаљивања Сарајева из 1697, похода Нуманпаше Ћуприлића на Црну Гору и друго. Друга тематска област у којој се обрађује простор Босанског пашалука носи назив *Балканско полуострво крајем XVIII и почетком XIX вијка*, гдје се Босна и Херцеговина помиње у наслову „*Босна и Херцеговина крајем XVIII вијека и у првој половини XIX вијека*“, аутора Жељка Вујадиновића, од 164–168. стране.

У два наслова обрађује се простор Босанског пашалука, *Опште прилике у Босанском пашалуку*, са поднасловом *Побуна раје*, те *Отпор реформском покрету* са поднасловима *Отпор босанског беговата реформама турске владе*, *Херцеговачки пашалук* и *Посљедице побуне*. У првом дијелу се понавља садржај који смо поменули у претходном поглављу, гдје је акценат био на босанском племству (беговату), спахијама (аге и бегови), оџакуку, раји, девширми као и кулучењу. Садржај је скоро у потпуности идентичан са другим уџбеницима, тако да га нећемо детаљније анализирати него ћемо прећи на поднаслов *Побуне раје*. Ријеч је о једном кратком пасусу који наводи да је стање раје нарочито погоршано у вријеме Првог српског устанка, наводећи вјерску компоненту као један од разлога за супротност између

феудалаца и кметова.¹⁸⁹ Као центре побуна наводе се устанци у источној Херцеговини у Дробњацима (1805), у Крајини - Јанчићева буна (1809), као и поп Јовичина буна у Посавини (1834). Као основу свих побуна, аутор наводи неријешено аграрно питање. Међутим, аутор се није посветио детаљнијој анализи и приказу живота сељака у Босанском пашалуку, који је довео до учесталих побуна. Такође, није појашњен појам аграрно питање, тако да ученици немају представу о чему је ријеч.¹⁹⁰

У наслову *Отпор реформском покрету*, у поднаслову *Отпор босанског беговата реформама турске владе* обрађује се побуна против Порте Хусеин-капетана Градашчевића. У наставној јединици, као узрок побуне помиње се укидање јаничара 1826. године¹⁹¹, давање аутономије Србији 1830, те остамостаљење Грчке и појава сепаратистичких покрета у Египту. Када је ријеч о реформама Турског царства, у уџбенику историје, оне се посебно обрађују у трећој тематској цјелини под насловом *Реформе Турског царства крајем XVIII и у XIX вијеку (до 1878)*, од 105. до 108. стране, гдје се помињу значајни султани Селим III, Махмуд II и Абдул-Меџид, као и реформе које су били увели. Код побуне Хусеина Градашчевића, акценат је на тежњама побуњеника као што је обустављање спровођења низами-цедида, укидања аутономије

¹⁸⁹Босански мусимани су, након избијања устанка у Србији, писали у Цариград да им султан што прије изда ферман о скупљању војске која би напала српске устанике: Илија Павловић, Рајко Илишковић, *Босанска Посавина 1774–1864, Посавско–требавска буна*, Српски културни центар: Модрича, 30.

¹⁹⁰Са слабљењем централне власти читлук–сахибије су отимали кметовску земљу, гонећи их са земље коју су они до тада насљедно обрађивали. Отету земљу су проглашавали приватним посједом (баштином), друге кметове приморавали су да ту земљу обрађују, стављајући их у положај неке врсте насљедних закупца. Читлук-сахибије нису се више задовољавале са 1/9, већ су од кметова узимали 1/4, 1/3, а и 1/2, већ према томе како их присиле; Јоко Спаравало, "Аграрни односи у Босни и Херцеговини у периоду турске и аустро–угарске окупације и њихово разрјешење аграрном реформом од 1919. до 1931. године", у: *Зборник радова Економског факултета, број 5*, Економски факултет Пале: Источно Сарајево 2011, 38.

¹⁹¹Може се рећи да је ново доба за цијело Турско царство започело крајем маја 1826. Када је одлуком Порте уведена и на европски начин организована војска „муалем ишкенџ“ (извјежбана рука) или низам. То је заправо значило укидање јањичарског реда, што је изазвало жестоку реакцију у самом Цариграду у коме је подигнута побуна јањичара била крваво угушена. Јањичари су се побунили и у Сарајеву, њиховом главном центру у Босни. Када је 20. јула 1826. на Мусали у Сарајеву прочитан царски ферман о њиховом укидању, јањичари су се окупили у дворишту Цареве џамије одбацивши ферман и реформу војне организације. Одбили су такође да признају Батал–агу за новог команданта у Сарајеву и за свога вођу изабрали дотадашњег команданта босанских јањичара Али–агу Рушчуклију. Да би осигурали што ширу подршку јањичари су 3. октобра 1826. сазвали сабор свих представника босанских кадилука. Са сабора је султану упућен такозвани *арзилам* са молбом, да се јањичарски оџак одржи у Босни, имајући у виду чињеницу, да су јањичари у Босни постојали тристотине година уз сагласност и на основу јаким аргумената Шејхул–ислама и босанске уleme. Босански везир је до краја маја 1827. успио да савлада посљедње противнике реформи, као и да у Сарајеву изведе прву „низамску обуку–јексерџи“ у новим униформама. Тадашње стање у Сарајеву најсликовитије је описао један извјештај у коме се каже, да се у јуну те године „цијело Сарајево егзерцирало“; Bratislav Teinović, *Nacionalno–politički razvoj Bosne i Hercegovine u posljednjem vijeku turske vladavine (1800–1878)*, Filozofski fakultet u Banjoj Luci: Banja Luka 2019, 130, 139 (doktorska disertacija) <https://fedora.unibl.org/fedora/get/o:1312/bdef:Content/get>, (приступљено: 6. 6. 2023).

дате Кнежевине Србији¹⁹², односно тежња за добијање аутономије за Босну и Херцеговину. Од битака се само помиње *Битка код Липљана* на Косову 1831, као и капетанов пораз код Сарајева 1832. године. О састанку у Царевој џамији нема помена, док ће о састанку више писати у уџбеницима историје. Такође нема помена ни ко је био на страни Хусеин-капетана као ни то ко су му били противници. Једини помен јесте да је Порта успјела да придобије столачког ајана Али-агу Ризванбеговића на своју страну. У поднаслову *Херцеговачки пашалук*, аутор је навео разлоге зашто су они пристали на услове Порте и супроставили се Хусеину Градашчевићу. У слиједу догађаја наводи се година формирања Херцеговачког пашалука, тј. 1833. Година, као и година до када је пашалук постојао 1851, те да се Али-ага Ризванбеговић нашао на челу и том приликом добио чин паше. Поред имена Али-аге Ризванбеговића, помиње се и Смаил-ага Ченгић као један од противника Хусеина. То је све што се помиње о Херцеговачком пашалуку. Наиме, ни покрет Хусеина, ни Херцеговачки пашалук нису посебно обрађене наставне јединице. Под посљедицама покрета наводи се „укидање капетанија и увођење округа, док је тимарско–спахијски систем и даље задржан“.

Под петом тематском облашћу *Јужнословенски народи од средине XIX вијека до Берлинског конгреса*, о Босни и Херцеговини се учи у наставној јединици *Босна и Херцеговина од средине XIX вијека до Берлинског конгреса*, од 180. до 185. стране. У склопу наставне јединице изучава се *Омер-паша Латас у Босни и Херцеговини (1850 - 1851)*, *Вилајетски закон*, *Аграрно питање*. *Устанци и буне* и *Велика источна криза (1875-1878)*. Односно, према наставном плану и програму тематска цјелина носи назив *Српски народ (1804-1878)*, док су предвиђене наставне јединице за Босански пашалук *Буне и устанци Срба у Босанском пашалуку против турске власти (од почетка 19. вијека до 1862)* и *Устанак Срба у Херцеговини и Босни (1875–1878)*, *Покушаји уједињења са Србијом и Црном Гором*. Према новом наставном плану и програму предвиђене су посебне наставне јединице за *Свакодневни живот у српским земљама у новом вијеку* и *Српска нововјековна култура*.

¹⁹²Прва тачка везана за привилегије које је Порта дала кнежевини Србији, треба тумачити у контексту одлука Порте да се Србији уступи шест босанских нахија, што је довело до великог незадовољства босанских феудалаца и муслимана, односно како наводи Хуснија Камберовић, Бошњака који су организовали низ протестних скупова због тога. Ова одлука Порте је и била главни повод за избијања Покрета 1831. године; Husnija Kamberović, *Husein-kapetan Gradašević (1801-1834): Biografija: uz dvjestotu godišnjicu rođenja*, BZK Preporod: Gradačac 2002, 42.

Када говоримо о акцијама Омер-паше Латаса¹⁹³, то питање се обрађује у два подналова: *Војна акција и слом моћи беговата и Репорте*. О отпору, односно слому беговата, говори се у двије простопроширене реченице, гдје се наводи да је Порта послала Омер-пашу Латаса (1850-1851) да угуши устанак, и да је многе од бегова погубио, међу којима се нашао и сам Али-паша Ризванбеговић. Аутор, затим, прелази на реформе које је спровео Омер-паша Латас. Аутор је акценат ставио на укидање спахијског система, претварање санцака у кајмекамлуке, а нахије у мудирлуке.¹⁹⁴ Помиње се и формирање Новопазарског санцака и премјештање сједишта пашалука из Травника у Сарајево. У једној реченици се наводи да је Омер-паша укинуо и еснафску организацију. Међутим, нема образложења зашто је укинута и због чега је она представљала проблем Порти. Потом аутор прелази на Вилајетски закон из 1865. године, наводећи зашто је он важан, које су измјене донесене увођењем закона, као нпр. измјена имена из ејалет у вилајет, на челу са валијом. Обрађује се значај Вилајетског вијећа као и Општег вилајетског вијећа, наводећи да у вијеће улазе представници свих вјерских заједница као и у Врховни вилајетски суд. Наводи се административна подјела вилајета, односно да се састојао од седам санцака, који су се потом дијелили на кајмекамлуке, чији су се намјесници од 1867. завали мутесарифи. Овдје недостаје илустративни приказ административне подјеле односно картографски приказ вилајета Босна. Као истакнуту личност аутор издваја Топал Шериф Осман-пашу.

Иако се аграрно питање већ помињало, тек се у овој тематској цјелини може прочитати нешто више о њему, то јесте ученици се могу упознати о томе шта заправо представља аграрно питање. Ни овдје није потпуно јасно дефинисано и разјашњено, тако да се за ово питање каже да су то били „покушаји појединих везира да

¹⁹³Поријекло Омер-паше Латаса такође представља неку врсту „јабуке раздора“, прије свега између припадника српске и хрватске националности. Међутим, иако су га „хрватским ренегатом“ (Kroates eksomotes) сматрали и неки нововремени историчари, овај турски генерал је рођен као *аустријски Србин* (was by birth Austrian–Servian), који је касније својевољно прешао на ислам. Познато је било свима, да је Омер–паша слабо марио за исламске прописе, врло ријетко ишао у дамију, рјеђе клањао, као и да је пио вино и понашао се као немуслиман. Од језика је говорио: турски, српски (Servian), њемачки (Er spricht gut deutsch), италијански, арапски и француски; В. Теиновић, *нав. djelo*, 397.

¹⁹⁴Оно што је битно поменути за овај период јесте да су се босански феудалци оштро супротстављали реформама. Све више је расла анархија и сепаратистичко расположење према Цариграду. Оличење тог отпора и оружаних борби највише је испољено под командом Хусеин–бега Градашчевића. Након што је тај отпор сломио прво побједом султана Мухамеда над Градашчевићем, а затим и казненом експедицијом, под командом Омер–паше Латаса, којом је ликвидирано око 6.000 бегова, а заробљених 400 упућено у Цариград. Муслиманска феудална властела, некад главни ослонац Порте у Босни и Херцеговини, сада је постала сметња и оштро је кажњена. Муслиманско становништво остало је без најразвијенијег друштвеног слоја. Племство се послје тога доста споро обнављало; Ј. Спаравало, *нав. djelo*, 39.

прецизирају и законски регулишу обавезе сељака према феудалцима“ и да ти покушаји „остали су безуспјешни“. Питања као што су обавезе сељака, права сељака, надлежности везира, ко су аге и бегови, шта је кулучење и други, веома важни појмови за потпуно схватање тимарск–спахијског феудализма, нису прецизно дефинисани, па то код ученика оставља утисак недоречености и непотпуног разумијевања самих аграрних процеса у Османском царству. При томе, наставне јединице су „збијене“, уз навођење само основних информација, које понекада остављају утисак „набрајалице“.

О увођењу реформи помиње се покушај Тахир-паше из 1848. године да се укине кулук. Међутим, не наводи се исход уредбе. Помиње се, затим, покушај Порте да Законом о читлцима (Саферска наредба) из 1859. године, регулише однос између власника посједа читлук–сахибије и чифчије. Међутим, ни овдје нема објашњења на који начин би се ти односи побољшали као ни то какав је био резултат доношења те одредбе. Аутор на крају само износи закључак да „законом нису знатније побољшани аграрни односи“.

У поднаслову *Устанци*, наводи се да под зависним сељацима највише има православних Срба, те да су устанци избијали у оним крајевима гдје су они чинили већину, дакле у Херцеговини, Босанској Крајини, Посавини и Подрињу. Наиме, када помињемо устанке, као и њихова језгра односно главне пострекаче побуна, ми нећемо наићи на сличан податак у уџбеницима хисторије и повијести. Аутори углавном користе термин *незадовољно сељачко становништво*, *кметови* или *незадовољна раја*, не желећи да напомену да се, најчешће, ради о православним Србима.¹⁹⁵ С друге стране, аутор поглавља у уџбенику историје, наводи главне вође устанка у Херцеговини и Крајини, истичући Луку Вукаловића¹⁹⁶, који се ослањао на помоћ Црне Горе, као и Петра Петровића Пецију.¹⁹⁷ При томе као закључак наводи да је „сељачки

¹⁹⁵Према неким процјенама, сматра се да је у Босни и Херцеговини средином XIX вијека живјело око милион становника. Од тога да је било око 450.000 православних, 350.000 Муслимана и 100.000 католика, док се за Херцеговину наводи да је живјело у то вријеме око 300000 становника, од чега је било 60.000 припадника ислама, 50.000 римске и 190.000 припадника православне цркве; В. Теиновић, *нав. djelo*, 383, 421.

¹⁹⁶Устанак у Херцеговини под водством Луке Вукаловића, из села Зубаца, избио је у прољеће 1852. године због разоружавања раје. Вукаловић на вијест о томе да народ неће да изврши наредбу, одмах дошао из Херцег Новог. Устанак је обухватио предео Зубаца, Крушевице и Суторине, са око 37 села и засеока; Миливоје Буха–Мијо, *Невесинска пушка и Херцеговачки устанак 1875–1878. године (друго допуњено и проширено издање)*, Завод за уџбенике и наставна средства: Српско Сарајево 2003, 29.

¹⁹⁷Сељаци у Крајини били су нешто боље наоружани од сељака у Посавини, избијањем буне 1858. године. На чело устанка стао је Петар Петровић–Пеција, рођен у Бушевићу код Крупе на Уни. Опекавши руке и ноге при печењу кукуруза и бундева, стекао је од стране дјече надимак "печени", "испечени" и најзад Пеција. Главно упориште устанка, извјесно вријеме била је Ивањска. Фуад Слипичевић, Петар Пејовић, Мехмедалија Бојић и др., *Буне и устанци у Босни и Херцеговини у XIX веку*, Култура: Београд

покрети све више попримао национална обиљежја“, чији је главни циљ ослобођење од турске власти.

Посебно поглавље посвећено је *Великој источној кризи (1875–1878)*.¹⁹⁸ Према наставном плану и програму ријеч је о наставној јединици *Устанак Срба у Херцеговини и Босни (1875–1878), Покушаји уједињења са Србијом и Црном Гором*. У поглављу се обрађују поднаслови *Карактер устанка, Ток устанка* као и *Крај устанка*. За *Велику источну кризу* се наводи да је почела као *аграрни устанак српског сељаштва на турској територији, развио се као социјална револуција, да би прерастао у национални рат Србије и Црне Горе за уједињење у јединствену српску државу*. Аутор је желио да истакне повезаност покрета са устанком из 1804. године, сматрајући да су главни мотиви, политички и социјални око уједињења управо тада постављени. Код тока устанка истичу се простори гдје се простирао устанак као и ко су истакнуте вође биле. Дакле, за Херцеговину истакнут је Мићо Љубибратић, док су се у Босни истакли Петар Петровић Пеција и Голуб Бабић. Аутор је истакао и да циљ устаника да се уједине са Србијом, односно Црном Гором, није успио, као и да ће устанак, мијешањем Великих сила, прерасти у средиште европских збивања. Као исход устанка наводе се одредбе Санстефанског мировног уговора, односно акценат је на мировном уговору потписаном у Берлину. На основу њега, чланом 25, Аустроугарска је добила међународни мандат да окупира покрајине. О отпору становника, односно како је текао процес окупације није писано. Након тромјесечног отпора српског и муслиманског становништва Аустроугарска је успјела да успостави контролу над Босном и Херцеговином. Наиме, аутор није објаснио зашто се окупацији супроставило муслиманско и православно становништво, а отпор је изостао од стране католичког становништва. Такође, није објашњено и зашто је великим силама одговарало да се изврши окупација БиХ према одредбама Берлинског уговора, те се, као посљедица, избјегло првобитно стварање Велике Бугарске, Санстефанским мировним уговором.

У уџбеницима повијести за осми разред, односно код издавача *Школске накладе*, тематске цјелине у којима се помиње Босна и Херцеговина су *Svijet, Hrvatska i Bosna i Hercegovina u osvrt modernog doba*, гдје се Босна обрађује у склопу наставне јединице *Bosna i Hercegovina pod Turskom*, на странама 14 - 15, потом слиједи *Hrvatski*

1952, 48; Братислав Теиновић, *Српски устанак у Босни 1875–1878*, Музеј Републике Српске: Бања Лука 2006, 19.

¹⁹⁸Устанак из 1875–1878. био је најмасовнији устанак српског народа у цијелом 19. вијеку прожимајући се и на дио 20. вијека. Као такав имао је једнак историјски значај као Српска револуција 1804–1815, или пак Револуција у Војводини 1848–1849. У политичком погледу су устанци 1875–1878. постали једна национална револуција за уједињење цијелог српског народа; М. Екмечић, *нав. дјело*, 289, 290.

narodni preporod i pojava modernih nacija u Europi, гдје се на странама 91 и 92 помиње Босна и Херцеговина у склопу наставне јединице *Hrvati u BiH i izvan Hrvatske*. Наиме, последњи помен Босне и Херцеговине као Босанског пашалука налази се на страни 127 и односи се на наслов *Bosna i Hercegovina do 1878. godine*, у склопу тематске цјелине *Društvo, kultura i promjene u svakodnevnom životu u prvoj polovici 19. stoljeća*. Из приложеног може се закључи да се Босански пашалук помиње искључиво у пуном називу данашње територије Босне и Херцеговине, као и то да нема посебне тематске цјелине која обрађује простор Босне и Херцегвине у склопу Османског царства него су то поднаслови у склопу тематских цјелина гдје се изучава порстор Хрватске и однос Хрвата према Османском царству. Затим, поднаслови који помињу простор Босне и Херцеговине су обрађени у просијеку на двије стране, из чега можемо закључити да за период Османског царства о Босни се, од укупно 223 стране главног тескта, пише на свега пет страна.

У првој наставној јединици говори се у кратким цртама о историји Босне и Херцеговине у Босанском пашалуку. Акцент је на години оснивања пашалука, потом се одмах прелази на добијање излаза на море код Неума и Суторине. Поред тога, помиње се и опадање моћи Османског царства, те смањење Босанског пашалука на четири санџака: Босна, Клис, Зворник и Херцеговина. О султанима Селиму III и Махмуду II нема помена, као ни о њиховим реформама. Аутори не помињу ни побуне сељака. Када је ријеч о покрету Хусеин-капетана Градашчевића, помиње се само у контексту сукоба султана и муслиманских великаша. Једино име које се помиње јесте Али-ага Ризванбеговић у контексту издвајања Херцеговачког санџака из Босанског ејалета 1833. године. Такође, није обрађен ни поход Омер-паше Латаса. Оно што се помиње јесте да „sredinom 19. stoljeća dolazi do teritorijalne i upravne reforme Bosanskog ejaleta“ као и година 1865. када се ејалет дијели на четири кајмакамлука.¹⁹⁹ Поред 1865. године помињу се још двије године, а то су 1839.²⁰⁰ и 1856.²⁰¹ када је султан

¹⁹⁹Оба ејалета или вијалета, Босански и Херцеговачки, су након 1865. године била подијељена на кајмакамлуке. Босански вијалет се дијелио на шест кајмакамлука: Сарајевски, Травнички, Бихаћки, Зворнички и Новопазарски, док је Херцеговачки био подијељен на три: Мостарски, Требињски и Пљеваљски; Н. Šabanović, *nav. djelo*, 96.

²⁰⁰Доласком султана Абдул-Меџида на трон 1839. године, он наставља путем свога оца и доноси неке нове реформе. Тако је 3. новембра 1839. године објавио *Хатихумајум од Гилхане*. По форми, то је био ферман којим се прокламују корисне реформе – *танзимат* –и – *хајрије*. Нови закон се заснивао на неколико важних сегмената као што су: заштита части, живота и иметка, регулисање пореског система и убирање пореза, регулисање војне обавезе тако што ће се одредити регулисање војне обавезе и рок трајања војног рока, те равноправност свих поданика без разлике на вјеру и сталеж. И. Павловић, Р. Илишковић, *нав. djelo*, 114. Иако је представљао велики напредак у односу на стање које је владало у Турској, у пракси Хатишериф није до краја нашао своју примјену у свим областима царства, а нарочито

ферманима обећао да ће поданици његовог царства бити изједначени пред законом. На крају се наставна јединица завршава закључком да „težak život i raznovrsna istrebljavanja od strane lokalnih muslimanskih gospodara uzrokuju sve češće ustanke kršćanskog (pravoslavnog i katoličkog) stanovništva“.

Наредна тематска цјелина у којој се, накратко, помиње прошлост Босне и Херцеговине јесте *Hrvatski narodni preporod i pojava modernih nacija u Europi*. Код поднаслова *Hrvati u BiH izvan Hrvatske* се обрађује дјеловање фрањеваца, док о другим народима и вјерским конфесијама нема помена. Као што смо и раније уочили и овдје може исто да се примијети да се константно говори о дјеловању једног народа на простору Босне и Херцеговине, а то су Хрвати. У наставку текста се наводи: „U nacionalnom buđenju bosansko hercegovačkih Hrvata važnu ulogu su imali franjevci. Oni su na području Bosne i Hercegovine bili glavni nositelji ideja ilirskog pokreta i Hrvatskog narodnog preporoda“. Као главна личност истиче се Иван Фрањо Јукић²⁰² и његов часопис *Босански пријатељ*, уз навођење да је објављиван у Загребу. Даље се говори о дјеловању фрањеваца у културно–просвјетном, али и националном буђењу Хрвата.²⁰³ Помиње се отварање свеучилишта филозофско–теолошког у Фојници и Краљевој Сутјесци. Исто тако овдје може да се прочита како су фрањевци, рођени на тлу Херцеговине, радили на томе да се одвоје од Босне Сребрене и створе нове херцеговачке фрањевачке провинције. У том правцу је ишао и рад на подизању самостана у Широком Бријегу, Хумцу и Мостару. Помиње се и отварање штампарије у

у областима гдје је живео српски народ (највише у Босни и Херцеговини); *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Филозофски факултет Нови Сад: Нови Сад 2007, 224 (уредник: Дејан Микавица).

²⁰¹Саферска наредба донесена је 1859. године (названа по мјесецу сафер који је трајао од 10. септембра до 9. октобра). Она је требала да уреди односе између ага и кметова, и озакони постојеће стање са свим злоупотребама против којих су се сељаци бунили. И. Павловић, Р. Илишковић, *нав. дјело*, 331. Саферском наредбом ријешено је питање сељачких обавеза према земљопосједницима у Босни и Херцеговини и Санцаку. У овим провинцијама као сељачка обавеза претежно је потврђена трећина, али су у дијеловима Сарајевског и Травничког санцака, задржане и половина и четвртина. У Херцеговини су на снази остала давања сељака од петине до половине; *Знаменита документа за...*, 253.

²⁰²Иван Фрањо Јукић, рођен је 1818. године у Бањој Луци, био је писац, те културни и политички радник. Богословију је завршио у Загребу и Веспрему у Мађарској, и био је један од истакнутих фрањеваца у Босни. Сматра се једним од зачетника модерне свјетске књижевности у Босни, покрену је и часопис „Босански пријатељ“ који је имао 3 броја. Писао је пјесме, путописе, историографске, етнографске и политичке текстове. Био је присталица Илирског покрета; *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

²⁰³Од 1787. године започео је процес континуираног одласка босанских фрањеваца у теолошке институције у Хабзбуршкој монархији, а првенствено у Хрватској. Та чињеница је утицала на везивање босанских фрањеваца за интересе хрватских кругова у оквирима Хабзбуршке монархије, а у перспективи за хрватски национални програм. Као кључна личност истакао се Максимилијан Врховац, који је у свом писму аустријском цару Францу II, 1808. године истакао намјеру да се босански фрањевци вежу за простор Хрватске, због језичког јединства које је било најбоља основа за будуће очување католичке религије на простору Босанског пашалука; Б. Бронза, *нав. дјело*, 356.

Мостару 1872. године као и оснивање првог музеја у склопу фрањевачког самостана на Хумцу поред Љубушког. Из наведеног видмо да се заобишла културна и просвјетна дјелатност православног односно српског становништва као и муслиманског, а такође нема помена ни о дјеловању Јевреја.

Нешто више о свакодневном животу, друштву и култури у Босни и Херцеговини, може да се прочита на страни 127, у склопу тематске цјелине *Društvo, kultura i promjene u svakodnevnom životu u provoј polovici 19. stoljeća*, у поглављу *Bosna i Hercegovina do 1878*. Међутим, ни овдје аутори нису посветили пажњу прошлости Босне у оној мјери у којој треба да се говори. Наиме, овдје аутор помиње значај рудара, али и све веће присуство и развој трговине, а самим тим и појаву нових занимања. Занимљив је податак који аутор доноси у вези са називом улица у градовима Београда, Сплита и другим мјестима, које се почињу називати „босанске“, због доласка трговаца из Босне и Херцеговине. О еснафима се пише само у реченици гдје се наводи да су градови попут Крешева, Фојнице, Мостара и Травника имали развијена еснафска удружења. Када је ријеч о народима, поново је акценат на Хрватима, па се наводи да су се Хрвати „osim polјodјelstva bavili rudarstvom, obrtniштvom i trgovački poslovima“. Када је ријеч о другим националностима, имамо помен Срба за које се говори у контексту бројчаног стања трговаца, па се каже да је половином 19. вијека дошло до знатног пораста Срба–православаца, трговаца, истичући двије сарајевске породице Јефтановић и Деспић. Потом се помињу два снажна средишта трговине, а то су Сарајево и Мостар. О развоју саобраћајне дјелатности помиње се градња пруге Бања Лука–Добрљин. Занимљиво је да се о устанцима говори тек на крају и то у контексту да је тежак положај сељака довео до честих устанака и буна, посебно на постору Боснаске крајине и западне Посавине. Као посљедица тих побуна се наводи пад турске власти у БиХ 1878. године. Историјске податке о бунама аутори нису истакли, јер су те буне дизали сељаци православне вјероисповјести, односно српске националности. Нема помена ни о вођама устанака нити биткама, посебно када је ријеч о Великој источној кризи 1875–1878. године.

У уџбенику се теме попут Велике источне кризе и Берлинског конгреса обрађују у склопу опште историје и то у тематској цјелини *Europa na врhuncu моћи*, гдје се на страни 138 налази наслов наставне јединице *Velika istočna kriza i Berlinski kongres*. У склопу те наставне јединице помиње се и појам Источно питање. Као што видимо, аутори су одлучили да само помену да је избила Велика источна криза, која је избила као рекација незадовољних сељака, потом се наводи година избијања устанка.

Закључују на крају „ustanak je izazvao pažnju i drugih velikih sila, posebno nakon uplitnja Rusije, a ti su sukobi nazvani velikom istočnom krizom. Dok se Istočno pitanje definiše kao skup problema vezanih za sudbinu Osmanskog carstva“. Ни у овом поглављу нема помена имена вођа устаника, епицентара гдје су се водиле битке, тока устанка као и рекације на устанак. Уговори у Сан Стефану и Берлину посматрају се искључиво из аспеката свјетских збивања и интереса Великих сила, док се одлуке Берлинског конгреса, које се односе на Балканско полуострво, помињу у контексту добијања независности, наводећи да „je priznata nezavisnost Srbiji, Crnoj Gori i Rumuniji, čime su se na karti Europe pojavile tri nove države. Austro-Ugarskoj je dopušteno da privremeno zaposjedne (okupira) Bosnu i Hercegovinu“. Из приложеног видимо да се не помиње ни члан уговора који се односио на простор Босне и Херцеговине.

За разлику од издавача *Школска наклада* у уџбеницима издавача *Алфа Мостар* одређена пажња се поклања и простору Босне и Херцеговине, што ћемо видјети у насловима наставних јединица. У склопу тематске цјелине *Hrvatski narodni preporod i pojava modernih nacija u Europi*, простор Босне и Херцеговине се изучава под наставном јединицом *Bosna i Hercegovina u provoј polovici 19. stoljeća*, на странама 48 - 49, као и нешто кратко у поднаслову *Hrvati u Bosni i Hercegovini*, на страни 59, у склопу наставне јединице *Odjeci narodnog preporoda kod Hrvata izvan Banske Hrvatske*. Када је ријеч о Босни и Херцеговини у provoј половини 19. вијека, обрађују се три подналова *Položaj kršćana, Reforme sultana Mahmuda II* и *Franjevci u Bosni i Hercegovini*. Када се говори о положају хришћана у Османском царству у уџбенику се наводи да су у најтежем положају били Хрвати католици. Као разлог томе аутори закључују да су Османлије „za svog najvećeg neprijatelja smatrali rimskog papu koji je vrhovni vjerski poglavar katolika“. Занимљиво је гледиште аутора на однос султана према православним свешеницима. Наиме, у уџбенику пише да су „Turci porušili katoličke crkve, a pravoslavnim svećenicima dozvolili da skupljaju crkveni porez od katoličkog pučanstva“. Занимљиво је навођење још два података, а то су: да се порез наплаћивао на покојнике и шест година након смрти као и да су Турци истјерали из Мостара 1840. године 320 католичких породица. Заправо, веће промјене у етничкој структури становништва десиће се наприје након буне у Посавини 1858, која ће оставити великог трага. Наиме, након догађаја код Чукур чесме 1862. и ослобођења српских градова, доћи ће до исељавања муслиманског становништва које ће бити насељено на опустјела подручја након буне. Босански валија је одредио да се већина муслиманских „султових мусафира“, како их је називао, расељених из Србије

(Београда, Ужица, Сокола и Шабца) населе у насеља која ће се за њих подићи углавном у Зворничком санџаку.²⁰⁴ Укупно је у Босни смјештено 6.087 становника од тога се, према процјени италијанског конзула, у сјеверној Босни населило око 1.200 породица.²⁰⁵ Циљ је био да се разбије српски етнички протор у овом дијелу Босанске Посавине.²⁰⁶

Други поднаслов наводи реформе које су задесиле царство, са акцентом на султана Махмуда II, не наводећи детаљно о којима се тачно реформама ради. Потом се кратко аутори осврћу на покрет Хусеин-капетана Градашчевића. Помиње се година када је покрет букнуо као и његов главни циљ. Не наводе се битке, нити ток догађаја, као што је случај у уџбенику хисторије. Такође, не помињу се ни херцеговачке аге које су помогле гушење побуне, нити да је Херцеговина од 1833. постала пашалук као што је случај са уџбеником издавача *Школска наклада*. Као реакција на побуну, помиње се само долазак Омер-паше Латаса у Босну 1851–1852. године. За њега се каже да је поријеклом из Хрватске, међутим не и да је поријеклом Србин, наводи се тек да му је првобитно име било Михајло. То се може прочитати и у мрежном издању хрватске енциклопедије, гдје се наводи да је рођен у граничарској породици под именом Михајло.²⁰⁷ Потом се помиње да је премјестио сједиште из Травника у Сарајево и обрачунао се са вођама босанског отпора. Нема помена ни о реформама. За устанке, који су дизани у првој половини 19. вијека, каже се да су их Србија и Црна Гора користиле у своју корист „za proširenje svog državnog teritorija, dok će Bosna i Hercegovina postati poprište razračunavanja velikih sila, prije svega Rusije i Austro-Ugarske“.

У посљедњем поднаслову говори се о улози и утицају фрањеваца у ширењу националне свијести код Хрвата. Посебно су истакли утицај дјеловања Ивана Фрање Јукића, истичући 1850. годину и издавање првог босанскохерцеговачког часописа *Босански пријатељ*, који је штампан у Загребу. За дјеловање у Херцеговини, аутори су

²⁰⁴Након буне спаљена су скоро сва српска села у градачкај нахији и правосавна црква у Обудовцу. Према меморандуму руске владе наводи се да је тада било попаљео 200 хришћанских кућа, 500 хришћана побијено, 2 000 пребјегло у Аустрију, док је 230 одведено у ланцима у Сарајево. На опсутела српска имања у Орашју и на подручју данашњег Шамца, турски везир Топал Осман паша је населио 532 муслиманске породице са 1 122 мушка члана. Рајко Илишковић, *Неустрашиви борац против турске тираније. Ристо Јејић – личност, дело, судбина*, Штит: Београд 2004, 80. Тада су настала и потпуно нова насеља: Брезово поље, Орашје, Шамца (Босански), коме је Шериф Осман паша намијенио улогу главног трговачког мјета у ејалету. Становништво је осим куће добило и земљишне парцеле за обраду; И. Павловић, Р. Илишковић, *нав. дјело*, 371, 373, 374.

²⁰⁵И. Павловић, Р. Илишковић, *нав. дјело*, 367, 376.

²⁰⁶Р. Илишковић, *нав. дјело*, 80.

²⁰⁷*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35544> (приступљено 8. 6. 2023.)

истакли Петра Бакулу и његово дјеловање на развоју књижевности као и у градитељској дјелатности. Од пропратног материјала уџбеник садржи два портрета Омер-паше Латаса и Ивана Фрање Јукића, црно–бијела варијанта средњих димензија, као и историјску карту у боји, средње димензије, која представља битке и правце кретања у вријеме побуне Хусеин-капетана Градашчевића, иако се о овим догађајим готово ништа не помиње у главном дјелу текста. Испод портрета налази се кратка биографија, гдје се код Ивана Фрање Јукића помиње да је дјело *Земљопис и новијестница Босне* објавио под псеудонимом Славољуб Бошњак. *Pojmovnik* се налази на крају уџбеника, међутим у току обраде текста нису назначене нове ријечи. У тексту се не наводи нити један извор, док се питања за ученике налазе након обрађеног поднаслова.

У склопу наставне јединице *Odjeci narodnog preporoda kod Hrvata izvan Banske Hrvatske*, налази се поднаслов *Hrvati u Bosni i Hercegovini*, гдје се помиње да је већина хрватског становништва живјела на селу, док су интелигенцију чинили једино свештеници и редовници (монаси). Када је ријеч о духовној и националној бризи становништва, акценат је на фрањевцима, па се тако поново говори о Ивану Фрањи Јукићу и понавља се исти текст.

На самом дну налази се рубрика *Razmisli*. Ту се прво питање односи на Босну и Херцеговину и тражи се од ученика да „objasne u čemu je važnost BiH kao rubne pokrajine Osmanskog Carstva. Je li ta važnost bila u skladu s njezinim gospodarskim razvojem?“. Занимљиво је што питање почиње са „Је ли?“. Као што знамо, према методологији наставе историје, питања не би требала да започињу са „Да ли?“, „Је ли?“ пошто на тај начин дајемо могућност ученику да да одговор са „да“ или „не“, „јесте“ или „није“ без даљег образложења, односно не смију бити сугестина, јер ученик не размишља и тиме се губи смисао основног задатка предмета историје.²⁰⁸ Према приложеном, и овдје је акценат искључиво на хрватском становништву на простору Босне и Херцеговине, односно не помињу се друге етничке групе.

Наставна јединица која би говорила о Босни и Херцеговини у другој половини 19. вијека није обрађена, па тако немамо помена о устанцима сељачког становништва, реформама у виду Танзимата, Сафердске наредбе, Вилајетског суда као ни о Великој источној кризи. Она се нешто кратко помиње, у виду једне реченице, у склопу наставне јединице *Istočno pitanje; Bosna i Hercegovina pod Austrougarskom vlašću*, на страни 87, у

²⁰⁸М. Лазећ, *нав. дјело*, 44.

склопу тематске цјелине *Europa na vrhuncu moći: nastanak prvih modernih država u Europi*, док се на примјер обрађује простор Хрватске у другој половини 19. вијека у склопу тематске цјелине *Hrvatska u sklopu Habzburške monarhije (Austro-Ugarske) u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća*.

Када је ријеч о Источном питању, оно није дефинисано, него се говори у општем контексту, наглашавајући да су велике европске силе увидјеле пропаст Османског царства и да је свака на свој начин покушала да прошири свој утицај у правцу југоисточне Европе. Сматра се да су таквом стању придонијели устанци покореног народа унутар Османског царства и формирање првих националних држава. Када се говори о простору Босне и Херцеговине, каже се да су хришћани били у најтежем положају, те да их је то нагнало да дигну устанак у Босни и Херцеговини 1875. године, који је прерастао у босанскохерцеговачке оквире. Дакле, овдје нема помена које је предводио устанике, када су се тачно дигли на устанак, како је текао сам устанак, као ни о тежњама устаника око уједињења са Србијом, односно Црном Гором. При помену Србије и Црне Горе, наводи се да су оне *nastojale na štetu Bosne i Hercegovine proširiti svoje državne interese* док су Аустроугарска монархија и Њемачка жељеле Босну и Херцеговину ради остваривања своје политике „продора на исток“. Потом се прелази на одлуке Сан Стефана као и Берлинског мировног уговора из 1878. године, гдје се наводи да је одлукама Берлинског конгреса Аустроугарској допуштено привремено запосједање (окупација) Босне и Херцеговине, са циљем смиривања немира и рјешења аграрног питања. Дакле, акценат у уџбенику је, искључиво, на простору данашње територије Хрватске, а не Босне и Херцеговине.

У уџбеницима хисторије највише је обрађен простор Босне и Херцеговине у 19. вијеку. Код издавача Sarajevo publishing посљедња тематска цјелина посвећена је искључиво Босни и Херцеговини под називом *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, од 95. до 145. стране. У тематској цјелини *Nacionalni pokreti u zemljama jugoistočne Evrope*, налази се поднаслов *Ujedinjenje nacionalnih pokreta iz susjedstva na nacionaln pokrete u Bosni i Hercegovini*, на странама 56, 57 и 58.

Наиме, за националне покрете каже се да су у Босни и Херцеговини почели да се јављају средином 19. вијека. При томе наводе да се од средине истог вијека почиње осјећати утицај из сусједства, од стране Србије и Хрватске. Аутори се позивају на Ивана Фрању Јукића и наводе како су се, према његовом свједочењу, сви становници Босанског ејалета од давнина називали Бошњанима, алудирајући да данашња етничка припадност муслимана новом народу Бошњацима вуче коријене из давнина како се

наводи у уџбенику. Међутим, овдје аутор није образложио појам „од давнина“. То може да буде средњи вијек, антика, праисторија и слично. Нејасно је дефинисана реченица, али и став аутора. Исто тако не наводи у којем контексту се Иван Фрањо Јукић позива на појам „Бошњанин“. Као главне актере у развоју српске националне свијести међу православним стновништвом, аутор наводи српске учитеље, трговце и свештенике. Од главних личности који су радили на том пољу истичу се Васо Пелагић, Мићо Љубибратић и Стака Скендерова. Занимљиво је да овдје имамо помен личности које се нису раније помињале. Посебно се то односи на Стаку Скендерову. Такође, наводи се активно учешће Српске православне цркве у Босни, док се, с друге стране, при ширењу хрватске националне идеје истиче католичка црква и ред фрањеваца.

Аутор је истакао имена фра Грге Мартића као и бискупа Јосипа Штадлера. Дакле, према Ивану Фрању Јукићу аутор изражава благу наклоност, иако је он као припадник босанских фрањеваца, такође, радио на јачању католичанства истичући да је Босна католичка земља. Наиме, Фрањо Јукић се у писмима Гају 1838. године потписује као Фрањо Иван Јукић, Илир из Босне, док своје сународнике назива Илиро – Бошњацима. По њему босански католици нису били Хрвати, поготово се то мисли на католике из Босанске крајине. Јукић је био, по историчару фра Велимиру Иловачи заступник такозване босанске националне оријентације, односно Илирског покрета.²⁰⁹ Нема помена о фра Недићу као истакнутом фрањевцу тога времена, који је извјештавао јавност о најважнијим догађајима у вјерском животу босанских католика. Његови чланци у *Народним новинама* представљају вриједан извор за проучавање политичке и социјалне историје Босне и Херцеговине средином 19. вијека.²¹⁰

На крају се наводи да је доласком Аустроугарске дошло до активирања муслиманске интелигенције на изградњи бошњачког националног покрета од краја 19. вијека. Заправо, аутор не наводи ко је идејни творац те фолускуле о постојању бошњачке нације као ни то ко су истакнути интелектуалци покрета, као што је навео код српског односно православног становништва или код хрватског, односно католичког становништва.

²⁰⁹Фра Иван Фрањо Јукић се својевремено декларисао да не приступа нити једној националној политици. Био је присталица аутономне, тада босанске односно бошњачке, која ће се у будућности назвати југословенска; Branislav Teinović, 'Bosanski franjevci između Gaja i Garašanina (1836–1849) – suprotnosti dvije nacionalne politike' u: *Historijska traganja*, 16, Institut za istoriju: Sarajevo 2015, 43, 42, 49, 51.

²¹⁰*S bosanske granice, dopisi i izvještaji fra Martina Nedića o stanju u Bosni i Hercegovini objavljeni u Gajevim Novinama 1835–1855*, Centar za kulturu Orašje: Orašje 2020, 49 (priredio: Marko Matolić).

Прије почетка обраде тематске цјелине *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, налази се урбанистичка карта Сарајева из 1878. године. Обрадићемо садржај тематске цјелине од 96. до 120. стране, када се Босански пашалук налазио у саставу Османског царства, тј. све до Берлинског конгреса. У наслову наставне јединице *Osmansko carstvo i Bosanski ejalet na početku 19. stoljeća*, обрађују се поднаслови *Kriza Osmanskog carstva i početak reformi*, *Istočno pitanje*, *Bosanski ejalet početkom 19. stoljeća* и *Početak otpora centralnoj vlasti*. Наиме, узроци и кризе Османског царства се наводе у посебно издвојеном дијелу, гдје аутор набраја осам главних разлога који су довели до пада његове моћи. Под редним бројем пет и редним бројем осам наводи се да је један од узрока „uplitanje stranih sila u unutrašnje poslove Osmanskog carstva, posebno u interesu zaštite kršćanskog stanovništva и nacionalno buđenje pokoreних naroda i težnja за formiranjem svojih nacionalnih država”. Од истакнутих султана реформатора, помиње се само Селим III у контексту покушаја спровођења реформи укидања јаничара и увођења нове војске, низами–цедид, али без успјеха. О дјеловању Махмуда II нема помена као ни зашто је било потребно да се укине јаничарски ред.

Једно од важних питања, које се у одређеним уџбеницима у већој или мањој мјери обрдило, јесте *Источно питање*.²¹¹ Овдје видимо да се аутор одлучио да му посвети један поднаслов, гдје историју тог питања покреће још од тзв. грчког пројекта у периоду Катрине Велике²¹² као и политичког плана „продора на исток“ од стране Аустрије, док је Енглеска имала виталне интересе да успостави сигурне везе преко Средоземља и Суецког канала с Индијом. Под дефиницијом источног питања подразумијева питање опстанка и подјеле Османског царства. Занимљиво је да се у другим уџбеницима „источно питање“ обрађује под општом историјом, док се у уџбеницима хисторије ставља под сегмент националне историје. Гледајући све аспекте питања, обије стране су у праву, јер то питање има повезаност и са општим околностима, али и са простором Балкана. Такође, наводи се да се Османско царство у европској јавности почело називати „болесником са Босфора“. Аутор је могао дати

²¹¹По Милораду Екмечићу, Источно питање представља раздобље назадовања Османског царства од пораза под Бечом 1683, до ишчезавања тог царства и Лозанске конвенције о размијени становништва са Грчком 1923. године; М. Екмечић, *нав. дјело*, 73.

²¹²Грчки пројекат је предвиђао стварање нове независне државе Дакије, у чији би састав ушле Молдавија, Влашка и Бесарабија. Била би то својеврсна тампон држава између Русије и Аустрије, наводно потпуно независна. Уз независну Дакију било је предвиђено да се оснује и, такође независно, Грчко царство, са центром у Цариграду. Заправо, Катарина II је планирала да њен унук Константин постане владар те државе. С друге стране, на двору Јосипа, *Грчки пројекат*, је примљен са великим занимањем, али не и одушевљењем, дјелујући дестимулативно за аустријске планове на западном Балкану; Б. Бронза, *нав. дјело*, 342–343.

кратак текст од кога времена као и која истакнута личност је прва употребила назив „болесник са Босфора“.²¹³ Под поднасловом *Bosanski ejalet početkom 19. stoljeća*, говори се о развоју босанске националне свијести, позивајући се на претходне наставне јединице *Banjalučki boj iz 1737. godine* и *Dubički rat iz 1791. godine*. Такође, имамо податак о бројном стању јаничара и спахија почетком 19. вијека, гдје се наводи да је почетком 19. вијека било око 70.000 јаничара и скоро 20.000 спахија. Према аутору су управо „nosioци те свијести управо били војни слојеви друштва - ајани и капетани те босанске спahiје и јаничари“. Наиме, на крају се доноси и податак да су босански одреди учествовали у гушењу Првог и Другог српског устанка и у одбијању напада устаника из Србије на Босну. Овај податак се не наводи у другим уџбеницима. Аутор је желио да овим податком истакне улогу муслиманског слоја у одбрани граница Османског царства.²¹⁴ За *Почетак отпора централној власти*, представљен је сукоб османске власти против самовласти ајана и капетана, односно локалних босанских угледника. Помињу се побуне из 1814. године које су подигнуте у Мостару, Сарајеву, Сребреници и Фочи. Као истакнуту личност, која је успјела да ликвидира истакнутије босанске прваке, аутор помиње Целалудин-пашу. У тексту налазимо погрешно наведене године трајања устанака у Србији, цитирамо: „U prethodnom ratu sa Srbijom који је трајао 15 godina (два српска устанка, 1804–1819)“. Заправо, на основу провјере извора који се користи за ову тврдњу, видимо да се не помиње податак који се налази у загради, те да је то додатак аутора уџбеника. Први српски устанак је трајао од 1804–1813, док је Други српски устанак трајао од 1815. године, уколико посматрамо из аспекта трајања оружаног сукоба и дипломатског рада кнеза Милоша, па све до 1833. године и добијања Хатишерифа.²¹⁵

²¹³У приоду потискивања османлијске власти из Европе, почела се одржавати у Европи представа о Турској као о болесном човјеку и о насљедницима забринутим за баштину. Та је представа изражена на једној слици из 1687. године и у њемачким ратним пјесмама из доба принца Евгенија, док је такође употребљена у једном меморандуму министра Растопчина цару Павлу 1800, а удомаћена у европском дипломатском рјечнику од руског цара Николе I; Милош Ковић, *Дизраели и Источн питање*, Слио: Београд, 15.

²¹⁴Са ослобођењем Србије поставило се питање и ослобођења српског народа у Османском царству. Мисао ослобођења је обухватала цјелину етничког пространства српског народа, гдје је Босна била у првом плану; Владимир Стојанчевић, *Из историје Срба у Босни и Херцеговини*, Гутенбергова Галаксија: Београд 2002, 16.

²¹⁵Одлука о дизању устанка донијета је од стране народних првака на збору у Орашцу на Сретење 1804. године. Крах Првог српског устанка завршио се потписивањем мира у Букурешту 1813. године. Уговором је била предвиђена амнестија за устанике, предаја оружја, те повратак Турака у градове, али о независности Србије није било говора. Бруталне турске одмазде, изазвале су поново комешање српског становништва, те је на празник Цвете, у Такову 1815. године, дошло до новог збора, гдје је одлучено да се поново народ дигне на устанак. Међутим, без подршке великих сила и недостатка оружја, натерао је Милоша Обреновића, вођу устаника, да се нагоди са Турцима. Усменим договором између Милоша и Марашли Али паше, у Бјелици 1815. године, била је Србима загарантована стална аутономија, док су

Покрету за аутономију Босне, као и главном покретачу Хусеин-капетану Градашчевићу, придаје се посебна пажња. Па се тако наставна јединица *Pokret za autonomiju Bosne*, проучава од 101. до 105. стране док, на примјер, видимо да у другим уџбеницима то није случај. У уводном дјелу наводи се укидање јаничара из 1826. године. Укидање је проузроковало побуну у Цариграду и Босни. Као последица тих догађаја јесте побуна локалне власти у Босни против централе власти у Цариграду. Потом се прелази на обраду главне теме у поднаслову *Uzroci pokreta za autonomiju*. Акценат је на појмовима као што су *оцаклук-тимар*, *ајанско вијеће* и све веће јачање локалних босанских великаша, код којих се почиње развијати свијест о посебности Босне у саставу Османског царства. Највећи разлог за револт се наводи „sultanov odnos prema autonomiji Srbije“ јер је султан „pristaо da joj ustupi šest bosanskih nahija s desne obale Drine“. Потом се прелази на кратку биографију Хусеин-капетана Градашчевића, наводећи да је на чело капетаније дошао након што је Целалудин-паша отровао његовог брата, Мурата капетана. У тексту се, даље, наводи да је био популаран у народу и да је имао наклоњену вјерску толеранцију према хрићанима. Наводи се да је саградио џамију у Градачцу Хусеинију као и хришћанима цркву у Толиси.²¹⁶ Сам покрет доста је детаљно обрађен. Помиње се и савјетовање које је одржано у Тузли као и одлуке које су донесене на савјетовању, а затим и имена противника покрета, Али-аге Ризванбеговића као и Смаил-аге Ченгић. Поред њих двојице помиње се још једно име а то је Махмуд-паша Бушатлија, скадарски моћник, са којим се Хусеин тежио повезати. О везама Хусеина и Махмуда нема помена у другим уџбеницима, што опет говори о детљнијем приказу саме теме. Помиње се битка на Косову и наводи пун датум, 18. јун 1831. године, док је болдованим словима и у курзиву наведен повратак босанске војске

данак султану прикупљале српске старјешине а Народна канцеларија у Београду, као највише административно и судско тијело, имала да потврди спремност Порте да задобијене повластице постану сталне. Кроз дипломатску дјелатност, Милош је издејствовао Хатишерифом из 1833. године (трећим по реду), да Србија коначно добије политички статус и правни карактер, поставши Кнежевина. Овим документом припојено је и шест спорних нахија, док је посебним бератом Милош добио достојанство српског наслединог кнеза; *Нова историја српског народа*, Наш дом: L'age d'homme: Београд 2002, 139, 142, 144–145, 148 (приредио: Душан Т. Батаковић).

²¹⁶Осим објеката које је сам градио, попут џамије, сахат-куле, дворца, Хусеин-капетан је оставио градитељског трага и у томе што се у времену његовог управљања капетанијом много градило уз његову потпору или само дозволу. У том су смислу најзначајније зграде подигнуте у католичком селу Толиса близу Орашја (прва зграда за католичку пучку школу, коју је могло похађати 120 дјеце, подигнута је 1823, затим католичка црква у којој је могло молитве обављати 1.500 људи, те пространи жулни стан од 8 соба). У ово су доба изграђене и католичке цркве у селима Дубраве и Гаревац, те православна црква у Обудовцу. За ове је грађевине занимљиво да су саграђене без султанова берата. Наиме, према тадашњим друштвеним нормама, такве се грађевине нису могле правити без султанова берата. Но, Хусеин-бег није марио за то и издао је дозволу да се оне граде, јер се радило о његовим људима, људима који су живјели у његовој капетанији; Н. Kamberović, *nav. djelo*, 39.

у Босну и одлука о проглашењу аутономије Босне, гдје пише: „12. septembra 1831. godine u Sarajevu (Careva džamija) svečano je proglašena autonomija Bosne, a Husein–kapetan postavljen za vezira“. На крају се наводи да је дио хришћана подржао покрет за аутономију. Међутим, аутор не наводи разлоге зашто су ти хришћани подржали покрет. У поднаслову *Slom pokreta za autonomiju Bosne*, наводи се година 1832. када османска војска продире у Босну, наводећи битке код Шареног хана на Гласиначком пољу, као и битку код Пала и Ступа у Сарајеву, гдје је Хусеин-капетан поражен. Ако упоредимо са другим уџбеницима, можемо видјети да се битка код Шареног хана не помиње док се, када је ријеч о поразу Хусеина, увијек наводи да је поражен код Пала у близини Сарајева, без навођења прецизне локације. Даље се наводе подаци, као и у другим уџбеницима, да је пребјегао у Аустрију, а потом је изручен султану, гдје је у Цариграду 1832. године умро у 31. години живота. Под посљедицама слома отпора се наводи укидање ајана и капетана у Босни, затим укидање спахија, те увођење низама као и издвајање Херцеговине као посебне административне јединице на челу са Али-пашом Ризванбеговићем.

Посебан сегмент историје Османског царства представљају реформе. Стога се у уџбенику хисторије реформама поклања посебна пажња. Реформе се обрађују у наставној јединици *Sprovođenje reformi u Bosanskom ejaletu*, од 106. до 110. стране. У поднаслову *Tanzimat*, обрађује се акт који је донио султан Абдулмецид I, син султана Махмуда II. Аутор је навео пун датум доношења акта, 2. новембар 1839. године, који је познат као Хатишериф од Гилхане²¹⁷. У загради се налази образложење да је то царски проглас обзнањен у царском ружичњаку. Приликом приказа уџбеника хисторије, може се примјетити да аутор поклања пажњу датумима, односно за истакнуте датуме увијек наводи дан, мјесец и годину. Даље се наводе циљеви реформе, док се одредбе самог Хатихумајума налазе у посебном поглављу, издвојене од главног дијела текста. Ученици имају на увид дио Хатихумајума, на основу кога могу да створе представу о догађајима који су задесили Османско царство. Наиме, аутор је могао да, након читања превода Хатихумајума, за ученике постави задатак да сами упореде тадашњи поглед на право слободе, једнакости и вјерске припадности у Босанском пашалуку са данашњим

²¹⁷Садржај Хатишерифа од Гилхане су турски органи разичито тумачили. На примјер у Дервенти је проглашено да цар хоће да праву рају (то значи покорну и понизну), нико не прогони него да живи и креће се у слободи, да може носити одјело од какве год хоће цијене и врсте (што није био раније случај, односно строго се знало ко шта смије да носи), да ће се, ако хришћанин буде убијен, тражити прави кривац и кажњавати, а неће се други људи глобити. И на крају, ако раја неће да беглучи, као до тада оставља јој се слобода да се сели куд год хоће; Васиљ Поповић, *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул–Меџида (1839–1861)*, Научна књига: Београд 1949, 51–52.

стањем у Босни и Херцеговини по тим питањима. Такође, на крају аутор наводи образложење шта значи танзимати–хајрије односно добре промјене.

У поднаслову *Praktično provođenje reformi*, аутор је обрадио шта су Хатихумајуми из 1839. и 1856. значили у погледу друштвених односа, стављајући акценат на појам „поданик“ односно „таба“, као и на друге реформе које је требало да иду у складу са модерним европским законима. Поред тога, аутор наводи и неке од главних проблема који нису уклоњена, закључујући да ту ситуацију и даље користе Велике силе и мијешају се у унутрашње послове Царства под изговором да морају да штите права кршћана односно хришћана. У посебној рубрици помиње се Кримски рат, у погледу односа великих сила по питању рјешавања Источног питања. У уџбенику се наводи да су се тешке борбе водиле „на полуоток Криму (Украјина)“. Аутор је изоставио да у загради напомене да је то „данашња територија Украјине.“ У супротном, ученици могу олако да помисле да је Украјина постојала у вријеме Кримског рата. При томе треба имати у виду да је уџбеник писан 2011. године, док се статус Крима од 2014. године другачије третира.

О увођењу реформи аутор наставља у поглављима *Provođenje reformi u Bosanskom ejaletu, Omer-paša Latas u Bosni* и *Agrarna i administrativna reforma u Bosni*. У првом поглављу акценат је на периоду дјеловања валије Тахир-паше²¹⁸ и покушају рјешавања аграрног питања у Босни, укидањем кулука и увођењем 1/3. Заправо, аутор је прескочио поменути увођење прво 1/9, која ће прерасти у 1/3. Аутор помиње и побуне које су избиле 1849. године у Посавини и Крајини као и 1850. Године, када су побуњеници заузели Бихаћ. Посебно поглавље намијењено је и Омер-паши Латасу. Као што видимо, поред Хусеин–капетана Градашчевића, и Омер-паши Латасу се даје на значају у уџбеницима историје, док се у осталим или помињу имена у склопу главног текста, а негдје чак ни то. Када је ријеч о дјеловању Омер-паше Латаса, аутор помиње да је успио Латас да *порази неповезане устанике*, Али-пашу Ризванбеговића да ухапси, док је многе босанске прваке у оковима одвео у Цариград. Потом се помињу реформе које је Латас, у вријеме дјеловања од двије године, успио да спроведе. Помиње се

²¹⁸Тахир-паша је преузео да изведе што његови претходници нису успјели, а то је да истински упозна рају, односно хришћане, са одредбама Хатихумајума из Гилхане: В. Поповић, *нав. дјело*, 70. Према извјештавању *Новина Србских* од 18. новембра 1847. године, Тахир паша је у Травник стигао 1. септембра, и одмах сазвао Босански диван, обративши се народу ријечима: „Ја хоћу да царску вољу испуним, и вама заповједам, да раја буде рахат, ја нећу новца ни глобе, ја новца имам, и цар ми доста даје; а имам и 75 година, ја хоћу да ми раја даву чини и на рахатлуку буде; ја војску немам, него раја биће моја војска, с њом ћу на вас ударати, ако ме не послушате и царску вољу не испуните“; И. Павловић; Р. Илишковић, *нав. дјело*, 129.

административна реформа (увођење кајмекамлука и мудирлука), укидање еснафа, градња путева, Брод–Сарајево и Илиџа–Сарајево, довођење страних чиновника и регрутација у низам. Наиме, при навођењу аутор је нумерисао реформе које је Латас провео, што је позитивна ствар. На тај начин ученици имају бољу представу о реформама. Међутим, при навођењу, под редним бројем четири, гдје аутор спомиње реформу која говори о довођењу страних чиновника, аутор наводи да су то у народу омрзнути и прозвани „Туркушами“, јер већина није говорила босански језик. Да је аутор употребио израз „народни“, било би много функционалније, а овако је искористио погрешан термин, користећи се савременом одредницом за један од језика становника Босне, односно Федерације, који је у употреби. У Босни и Херцеговини су се говорила два домаћа језика, а то су српски језик и хрватски језик, а никако босански језик. У посебном квадрату налази се кратка биографија Омер-паше Латаса. Занимљиво је да се и овдје наводи мјесто рођења, али не и поријекло, помињући и прво име Омера. Када је ријеч о аграрним и административним реформама, оне се обрађују, као што смо видјели, у посебном поднаслову. Акценат је на Саферској наредби од 12. септембра 1859. године.²¹⁹ При томе аутор даје објашњење зашто се назива Саферска, што је занимљив коментар као и објашњење које је реформе та одредба донијела и како је коначно озаконила читлучење и регулисала питање односа сахибија и чифчија. Од административних реформи наводи се доношење Вилајетског закона, 1865. Године, наводећи да је Босна проглашена вилајетом, да су уведена посебна министарства као и да је највиши орган управе постао Идаре мецлис, док је опште вилајетско вијеће било вид вилајетске скупштине. Врховни вилајетски суд се састојао од три муслимана и три немуслимана. На овај начин је у потпуности објашњен административни систем у Босанском вилајету. У другим уџбеницима, као што смо могли примијетити, се помиње, углавном, постојање вилајетског вијећа као и вилајетског суда, без додатних органа управе.

Наредна наставна јединица која представља и престанак османске власти у Босни и Херцеговини јесте *Berlinski kongres i prestanak osmanske vlasti u Bosni*. У склопу наставне јединице обрађује се и *Velika istočna kriza, Berlinski kongres, Odjek Berlinskog kongresa u Bosni* као и *Okupacija Bosne i Hercegovine*. У поднаслову *Velika istočna kriza*, акценат је на општим догађајима, а не на устанку у Босни и Херцеговини. За устанак се наводи да је 1875. године била тешка суша, коју је пратила глад

²¹⁹Саферска наредба није донесена под страним притиском, него због великог излива незадовољства сељачког становништва у Босни; И. Павловић; Р. Илишковић, *нав. дјело*, 332.

становништва, док османске власти на то нису обраћале пажњу и захтијевале су једнаке порезе као да суше није било. Потом се наводи да је букнуо *ustanak pravoslavnog stanovništva širokih razmjera. Ustanak se proširio na Makedoniju i Bugarsku, a Osmansko carstvo je zahvatila Velika istočna kriza*. Као што може да се прочита, аутор није желио да детаљније опише ток устанка, односно није дао одговоре на питања гдје је епицентар устанака, ко су вође, те који су били захтјеви сељака? Занимљиво је и то да аутор не помиње да се устанак проширио и на Херцеговину, док се с друге стране помиње Македонија и Бугарска. Као кривице за избијање устанка аутор криви националне раднике из Србије наводећи да „nacionalni radnici iz Srbije vrše veliki utjecaj na ustanak u Bosni, pa pravoslavni ustanici 1876. godine proglašavaju ujedinjenje sa Srbijom. Do ujedinjenja nije došlo jer su Osmanlije porazile Srbiju“. Наиме, овдје аутор не помиње Херцеговину као ни захтјеве становништва Херцеговине да се уједини са Црном Гором. На основу наведеног, ученик може да закључи да није било устанка на том простору.

Акценат је, углавном, на дјеловању Великих сила као и на потписивању уговора попут тајног уговора у Рајхштату између Аустроугарске и Русије, потом Лондонског протокола, у којима Велике силе предвођене Британијом нуде султану Абдулхамиду I да Босна, Софијска и Трновска Бугарска добију аутономију, уговора у Сан Стефану и на крају Берлинског мировног уговора. Аутор је истакао процес демократизације Османског царства, увођењем првог устава и сазивањем првог османског парламента. За проблем националног питања се наводи да га је султан покушао ријешити тако што су сви становници проглашени Османлијама.²²⁰

Код подналова који говори о Берлинском конгресу, аутор помиње мјесто, вријеме и учеснике конгреса као и закључке истог. У посебном квадрату, који се налази испод главног текста, доноси се осам главних одлука Берлинског конгреса, између осталог наводи се, под бројем 1, да је Босна чланом 25. окупирана од стране Аустроугарске,²²¹ потом се даље истиче како се у Босни гледало на одлуке Конгреса.

²²⁰Чак и данас у модерној Турској то је званична државна политика. Тако о нацији у члану 66. пише: „Свако ко је повезан са турском државом путем држављанства јесте Турчин. Дакле, Турчин је и Енглец, и Рус и Србин ако је држављанин Турске“. Наиме, нема ни помена о етничкој припадности; М. Јевтић, *нав. дјело*, 69.

²²¹Члан 25. „Провинције Босну и Херцеговину окупираће Аустро–Угарска, која ће њима управљати. Пошто влада Аустро–Угарске не жели да преузме управу у Новопазарском санџаку, који се налази између Србије и Црне Горе у правцу југоистока до Митровице, у њему ће остати отоманска управа; ипак, да би се обезбедило одржавање новог политичког стања, као и слобода и безбедност саобраћаја, Аустро–Угарској се оставља право да ту држи гарнизоне и да има војне и трговачке путеве на читавом

Наиме, истакнута су имена организатора отпора попут Мухамед еф. Хацијамаковић, муфтија Мехмед Шемсекадић, Абдулах еф. Кукчија и Салих Вилајетовић, познатијег као Хаци Лојо. Такође, аутор истиче да су се отпору придружили православци и Јевреји, те да је муфтија Шемсекадић позвао на „уједињење Полумјесеца и Крста у одбрани домовине“. Потом се прелази на сам чин окупације. Помињу се правци кретања аустроугарске војске као и име генерала Јосипа Филиповића, увођење пријеког суда. Такође помиње се и однос аустроугарске војске према отпору домаћег становништву.

Посљедња наставна јединица која се односи на период Османске управе над Босном и Херцеговином јесте *Društvo, privreda i kultura do 1878. godine*. У овом поглављу наставна јединица започиње са *Društvenom strukturom Bosanskog ejaleta*, гдје се наводи да је била шаролика и да су у Босни живјели муслимани, православци и католици. Међутим, занимљив је податак гдје се говори да је досељавање православних породица из Црне Горе и источне Херцеговине као и католичких породица из Славоније и Далмације „uzrokovalo da je do 1878. godine u Bosni živjelo više pravoslavnog stanovništva nego muslimana,“ настављајући даље да је „posebno ovim migracijama stanovništva bila promijenjena etnička struktura istočne Bosne, Krajine i Posavine, gdje je pravoslavno stanovništvo od ovog perioda preovladalo“.²²² Међутим, аутор не наводи који је узрок повећаног броја муслимана у Босни и Херцеговини као ни то каква је Босна и Херцеговина била прије доласка Османлија. Наиме, о структури становништва Босне прије Османлија смо већ говорили раније. Затим се надовезује на подјелу на аскере и рају, њихов положај, и на крају наводи и градско становништво и њихов положај у Босанском ејалету, истичући да се код домаћег слоја истичу православци и Јевреји. Наредни поднаслов *Bosansko društvo i nacionalni pokreti* доноси врло занимљиве закључке, па тако има податак који наводи аутор „da se sve do sredine 19. stoljeća stanovništvo Bosne nazivalo se Bošnjanima“. О употреби терминологије Бошњани, Бошњаци и Босанци смо већ говорили. Наиме, овдје се аутор, вјероватно, позвао на идеје Ивана Фрање Јукића, који је сматрао неутемељивим да се православци

простору овог дела старог вилајета Босне. У том смислу Аустро–Угарска и Турска ће се споразумети о појединостима“; *Знаменита документа*, 328.

²²²Православно становништво (старосједиоци и досељеници углавном из Црне Горе, Метохије, Новопазарског санџака и Косаова) заузели су, око 1865. године, апсолутну већину на простору сјеверозападне Босне, између Саве, Уне, босанско–далматинске границе, линије источно од Троглава преко Гламоча и Доњег Вакуфа до Добоја, десне долине ријеке Босне од Добоја до Модриче, и линије од Модриче до Брода. Осим тога населили су се и у области источне Херцеговине и територију између Средње и Доње Дрине, Саве и линије повучене од Брчког према Власеници и Вишеграду; Ђ. Пејановић, *нав. djelo*, 23.

у Босни називају Србима као и католици Хрватима јер су та имена код њих била слабо позната, називајући своје сународнике Илиро–Бошњацима.²²³ Такође, за главне кривце јављања националних покрета у Босни, код хрватског односно католичког, и српског односно православног становништва, сматрају се Хрватска и Србија. Аутор, такође, наводи да је „jedno vrijeme postojala ideja da se očuva staro Bošnjaštvo kao nacionalna ideja koja bi obuhvatila sve bosanske konfesije“. Као главног заговорника те идеје, наиме помиње се име поменутог фра Ивана Фрање Јукића. Као разлог што није оживјела идеја, наводи се да су национални покрети из Србије и Хрватске били далеко утицајнији и организованији. Дакле, као што може да се види овдје се осуђује дјеловање које је допирало из Србије и Хрватске. Међутим, аутор не наводи да су народи Срби и Хрвати заправо становништво које је боравило на простору Босанског ејалета и прије доласка Османлија и да су били свјесни свог националног поријекла. Такође, оно што је аутор навео као добру претпоставку јесте да ће за појам „бошњаштва“ свој национални развој везати босанскохерцеговачки муслимани. Ово је тема која се на различите начине тумачи у анализираним уџбеницима.

За поднаслов *Privreda Bosanskog ejaleta u XIX vijeku*, помиње се пољопривреда као главна грана привреде, те да је базирана на читлучким односима. Објашњено је ученицима на који начин су се развијали ти односи, а потом се говори о продору капиталистичких односа у Босну, развоју мануфактурне производње као и трговине. Занимљиво је да се помиње отварање пилање на Буни, у вријеме Али-паше Ризванбеговића као и то да од тога времена почиње масовна сјеча шума, прерада дрвета и извоз у Аустроугарску. Такође, акценат је на још неким активностима Али-паше Ризванбеговића као на примјер, исушивање мочвара за производњу нових житарица и узгој свиле. О овоме би ученици требало да знају јер су у једној од претходних наставних јединицама имали за задатак да истраже лик и дјело Али-паше Ризванбеговића. Такође, помиње се и отварање фабрике ћилима као и прве пиваре (која је претворена у фабрику сирћета) у Сарајеву.

На крају се обрађује *Kultura i prosvjeta* и већа пажња посвећена је муслиманској култури и образовању муслимана. Аутор посебну пажњу обраћа дјеловању Енглескиње Мис Ирби²²⁴, која је, поред Стаке Скендерове, радила на образовању дјевојчица у

²²³В. Теиновић, *nav. djelo*, 48.

²²⁴Аделина Ирби, рођена је 18. децембра 1833. у Бојланд Холу у Енглеској. Потичала је из богате породице, и вриједила је за врло образовану жену оног времена. По доласку у Босну и Херцеговину затекла је велику биједу, примитивност, народну непросвјешћеност, а посебно недовољну бригу за образовање хришћанских дјевојака. Ирби је сматрала да су се турске влсати помно бринуле да

Сарајеву. Њено дјеловање се ријетко помиње у осталим уџбеницима. Такође, помиње се година отварања вилајетске штампарије у којој се штампало на арапском, ћириличном, латиничном и хебрејском писму. Наиме, аутор помиње и часописе који су се штампали попут листа „Босна“, те часописа „Босански вјесник“ и „Босански цвјетник“, док су фрањевци штампали „Босански пријатељ“, а православци „Српско–далматински часопис“. Од истакнутих имена културних радника помињу се Прокопије Чокорило, Јоаникије Памучина, Васо Пелагић, Стака Скендерова и Мићо Љубибратић, када је ријеч о Србима, док се за муслимане наводе имена Фадил-паше Шерифовића, Хабиба Ризванбеговића Сточевића, Ариф Хикмета, Нафије Сарајлића, Омер Хума, Салих Сидки Хаџихусеиновића Мувекита. За последњег се наводи да је аутор *Хисторије Босне*. Поново имамо помињање алхамијадо књижевности, односно домаће књижевности на народном језику, али писана оријенталним писмом. Поред алхамијадо књижевности, помиње се и Школски законик из 1869. године који је за циљ имао да се уклони школство засновано на вјери, али без успјеха, као и оснивање руждија, средњих школа са вјерским и свјетовним предметима, код муслимана.

Дакле, овај уџбеник обрађује период османске управе обухватајући све сегменте од политике, друштва, вјерских прилика до науке и просвјете. Међутим, када је ријеч о неким сегментима попут устанака, нарочито устанка из 1875-1878, видимо да аутор није био наклоњен тим догађајима, те им није давао на значају. Више се обрађује историја муслиманског становништва у оквирима Босанског ејалета него што се говори о положају православаца и римокатолика, с тим што се већа пажња поклања римокатолицима. Срби односно православци су више представљени као народ, који је под утицајем сусједне Србије, радио на јачању националних интереса. Аутор није обрадио положај православног становништва у свјетлу извора који су представљали насиље над хришћанима.²²⁵

становништво остане необразовано „јер је заглупљеност народа одговарала турској власти“. Увидјевши културну заосталост и политичку бесправљеност хришћана у Босни и Херцеговини, Ирби је ријешила да му поклати сву своју моралну и материјалну снагу. Знајући да наука и просвјета савладавају и највеће препреке Аделина Ирби је одлучила да управо на том пољу помогне Србима у Босни и Херцеговини.

Б. Милошевић, *Културно-просвјетна мисија Стаке Скендерове и Аделине Ирби*, 1-2. https://www.academia.edu/33663022/K%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%98%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5_%D0%A1%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D0%B8_%D0%90%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B5_%D0%98%D1%80%D0%B1%D0%B8 (приступљено 9. 6. 2023.)

²²⁵На примјер, аутор је могао навести како су се босански феудалци односили према хришћанима након спровођења Хатихумајума, односно они муслимани који су знали да се Хатихумајум не спроводи у дјело, обраћали су се хришћанима са погрдним ријечима, као на примјер: „Ја сам твоја црква, ја сам твој

У уџбенику издавача *Bosanska knjiga*, период Босанског пашалука обрађује се у тематској цјелини *Bosanski ejalet/vilajet u XIX stoljeću*, од 94. до 112. стране. Наставна тема започиње истакнутим насловом, без приказа илустрације, уз наведене најважније догађаје за ову област. Прва наставна јединица наведене тематске цјелине носи назив *Bosanski ejalet/vilajet u XIX stoljeću*. Овдје је акценат на реформама тројице истакнутих султана Селиму III, Махмуду II као и Абдулмециду. Помиње се појам низами–џедид, уз образложење шта представља, потом се наставна јединица односи на процес укидања јаничара, за вријеме Махмуда II. Од осталих личности помиње се Абдурахман–паша, „који је укинуо јаничарски ред у Bosni i smaknuo sve ugledne bosanske prvake“. Наставна јединица је врло кратка, свега нешто више од пола странице писаног текста А4 формата. Као пропратни материјал, налазе се само три илустрације, мањих димензија у боји, и то два портрета Селима III и Махмуда II, као и приказ ношње код османске војске. У наставку се налазе два питање за ученике, гдје треба да дају своје мишљење о томе како су прихваћене реформе у Босанском пашалуку. Занимљиво је да се код сваке нове наставне јединице, прво почетно слово разликује од осталих, користећи варијанту *Old English text*. На примјер „*Početak reformskih mjera...*“, при чему се, као што видимо, води рачуна о дизајну самог уџбеника.

Наредна наставна једница је *Pokret Husein–kapetana Gradašćevića*. На самом почетку се наводи незадовољство босанских првака као и захтјеви које су жељели да им Порта испуни. Аутори помињу савјетовање у Тузли, чак наводе од када до када је трајало, односно од 20. јануара до 5. фебруара 1831. и истучу захтјеве које су тражили да Порта испуни. Захтјеви су презентовани у виду теза. Наиме, истакли су пет основних захтјева као што је укидање привилегија које је Србија добила, обустава увођења низами–џедида, аутономија Босне, те да се на чело Босанског ејалета постави домаћи човјек и да се годишњи порез ограничи на 4 000 кеса. Поред имена Хусеина капетана Градашчевића, помињу се још Али-ага Ризванбеговић, Смаил-ага Ченгић, Намик-паша и Мехмед Рашид-паша. Детаљно су описани догађаји око борбе за аутономију. Наводе се битке код Липљана и код Сарајева, потом омјер снага и на крају исход самог покрета. Истакнуто је да је Хусеин добио надимак Змај од Босне²²⁶, потом, у кратком пасусу поднаслова *Stanje u Bosni nakon sloma Pokreta za autonomiju*, наводи

црквени праг, ја сам твој Исус, твој црквени закон и наредба“. Исто тако, када је ријеч о вјерској толеранцији, нико није поменуо да су готово сви муслимани јавно говорили да никада неће дозволити да звоне звона на црквама или да се хришћани изједначе с њима те да им то нико не може да наметне; И. Павловић, Р. Илишковић, *нав. djelo*, 215.

²²⁶ Надимак „Змај од Босне“ потекао је од народа, док се он потписивао као Хусеин–паша; Hamdija Kreševljaković, *Husein kapetan Gradašćević, Zmaj od Bosne*, Hrvatska tiskara: Sarajevo 1931, 15.

се да је сламање покета трајало наредне двије године, јер је „svijest bosanskog stanovništva o posebnosti bila je previše jaka“.

У поглављу наставне јединице *Posljednji period Osmanske vladavine*, обрађује се *Hercegovina pod upravom Ali-paše Rizvanbegović*, потом *Dalje reforme i pobune u Bosni*. Примјетно је да су се аутори одлучили да један поднаслов посвете и Херцеговачком пашалуку, односно периоду под управом Али-паше Ризванбеговића. Овдје ученици могу да науче у који чин је унапређен Ризванбеговић, када је постојао Херцеговачки санџак као и то које је све реформе Али-паша учинио у Херцеговини, нарочито у привредном погледу. Акценат је на личностима Али-аги Ризванбеговићу и Смаил-аги Ченгићу.

Потом се наставља са даљим реформама након сузбијања покрета. Ученици се упознају за укидањем капетанија и спахијског реда. Акценат је на појму *мутеселим*, иако се нигдје не даје појашњење појама. Оно што се може прочитати јесте да аутори наводе да је Порта у намери да угуши немире све више ангажовала албанске плаћенике. Са стране се могу прочитати одређени подаци о поријеклу Али-аге, састанку у Тузли, али и да је стао на страну султана. Потом се пише о смрти Смаил-аге Ченгића, која се помиње у истоименом наслову познатог епа Ивана Мажуранића. Од даљих реформи помиње се Хатишериф од Гилхане 1839, издан од стране Абдулмецида, гдје се наводи даље да ће се на основу ове декларације донијети низ Спасоносних уредби односно танзимати-хајрије. Нема помена о томе какво су стање трпили сељаци односно кметови, зашто долази до реформи као и ко је противник тих реформи. Наиме, не помиње се ни Тахир-паша и његов покушај да се регулише питање између ага и кметова.

Omer-paša Latas u Bosni, као друга личност којој се придаје посебан значај за прошлост Босанског пашалука, обрађен је у посебној наставној јединици. Оно што се може примијетити јесте да су наставне јединице дужине од страницу до страницу и по, за разлику од осталих уџбеника. Аутори наводе његов основни циљ дјеловања у Босанском ејалету. Описују његов однос према побуњеном народу, односно босанским великашима. Наиме, аутори наводе и податке колико је босанских мусимана погинуло у борбама са Латасовом војском, чак су тај податак и истакли, наводећи број од 2.500 босанских муслимана. Потом се помињу реформе које је спровео Латас у административно-територијалном и војном погледу. Подаци се подударају са претходним уџбеником историје. Оно што се не налази у претходном уџбенику, а наведено је овдје јесу седам градова чине кајмакамлуке, па се наводе Сарајево,

Травник, Бања Лука, Бихаћ, Зворник, Херцеговина и Нови Пазар. Аутори закључују да је тиме најављено „doba kršćankih seljačkih ustanaka i buna koje će uzrokovati Veliku istočnu krizu od 1875. do 1878“. Податак је у потпуности примјерен и похвално је што су се аутори одлучили на такав закључак.

Посебно поглавље посећено је *Privredi, društvu i kulturi*, у склопу којег ученици могу да се упознају о *Agrarnom pitanju u Bosni i bunama i ustancima kršćana* потом и о Вилајетском уставу и привредном развоју. Наиме, овдје се помиње да је Османско царство покушало уредити односе између чифлук–сахибија и чифчија, због чега је дошло до укидања беглучење, међутим ни овдје се не помиње име Тахир-паше као ни године његовог битисања. Као истакнути појам помиње се Саферска наредба, која је донесена 1859. године, односно Закон о читлуцима. Када је ријеч о бунама, наводи се да је у периоду од 1852. до 1862. године дошло до побуна православаца и католика, те да је ту ситуацију искористила Црна Гора ради остваривања националних тежњи. Дакле, не наводи се ко је био тада на челу Црне Горе, потом ко је био на челу устаника у Црној Гори као ни то шта се подразумева под националне тежње Црне Горе. Поред побуна у наведеном периоду, наводе се и буне хришћанског становништва у Крајини и Посавини 1857. и 1858. године. Међутим, ни овдје нема детаља о самим бунама, попут ко је био вођа, гдје су се водиле битке и које су посљедице биле након гушења истих.

Код помињања Вилајетског устава наводи се година када је донесен, какве измјене доноси устав, те шта се формира као највиши орган управе. На крају се помиње и оснивање Општег вилајетског суда као и Врховног вилајетског суда, гдје су половину чланова чинили хришћани. Велики значај за развој привреде, како наводе аутори, имало је укидање еснафских организација, потом градња путева путем система кулука. Од посебног значаја је било повезивање Сарајева са Босанским Бродом (данашњи Брод) на сјеверу и Мостаром на југу земље. Затим се наводи и успостављање линеје од Метковића до Мостара, 1858. године, чиме започиње и развој телеграфског саобраћаја у Босни. Занимљиво је да аутори доносе и податак да је Сарајево, 1860. године, телеграфском линијом било повезано са Стамболом (народни назив за Истанбул). Овај податак не може да се прочита у другим уџбеницима историје, хисторије и повијести. Од илустрација представљена је фотографија сарајевске чаршије средином 19. вијека у боји, већих димензија.

Посљедња наставна јединица односи се на *Kulturno–prosvjetne prilike i nauku*. У поднаслову *Pismenost i književnost* почиње са културним стваралаштвом хрватског народа у Босни и Херцеговини, односно ширењем утицаја илирског покрета, чије је

сједиште било у Загребу. Потом се наводе имена најзначајних личности попут Ивана Фрање Јукића, фра Грге Мартића и Мартина Недића. Помиње се оснивања првих читаоница и културних друштава попут читаонице Вукодол код Мостара, те друштва Косача и Хрвоје. Када је ријеч о српском народу, први пут имамо помен Вука Карацића, а потом Симе Милутиновића Сарајлије и Луке Георгијевића, док се име Васе Пелагића већ помињало. Наводи се да су учинили много на образовном, културном и политичком плану српског народа. Много више пажње аутори су посветили књижевном и културном стваралаштву муслиманског становништва у Босни и Херцеговини. Акценат је на алхамијато књижености, о којој смо већ говорили. Међутим занимљива је констатација аутора која гласи да је „i pored snažnog orijentalnog utjесаја, сачуван bosanski jezik i pismo“. За разлику од претходних аутора, овдје нема помена о босанчици као писму босанског народа, што је за похвалу, али се зато помиње босански језик.²²⁷ Потом се истичу имена алхамијато књижевника, Хасан Каимија, Мухамед-аге Прушчанина, Мула Мустафе Башексија, Умихане Чувидине и Ахмеда Карахоџе. Такође, аутори су истакли да је религија играла велику улогу у развоју књижености. Помиње се и отварање школа за образовање муслиманске дјеце, мектеба и медреса, међутим не помињу се школе за хришћане, које су углавном биле при манастирима и самостанима.

За буђење муслиманског становништва у Босанском вилајету, у свјетлу продирања модерних књижевних идеја са Запада, како наводе аутори, значајну улогу је одиграо лист Сарајевски цвјетник. Такође, аутори наводе да се крајем вијека јављају нови нараштаји писаца који користе западно писмо, односно литиницу, али пишу на босанском језику, предвођени Мехмед-бегом Капетановићем²²⁸, да би се на крају

²²⁷ О језику је најбоље, поред Вука Стефановића Карацића, појмио Доситеј Обрадовић. Па тако у његовом дјелу *Писмо Харалампију* може да се прочита: *Ко не зна да житељи црногорски, далматски, херцеговски, босански, сервијски, хрватски (кроме мужа), славонијски, сремски, бачки и банатски осим Вла(х)а, једним истим језиком говоре? Говорећи за народе који у краљевствима и провинцијама живе, разумевам колико грчке цркве, толико и латинске следоватеље, неискључавајући ни саме Турке, Бошњаке и (Х)ерцеговце, будући да закон и вера може се променити, а род и језик никада. Бошњак и (Х)ерцеговац Турчин, он се Турчин позакону зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити његови последњи унуци Бошњаци и (Х)ерцеговци догод, Бог свет држи. Они се зову Турци док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајетоткуда су про|зишли, Бошњаци ће остати Бошњаци и биће што су њи(х)ови стари били. За сав, дакле, српски род ја ћу префводити славни(х) и премудри(х) људи мисли и савете желећи да се сви ползују.* Доситеј Обрадовић, *Писмо Харалампију*, 6. <https://www.antikvarne-knjige.com/elektronskeknjige/assets/uploads/pdf-92.pdf> (приступљено 9. 6. 2023.)

²²⁸ Аустроугарском окупацијом, и доласком Бењамина Калаја, као министар финансија у периоду 1882 – 1903, долази до стварања идеје о постојању Бошњачке нације. Да би се те идеје прошириле било је потребно да се придобије муслиманско становништво. На ширењу те идеје, дјеловао је лист *Бошњак*, чији је уредник био Мехмед-бег Капетановић, рођен у близини Љубушког. Лист је излазио на „босанском“ језику писан латиничним писмом. За све обављене задатке, по инструкцијама, уредништво

поменули Јевреји и њихова културна баштина, наводећи да су за собом донијели једну нову културу, која је са спајањем шпанско-јеврејске културе са босанском представљала једну посебност и била препознатљива. Међутим, осим ових података, не наводи се да је Сарајевска хагада под Унесковом заштитом и да се чува у Сарајеву од доласка Јевреја у Босну. Када је ријеч о архитетктури наводи се утицај оријенталног стила, подизање јавних и приватних грађевина. Све грађевине које смо навели да се помињу у претходном уџбенику, поменуте су и овдје. Такође се наводи развој калиграфије, те зидног сликарства и сликање икона.

Када је ријеч о Великој источној кризи као и о Берлинском конгресу, та питања се обрађују у склопу наставне јединице *Velika istočna kriza, Berlinski kongres* и *okupacija Bosne i Hercegovine*. Наиме и овдје се не поклања много пажње догађајима 1875–1878. године, односно устанку у Босни и Херцеговини. Као разлог избијања устанка, аутори наводе да су устанци избили „usljed teškog ekonomskog položaja ali i razvoja nacionalne svijesti u istočnoj Hercegovini, a potom i u Bosanskoj krajini, istočnoj Bosni i Sandžaku, 1875. godine“. Потом се помињу и тежње устаника за уједињење са Србијом и Црном Гором. Међутим, ни овдје не видимо да се помињу вође устанка као ни ток самог устанка. Такође ни један уџбеник, који проучава ове устанаке, не наводи нпр. податак да је у устанку учествовао и Петар Мркоњић, односно будући краљ Петар Карађорђевић. Затим се прелази на општи дио историје са акцентом на Санстефански уговор као и одлуке Берлинског конгреса. Аутори наводе да је једна од одлука потврђена од стране предсједавајућег конгреса Ото фон Бизмарка који је објавио да је Аустроугарска добила мандат да запосједне и управља Босном и Херцеговином. Након тога се помиње отпор становништва Босне против окупације. Подаци се поклапају са претходним уџбеником, сем што овдје имамо помен формирања народних одбора и Народне скупштине у коју су ушли представници све три вјере. Такође, имамо помен да је становништво пружило највећи отпор у долини Спрече, код Маглаја, Врандука, Јајца и Велике Кладуше. У претходном уџбенику хисторије могли смо уочити да се отпор окупацији Босне и Херцеговине обрађује у посебном поднаслову *Окупација Bosne i Hercegovine*. Подаци о томе од када до када је трајао Берлински конгрес, којим

Бошњака је добро потпомогнуто материјалном подршком. Такође Капетановић је истицао да сви становници Босне и Херцеговине припадају једној нацији, наводећи да „Бошњак које вјере био да био, он је опет остао при својој народности“. Капетановић је од раније био познат по пријатељству са Аустро-Угарском, те је за заслуге у вријеме устанка у Херцеговини, од аустроугарске власти 1883. године добио право на племићку титулу са додатком „од Витине“, које му је на властито тражење одобрио цар; Саша Мирић, *За све је крив Бењамин Калај*, Народна библиотека „Филип Вишњић“; Бијељина 2018, 64–65.

чланом је БиХ припала Аустроугарској, потом омјер снага домаћег становништва према аустроугарској војсци наводе се са стране главног текста, написани зеленом бојом у курзиву. На основу анализе, можемо да закључимо да су аутори пажњу посветили искључиво положају муслиманског становништва у Босанском ејалету, пропагирајући идеју о постојању Бошњака као и босанског језика. Изоставили су рубрику *Нови појмови*, док се илустрацијама није много придавало пажње. Наставне јединице су кратке, без форсирања много година и имена, што може да се узме као похвала, јер за узраст осмога разреда је сасвим довољно. Међутим, изостављен је помен Велике источне кризе, устанака хришћанског становништва, прије свега православног, као и разлози зашто су се бунили.

Посљедњи уџбеник који ћемо анализирати јесте уџбеник хисторије за осми разред издавача *Vrijeme Zenica/NAM Tuzla*, написан од стране групе аутора. Простор Босне и Херцеговине се обрађује у тематској цјелини *Bosna u XIX stoljeću*, од 69. до 83. стране. У тематској цјелини налази се пет наставних јединица. Теме се доста поклапају са претходним уџбеницима, односно са предвиђеним наставним планом и програмом.

Тематска цјелина започиње фотографијом преко два листа, која приказује Мостар у 19. вијеку, а фотографија је у боји. Потом се прелази на прву наставну јединицу под насловом *Reforme u Osmanskom carstvu i Bosanskom ejaletu*. Свака наставна јединица започиње мањим уводом који се налази одвојен од главног текста, у виду посебног поља означен зеленом бојом. Наиме, овдје су се аутори одлучили да прво напишу нешто уопштено о спровођењу реформи у Османском царству у склопу подналова *Sprovođenje reformi—novi sistem*, па потом о спровођењу реформи у Босанском ејалету у истоименом поднаслову. Наставне јединице су кратке. Од султана се помињу Селим III и Махмуд II, док се сва пажња усмјерила на реформу названу „низамом џедид“ или нова војска. Наиме, акценат је на укидању јаничарске војске. Наводи се податак када се то догодило као и како се назвала новоформирана војска, односно аутори наводе назив *Pobjedonosna muhamedanska vojska*. Ово је први пут да се користи овај назив за нову војску. Када је ријеч о реформама у Босни, име које се помиње је Абдурахман—паша, који је успио да 1827. године угуши побуну јаничара. Од правних аката, помиње се Хатишериф од Гилхане, гдје се наводи пуни назив на турском као и основне промјене које је хатишериф предвидио. Овдје се додаје име султана Абдул-Меџида, који је издао реформе. Такође се помиње и турски назив реформи - *Tanzimat-i-hayruiye*.

Наредна наставна јединица посвећена је борби за аутономију и стога носи назив *Pokret za autonomiju*. Овдје се такође обрађују два поднаслова *Pokret za autonomiju* и *Neuspjeh pokreta*. Аутори углавном износе податке које смо већ навели у претходним уџбеницима, с тим да је овдје акценат, када је ријеч о захтјевима које је покрет уступио Порти, на шест нахија које је Porta уступила Србији. Аутори нису много улазили у детаље. Имена која се помињу су: Хусеин-капетан Градашчевић, Намик-паша, Смаил-ага Ченгић, Али-ага Ризванбеговић, потом и Рашид-паша. Помињу се битке код Липљана и код Сарајева. Овдје такође није прецизније речено гдје се битка одиграла. На крају се помиње да је Хусеин ухваћен и да су га Аустријске власти предале османским властима. О Херцеговини, као засебној цјелини, се не говори ништа, само се наводи да је Али-ага Ризванбеговић, за заслуге добио титулу паше, те да је Херцеговина постала засебан ејалет.

Трећа наставна јединица која се односи на политичке прилике у Босни носи наслов *Уређење Босанског ејалета у 19. стољењу*, гдје се обрађују два поднаслова *Omer-paša Latas* и *Vilajetski ustav 1865*. За разлику од претходних уџбеника, овдје се не ставља акценат на текст. Па тако имамо свега један мањи пасус, гдје се наводи да је султан због *sporosti sprovođenja reformi i zbog ustanka u Bosanskoj krajini, u Bosnu poslao Omer-pašu Latasa, koji je bio iskusan u gušenju ustanaka u pokrajinama Osmanskom carstva*. Помиње се година доласка 1850. као и да је војном интервенцијом успио да угуши отпор. Не помиње се да је Али-паша убијен од његове руке као ни реформе које уводи. Помиње се да је Херцеговина враћена Босанском ејалету, те да је сједиште премјештено из Травника у Сарајево. Када је ријеч о Вилајетском уставу, помиње се име Шериф Осман-паше, за чијег мандата се доноси устав. Наиме, овдје се помиње и то да је ејалет замијењен називом вилајет.²²⁹ Потом се наводи ко управља вилајетом, те ко сачињава Управно вијеће, а ко Опште вилајетско вијеће и на крају од колико је чланова састављен вилајетски суд. Дакле, изнесени су само општи подаци. У посебној наставној јединици се помиње *Privreda, kultura i prosvjeta u Bosanskom ejaletu za vrijeme Osmanske vlasti*. Код поднаслова *Struktura stanovništva Bosanskog ejaleta* описује се каква је била структура становништва и ко ју је чинио. Аутори наводе да је, у вјерском

²²⁹Омер-паша Латас је извршио темељну реорганизацију политичке управе у Босни и Херцеговини. Измијенио је све административне називе. Оба ајалета/ејалета, Босански и Херцеговачки била су подијељена на кајмакамлуке. Док није донесена одредба о уређењу Босанског вилајета, 1865. године. Другим чланом, од ранија два ајалета/ејалета, основан је један Босански вилајет као јединствена административна покрајина. На челу те покрајине налазио се валиа или валипаша, кога је именовала централна власт. Његова права и дужности била су таксативно уређена вилајетским законом; Н. Šabanović, *nav. djelo*, 96–97.

погледу, структура разнолика и чинило је муслиманско, православно, католичко и јеврејско становништво.²³⁰ Потом аутори прелазе на појам читлучења, како је настало, ко су били власници и које је последице имало по Босански пашалук.

У поднаслову *Privreda* помиње се да је новим реформама Османско царство укинуло еснафе, што је довело до развоја мануфактурне производње. Аутори помињу да је први индустријски погон била пилава, а потом се говори о развоју трговине, наводећи да су Јевреји и православци играли важну улогу, завршавајући са помињањем изградње главних путних мрежа као и прве жељезничке пруге. Наводе се већ поменуте релације у претходним уџбеницима. Посебно поглавље посвећено је аграрном питању. Аутори помињу Тахир-пашину уредбу и Саферску наредбу. При томе аутори на крају наводе да су овим уредбама укинута феудална односи на селу.

Када је ријеч о *Kulturi i prosvjeti u Bosanskom ejaletu*, аутори су ставили сличан акценат као у претходним уџбеницима. За муслимане истакли су алхамијадско књижевност, наводећи и имена представника. Такође су навели и име једине пјесникиње из тог периода Умихане Чувидине. Потом се наводи и развој епиграфике, што није случај код других уџбеника. Аутори истичу да су најистакнутији пјесници писали стихове и натписе на мостовима и чесмама, који су умјетнички украшавани. Потом прелазе на стваралаштво код католика, наводећи представнике, које смо већ помињали у другим уџбеницима. Такође се помиње и часопис *Босански пријатељ*. Оно што је занимљиво јесте да се, код дјеловања православног народа помињу имена Прокопија Чокорила, Нићифора Дучића и Јоаникија Памучине као истакнутих писаца љетописа. Поред њихових имена помиње се и штампарија у Горажду као и година њеног оснивања. Код Јевреја издваја да су се књижевношћу бавили рабини и да су Јевреји са собом донијели свој народни језик – ладино. На крају се помињу и имена неких часописа који су излазили у Босни, наводећи да су излазили на турском и босанском језику. Овдје видимо да су аутори опет употребили назив босански језик, иако се ради о српском језику, притом се не наводи да су часописи писани ћирилицом и латиницом, односно арапским писмом. Од часописа се помињу „Босански вијесник“, „Босна“, „Сарајевски цвјетник“ и „Неретва“. Занимљиво је и то да су се аутори одлучили да помену још један народ, који је био заступљен у Босни, а то су Роми. Наводи се њихово поријекло, те када су се почели досељавати на ове просторе.

²³⁰Први званични и приватни пописи који се јављају у 19. вијеку, наводе податке обично по вјери, па се код православних наводи и Срби и не – Срби, под католицима Хрвати, и не – Хрвати, док се код муслимана наводи само Словени Мухамедове вјере.

Такође су навели и елементе културе Рома језик, музику, религију, предање и обичаје, који су до данас сачувани.

Наставна јединица која описује догађаје уочи Берлинског конгреса и окупације Босне и Херцеговине, носи назив *Velika istočna kriza, Berlinski kongres i okupacija BiH*. Устанку у Босни и Херцеговини, 1875–1878. године, ни овдје аутори нису посветили велику пажњу, прије свега јер је устанак избио од стане хришћанског, а не муслиманског становништва. Једино што овдје може да се прочита јесте да аутори наводе да се овај устанак још назива и Невесињска пушка, што нисмо могли уочити код претходних уџбеника хисторије. Као разлог настанка овог устанка се наводи да је подстакнут и вођен од сусједних држава, не наводећи њихова имена. Овдје се, наиме, алудира на Србију и Црну Гору. Потом се помиње споразум Србије и Црне Горе из 1876. године о заједничком наступу према Османском царству. Такође, нисмо уочили ни помен о захтјевима устаника да се споје са Србијом, односно Црном Гором. Као основно обиљежје тог споразума наводи се подјела Босне и Херцеговине, по коме би Босна припала Србији док би Херцеговина припала Црној Гори, а слична подјела би требала да буде и са територијом Новопазарског санџака. Занимљиво је то, да се цијели ток устанка свео на само ове закључке, без помињања положаја сељака, узрока и повода устанка као и имена главних вођа и мјеста гдје су се водиле значајне битке. Даље се наводе одредбе Санстефанског мировног уговора, а потом и Берлинског. Посебан поднаслов се односи на *Берлински конгрес 1878. године*. Аутори помињу да је уговор садржао 64. члана, од којих се члан 25. односи на Босну и Херцеговину. Наставна јединица се завршава поглављем *Окупација Bosne i Hercegovine*. Детаљно је представљен ток догађаја, имена учесника као и исход.

Табела 7: Уџбеник историје за 8. разред ²³¹

Нови појмови	<i>Акча, везир, велики везир, Влах, зијамет, хас, тимар, девишрма, интезиван, оџак, ага, бег, низам, ферман, сафер.</i>
Историјски извори	<i>Дефтер Херцеговачког санџака из 1477. године (о обавезама Влах), Ланичаревог успоме (одломак о девишрми), Састављач Карловачког родослова (одломак о особностима цркава у Призрену, Дечанима, Бањској и Ресави), Опис чаршије у Сарајеву (Роберт Станфопес), о жалбама спахија и војника из 1737. године, Поглед у Босну од Матије Мажуранића (одломак о тешком положају раје), Путотис Александра Гилффердинга (о укидању кулука и увођењу трећине).</i>
	<i>Портрети: Хусеин-капетан Градашчевић, Смаил-ага Ченгић, Омер-паша</i>

²³¹У уџбенику, на крају наставне јединице, налази се лента времена са назначеним значајним годинама. Поред портрета и илустрација налази се биографија, односно нека додатна информација у вези са представом илустрације.

Илустрације	<i>Латас, Мехмед Соколовић, Лука Вукаловић, Петар Петровић Пеција, Голуб Бабић, Сулејман Величанствени, Стојан Јанковић, Препис рукописа све три вјереске књиге, панорама Стоца, Сврзина и Цековића кућа, прикази башибозука, отпора аустроугарској окупацији, Градачачке куле, представа топа остраган, пушке Warndle M. 1873 и кремењаче, уз кожную фишеклију. Приказ прогласа о окупацији, изглед спахије и јаничара, Старог моста у Мостару, оријентални приказ девишirme, приказ прве стране Наука крстански²³², Сарајевске хагаде, манастира Житомислић²³³, фрањевачког самостана у Краљевој Сутјесци, унутрашњост Хусрев-бегове џамије, приказ Богородице са Христом (ман. Ломница) из 16. вијека.</i>
Историјске карте	<i>Ширење Османског царства, обновљене Пећке патријаршије, Босанског пашалука с краја 16. вијека.</i>
Шемастски приказ и занимљивост	<i>Територијална структура Пећке патријаршије и хијерархија црквене структуре. Занимљивост о историји сата Смаил-аге Ченгића који је завршио код Ивана Мажуранића.</i>

Табела 8. Повијест за 8. разред (Школска наклада)²³⁴

Нови појмови	<i>Енциклопедија, урбар и прсветитељство</i>
Илустрације	<i>Љубушко почетком 20. вијека, народне ношње из БиХ, самостани у Широком бријегу, Краљевој Сутјесци, Хумцу и Фојници, панорама Травника и Стоца, зграда фрањевачке штампарије у Мостару²³⁵ и портрет Грге Мартића.</i>
Историјске карте	<i>Босански пашалук са издојеним санџаком Херцеговина 1865. године, Босански пашалук након Санстефанског мира и Берлинског конгреса.</i>

²³²Оно што је занимљиво јесте представка дјела Матије Дивковића, гдје се наводи да је писана ћирилицом и на народном језику. У претходним уџбеницима, могли смо да запазимо да се на ћирилицу гледао као на „босанчицу“, па се и наводи да је дјело писано тим типом писма. Исто тако аутор наводи да је ћирилица, уз арапско писмо била доминантна у Босни и Херцеговини. Ћирилица, односно како се у уџбеницима историје и повијести наводи „босанчица“, је такође једна спона раздора три народа на простору Босне и Херцеговине, када је ријеч о писању уџбеника. Дакле, три различита погледа и присвајања као једне од одредница припадности једном народу.

²³³Манастир Житомислић је посвећен Благовјештењу Пресвете Богородице, из XV је вијека и обновљен је 1563. године од браће православних Срба Милорадовића–Храбрена, у селу Житомислићу, тимару ове старе српске познате велмошке и задужбинарске породице. Године 1858. овдје је отворена Приправна духовна школа, прва те врсте у Босни и Херцеговини.

²³⁴Под рубриком *Klio pita*, налази се питање да ученици „navеду imena naroda koji nemaju svoju državu (a možda je žele)“. Одговор на ово питање, прије свега, захтјева опште познавање политичких прилика, што је за ученике осмога разреда преобимно и захтјевно. С друге стране, овдје може доћи до покретања бројних актуелних балканских политичких питања, попут питања Косова, Санџака, односно онога што није прилагођено узрасту дјете.

²³⁵Прва штампарија основана на босанско–херцеговачком тлу била је штампарија Божицара Горажданина, настојника манастира св. Ђорђа, близу Горажда; Ђорђе Пејановић, *Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529–1951*, Svjetlost: Sarajevo 1952, 7. Наиме, аутори износе нетачан податак да је у Мостару основана прва штампарија у БиХ, док о штампарији у Горажду нема помена.

Табела 9: Повијест за 8. разред (Алфа Мостар)²³⁶

Илустрације	<i>Самостан Рама Шћит (насликан 1865. године, Карло Кауџишер), карикатура Источно питање са насловне стране француског листа Le petit Journal, приказ Берлинског конгреса, низам – и – мерида, и одлуке о увођењу низам – и – мерида, те карикатура руско – османских²³⁷ односа из 1829. године.</i>
Историјске карте	<i>Босански ејалет из 1700. године, са приказом карте данашње Босне и Херцеговине.</i>

Табела 10: Хисторија за 8. разред (Sarajevo publishing)

Нови појмови	<i>Гусле, низам – и – мерида, ајани, илтизам, амнестија, оцаклук-тимар, ајанско вијеће, танзимат, хатишериф, шеријат, окупација, протокол, пријеки суд, руждија, алхамијадо књижевност.</i>
Илустрације	<i>Портрети: Иван фрањо Јукић, Грга Мартић, Стака Скендерова²³⁸, Васо Пелагић, Мићо Љубибратић, Хусеин Градашчевић, Абдулмеџид I, Омер-паша Латас, Јосип Филиповић. Почетна страна курана преведеног на народни језик, хатихумајум, Царева џамија, Кула градачка, џамија Хусеинија, смотра низам – и – мерида, грб Османског царства, приказ Кримског рата и Руско – османског рата из 1877, Берлински конгрес, приказ борби за Сарајево, као и карикатуре које описују велике силе како „грабе“ дијелове Османског царства и османска карикатура која описује аустроугарску војничку чизму на Босни као једину модернизацију коју је Берлински конгрес донио земљи. Католичка миса (19. вијек), Босанска сеоска, кућа, православна четврт у Бањој Луци (1875), изглед муслиманског градског становништва, изглед чаршије у Сарајеву и Мостару, прва страница часописа „Босански пријатељ“ и „Земљопис и повјесница Босне“, граматика бос. језика²³⁹ и представа текста алхамијадо књижевности.</i>
Историјски извори	<i>Извјештај руског конзула Алексеја Н. Кудрјавцева, захтјеви босанских спахија из 1826. године, опис lika Хусеина Градашчевића од стране Бартоломеа Кунерта, одломак о неправди османског царства из пера Ивана Фрање Јукића, Члан 25. Берлинског конгреса и саопштење великог везира Народном сабору у Сарајеву, те првим националним удружењима Срба у БиХ.</i>
Историјске	<i>Османско царство у првој половини 19. вијека, приказ спорних нахија с</i>

²³⁶У уџбенику нису издвојени нови појмови нити посједује историјски извор као пропратни материјал.²³⁷Приказује се руски царски орао како заробљава ђурку, која се на енглеском зове Turkey.²³⁸Значај Стаке Скендерове је важан за развој женског образовања у Босни и Херцеговини. Она је у Сарајеву отворила прву женску школу, што је за то вријеме било незамисливо. Школа је била смјештена у тзв. Сршкића кући у којој је уједно становала њена породица. На спрату куће налазиле су се три просторије: учионица, соба за ручни рад и приватна соба Стаке Скендерове. Осим што је имала султанову дозволу за рад, школа је из Цариграда добијала повремену новчану помоћ, што такође представља значај те школе; Боривоје Милошевић, *Културно просвјетна мисија Стаке Скендерове и Аделине Ирби*, 1–2.https://www.academia.edu/33663022/K%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%98%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5_%D0%A1%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D0%B8_%D0%90%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B5_%D0%98%D1%80%D0%B1%D0%B8 (приступљено 9. 6. 2023.)²³⁹Занимљиво је да се аутор одлучио да у илустрацијама употреби прву страницу *Граматике босанског језика*, која је настала 1890. године, у периоду окупације БиХ од стране Аустро–Угарске, и која није везана за период османске власти који се обрађује у овој тематској цјелини.

карте	<i>десне стране Дрине, Кримско полуострво, османска карта Босне из 19. вијека и карта правца окупације БиХ.</i>
Занимљивости	<i>Превод курана на народни језик од стране Миће Љубибратића, о процвати трговине у Босни, разговор Хусеина са валијом²⁴⁰, о досељавању муслиманских избјеглица након 1862. године у Босну²⁴¹, страдање Мухамед еф. Хаџијамковића, одломак о глади према записима руског конзула Шчулетикова²⁴², о отварању првих жељезница, телеграфа и вилајетске болнице.</i>
Рубрика „Уради сам“ ²⁴³	<i>Успоредити лик и дјело Ивана Фрање Јукића и Грге Мартића, истражити лик и дјело Али-аге Ризванбеговића и Топал Шериф Осман-паше, као и анализирати писма Џевдет-паше. Прочитати роман Едхема Мулабдића „Зелено бусиње“.</i>

Табела 11: Повијест за 8. разред (Босанска књига)

Историјски извори	<i>Став Капици-паше о догађајима у Босни, коментар Мувекита на одредбе Хатихумајуму од Гилхане, дио фермана који је са собом донио Омер-паша Латас у Босну и проглас становништву БиХ о окупаци од стране аустроугарског цара Фрање Јосипа, 1878. године.</i>
Илустрације	<i>Портрети: Хусеина Градашчевића, Абдулмеџида, Јосипа Филиповића. Изглед Куле градачке, џамије Хусејније, унутришњост Хагаде, калиграфски испис Курана, мост на Дрини, Стари мост у Мостару, фрањевачки самостан у Фојници и Српска православна црква у Сарајеву.</i>
Историјске карте	<i>Кримски рат, Европа након Берлинског конгреса и окупација БиХ.</i>

Табела 12: Повијест за 8. разред (Вријеме Зеница/ НАМ Тузла)

Нови појмови	<i>Корупција, аутономија, хатишериф, сафер, читлучење, мобилизација, дипломатија</i>
Историјски извори	<i>Одломак из дјела Мувекита о поразу босанске војске у Сарајеву као и биографија Омер-паше Латаса, одломак из дјела Путовање по Босни 1845.²⁴⁴ од Ивана Фрање Јукића и одломак о стању у Босни у вријеме окупације у роману „Зелено бусиње“.</i>

²⁴⁰Наводећи податак како је валија рекао Хусеину: „Nema više Bosne, a neće biti ni Bošnjaka!, dok je odgovor Husina bio: Ima Bosne, beglerbeže, i Bošnjaka u njoj! Bili su prije vas i ako Bog da, biće i poslije vas“. Овдје аутор не наводи извор наведеног податка као ни то у којој мјери се може вјеровати изговореним ријечима. Према наведеном се закључује да су у Босни од памтивјека живјели Бошњаци. Аутор може овим изношењем без образложења да наведе на заблуду код ученика, о постојању Бошњачке нације, још у времену средњег вијека ако не и дубље у прошлости. Код навођења оваквих чињеница треба бити опрезан, јер може довести до погрешног закључка код ученика, уколико нема адекватног објашњења.

²⁴¹Након гушења буне у Посавини 1858. године, Турци су извршили страховит покољ српског становништва. Страдала су бројна српска села, посебно се то односи на градачку нахију. На та опустела села у Орашју и на простору данашњег Шамца, турски везир Топал Осман паша ће 1862. године да насели 534 муслиманске породице. Као што смо раније навели, циљ је био да се разбије српски етнички простор у овом дјелу Босанске Посавине; Р. Илишковић, *нав. дјело*, 79–80.

²⁴²Овдје се истиче податак о томе како је народ у недостатку хљеба јео кору дрвета.

²⁴³Разговор у виду анализе и осмишљавања историјског градива је основни облик дијалога. Разговором се врши проширење градива, продубљење знања и ученици се оспособљавају да историјски резонују, расуђују и закључују; М. Лазић, *нав. дјело*, 43.

²⁴⁴У тексту се помиње које све незгоде у одређене временске прилике могу да задесе путника. Занимљив је задатак који се уочава након текста. Тражи се да се писан текст на нашем језику, овај пут користе термин „наш“, упореди са стандардним књижевним језиком. Овдје се вјероватно термин „наш“ односи на народни језик.

Илустрације	Смотра нове војске, јаничари, Хатишериф од Гилхане, Кула градачачка, вакуфска болница у Сарајеву ²⁴⁵ , еснафска радња, трговина на пијаци, босански сељак, панорама Стоца, Мостара, Травника и Сарајева, ромска застава, Берлински конгрес, џамије Хусејнија и Царева, странице „Босанског пријатеља“ и „Сарајевског цвјетника“ ²⁴⁶ , и портрети: Селима III, Махмуда II, Хусејина Градашчевића, Омера Латаса, Умихане Чувидине, Фрање Јукића, Гргура Мартића, Јосипа Филиповића и Едхема Мулабдића
Илустрације	
Историјске карте	Приказ босанско–херцеговачког устанка и Источна Европа након Берлинског конгреса

²⁴⁵Са нагласком да је то прва болничка установа у Босни и Херцеговини, свечано отворена 1866. године.

²⁴⁶Сарајевски цвјетник, наиме, представља ваљан доказ да се у Босни писало ћирилицом.

VI

ЗАКЉУЧАК

Полазну тачку нашег рада свакако представљају уџбеници из историје /хисторије/повијести за основношколско образовање. Наиме, да бисмо рад употпунили, те сходно захтјевима теме, користили смо додатну литературу, документа и други доступан садржај. На основу анализе доступних уџбеника за седми и осми разред основношколског образовања у Републици Српској и Федерацији Босни и Херцеговини могли смо примијетити да постоје многа различита виђења догађаја, историјских феномена, њиховог значаја као и улоге за идентитет једног народа. Тацитова фраза „Sine ira et studio“, ипак се не може, у нашем случају, у потпуности прихватити, као полазна тачка писања уџбеника. Колико год историчари, у нашем случају аутори, покушавали да буду објективни, ипак, због утицаја политике и различитих наставних планова и програма, али и личног избора, одређеним сегментима из прошлости сопственог народа поклоњена је мања или већа пажња. Такође, примјетно је заобилажење одређених података, позивање на недовољно аргументоване изворе, те изостављање појединих сегмената из прошлости другог народа, што говори о томе да се пристрасност не може изоставити ни три деценије након рата, поготово не у мултиетничким срединама као што је случај са Босном и Херцеговином. Као тачке раздора, односно различитог погледа на догађаје и околности, за период који смо анализирали, детектовали смо: процес исламизације, девширму, односно данак у крви, појам имена Бошњак у етничком погледу те ријечи, употребу тзв. босанског језика и босанчице, поглед на устанке током 19. вијека, прије свега на устанак из 1875-1878. године, статус вјерских заједница током османске управе као и етнички састав Босне и Херцеговине прије и након доласка Османлија. Такође, не треба да изоставимо податак да се појединим историјским личностима поклања више пажње, док су друге у потпуности изостављене.

Што се тиче визуелног изгледа истичу се уџбеници повијести, прије свега издавач *Школска наклада*, потом и *Алфа Мостар*. Заправо, визуелни изглед је нешто што највише привлачи пажњу ученика и интересује га за даље проучавање прошлости. Визуелни приказ може чинити уџбенике историје занимљивијим и атрактивнијим. Лијепо дизајниран и илустрован уџбеник може привући пажњу

ученика и потакнути га да истражује историју са већим задовољством. Након уџбеника повијести, истичу се уџбеници историје, од којих треба посебно истаћи издавача *Босанску књигу*, па потом уџбеник историје. Иако књигу не треба судити по корицима него по садржају, визуелан приказ је, у нашем случају од и те каквог значаја. Све оно што наставник не може да ријечима дочара, визуелни прикази у уџбенику су ту да помогну. Визуелни приказ, као што су илустрације, мапе, графикони и дијаграми, може бити веома користан за ученике да боље разумију комплексне историјске догађаје. Они могу помоћи у стварању веза између различитих елемената, поједноставити информације и употребити визуелност да би оживјели историјске периоде.

Поред илустративног садржаја важан је и пропратни садржај у виду задатака за ученике. Наиме, посебан утисак оставио је уџбеник историје, издавача *Sarajevo publishing*, који својим задацима под рубриком *Уради сам* подстиче развој љубави према локалној историји, али и прошлости сопственог народа. Веће придавање значаја изучавању локалне историје нисмо могли да примијетимо у садржају других уџбеника.

Треба поменути да се списак извора и литературе, којег су при изради уџбеника користили аутори, налази код готово свих уџбеника историје, сем код уџбеника за осми разред издавача *Вријеме/Зеница-Нам/Тузла*, а код уџбеника историје и повијести се не наводи. Оно што је примјетно, на основу пропратног садржаја, јесте да су се аутори углавном користили резултатима властитог националног историографског круга, те ћемо ријетко примјетити да се при писању или одабиру пратећег материјала користи литература другачијег поријекла. На примјер, у уџбеницима историје, за прошлост Босне се више користио Сима Ћирковић него Мехмедалија Бојић, док у уџбеницима историје више се позивало на резултате истраживања Мехмедалије Бојића или Мустафе Имамовића него Симе Ћирковића.

На крају, један од најзначајнијих одговора који рад захтјева јесте питање да ли може да се напише заједнички уџбеник за све конститутивне народе. Одговор на ово питање, наиме, захтијева познавање више научних сегмената, прије свега добро познавање одређених аспеката психологије и филозофије једног друштва, да бисмо могли дати адекватан одговор. Дакле, хипотетички и теоретски, уџбеник може да се напише. Иако би сам уџбеник можда наишао на одборавање од стране појединих историчара, односно наставника, када је ријеч о структурама власти које доносе наставни план и програм, вјероватно би дошло до неслагања. Наиме, у Босни и

Херцеговини доминирају три интерпретације њене прошлости, као што смо могли и да видимо приликом анализе, дакле српска, хрватска и бошњачка. Свака од тих структура имала је другачији вид живота на простору Босне и Херцеговине, при томе испреплетена бројним међусобним сукобима, чије се посљедице осјете и данас. С тим у вези, садржај уџбеника би требао да има само оне заједничке додирне тачке које не подстичу и не подсјећају на међусобни сукоб, нити би смјела да постоји у њему наклоност једној од етничких страна. Наиме, ауторима уџбеника, као и ауторима наставног плана и програма, треба да буде заједнички интерес да се представи прошлост Босне и Херцеговине у свјетлости доступних извора и литературе, без фалсификовања или лажирања историјских чињеница, односно наметања идеологије коју тренутна политичка власт захтијева. Такође, треба да буде заједнички интерес и да се подстакне љубав код ученика за изучавање прошлости Босне и Херцеговине, у свим њеним сегментима као и да се истакне значај проучавања локалне историје у складу са захтјевима и потребама ђака. То се прије свега односи на могућности које савремена технологија пружа, односно кориштење прилике да све оно што се налази у садржају уџбеника буде доступно и на интернет платформи, уз додатни едукативан садржај. Узимајући у обзир политичку и етничку комплексност Босне и Херцеговине, ратне сукобе с краја XX вијека, тумачења прошлости могу се разликовати и могу бити подложна политичким интерпретацијама, што може додатно усложнити процес стварања заједничког уџбеника.

Значај предмета историје у образовању је изузетан. Историја пружа сазнања о прошлости, култури, народима и догађајима који су обликовали свијет у којем живимо. Анализом уџбеника историје можемо истакнути важне теме, периоде и догађаје који се уче у оквиру предмета историје. Такође, она нам омогућава да процијенимо квалитет и актуелност информација које се преносе ученицима. Закључак анализе уџбеника историје може нам помоћи да идентификујемо њихове снаге и слабости, укажемо на могуће пропусте у приказивању одређених догађаја или периода. Ово нам омогућава да развијемо критичко размишљање и способност да истражујемо ван уџбеничког материјала, што је битно за разумијевање историје на дубљем нивоу. Анализа уџбеника историје је важан процес који нам помаже да разумијемо прошлост и развијемо критичко размишљање. Она нам пружа основу за стицање знања и образовање, али и за контекстуализацију и интерпретацију историјских догађаја и феномена.

Дакле, предмет историја има изузетан значај у школама из неколико разлога:

1. Историја нам пружа увид у прошле догађаје, процесе и одлуке које су обликовале свијет у којем живимо. Преко историје учимо о култури, научним и технолошким достигнућима, политичким системима, друштвеним промјенама и многим другим аспектима који су важни за разумијевање свијета у којем се крећемо.
2. Историја нас подстиче да развијамо критичко размишљање и аналитичке способности. Проучавање различитих извора информација, образложене интерпретације историјских догађаја и упоређивање различитих ставова и тумачења помажу ученицима да развију критички осјећај и да сами промишљају.
3. Историја нам помаже да разумијемо текуће друштвене, политичке и културне процесе. Проучавање историјских грешака и успјеха, промјена и континуитета, можемо извући поуке и примијенити их на савремене проблеме и изазове. Историја нам такође пружа увид у различите културе и начине живота, што нас учи толеранцији и разумијевању различитости.
4. Проучавање историје развија истраживачке вјештине као што су: проналазак извора, анализа извора, сакупљање историјских података и интерпретација доказа. Ове вјештине могу бити корисне не само у историји, већ и у другим предметима и у животу.
5. Историја народа, културе и насљеђа помаже да изградимо свој идентитет и да се повежемо са својом прошлошћу. Разумијевање нашег историјског насљеђа и значајних догађаја доприноси нашој слици о себи и нашој поноситости.

Због свих наведених разлога, предмет историје има кључну улогу у образовању нових генерација. Уџбеници историје не би требали да буду под утицајем иностраних центара моћи, удружења или организација, нити да их штампају страни издавачи, чији интерес није образовни него искључиво политички. Пред историчарима у Републици Српској/Босни и Херцеговини стоје велики изазови како би се створио квалитетнији образовни систем, поштујући све националне, конфесионалне и локалне специфичности и разлике, националне идентитете и културу памћења, али прије свега научно утврђене и провјерене историјске чињенице.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Уџбеници

1. Akmidža, Miroslav. Bekavac, Stjepan. Rozić, Miroslav. *Povijest 8. - Udžbenik za osmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Alfa: Mostar 2022.
2. Bajramović, Amel. Midžić, Fikret. Ahmetašević Esad i dr., *Historija 8. – Udžbenik za osmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Vrijeme/NAM: Zenica – Tuzla, 2011.
3. Birin, Ante. Rozić, Miroslav. Šarlija. Tomislav. *Povijest 7. - Udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Alfa: Mostar, 2021.⁴
4. Brdal, Željko. Madunić, Margarita. Lovrinović Nikola. i dr., *Povijest 7.- Udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Školska naklada: Mostar, 2013.
5. Вујадиновић, Жељко. Купрешанин, Славица. Наградић, Гордана. *Историја 8, за 8. разред основне школе*, ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства“ а. д. , Источно Ново Сарајево, 2016.
6. Dervišagić, Edis. Hadžiabdić, Hadžija. *Historija – Povijest – Udžbenik za VIII razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska knjiga: Sarajevo, 2021.
7. Dervišagić, Edis. Hadžiabdić, Hadžija. Mulić Alen. i dr., *Historija - Povijest, Udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska knjiga: Sarajevo 2018.
8. Erdelja, Krešimir. Stojaković, Igor. Lovrinović Nikola. i dr., *Povijest 8, udžbenik za 8. razred devetogodišnje osnovne škole*, Školska naklada: Mostar 2019.
9. Михаљчић, Раде. *Историја 7. – Уџбеник за 7. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства: Источно Сарајево, 2014.
10. Hasičić, Asmir. *Historija 7. – udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Sarajevo publishing: Sarajevo, 2010.
11. Hasičić, Asmir. *Historija 8. - Udžbenik za 8. razred devetogodišnje osnovne škole*, Sarajevo Publishing: Sarajevo 2011.
12. Šabotić, Izet. Čehajić, Mirza. *Historija 7. - Udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, NAM/ Vrijeme: Tuzla – Zenica, 2010.

Литература

1. Антић, Чедомир. *Увод у историјске студије*, Завод за уџбенике: Београд 2017.
2. Бешлин, Бранко. *Евгеније Савојски и његово доба*, Нови Сад: Матица српска, 2014.
3. Војић, Мехемедалија. *Historija Bosne i Bošnjaka (VII – XX vijeka)*, TKD Šahinpašić: Sarajevo 2001.
4. Бронза, Боро. *Аустријска политика према простору Босне и Херцеговине 1699 – 1788*, Филозофски факултет: Бања Лука 2012.
5. *Буне и устанци у Босни и Херцеговини у XIX веку*, Култура: Београд 1952. (Приредници: Фуад Слипичевић, Петар Пејовић, Мехмедалија Бојић и др.)
6. Буха, М. Миливоје. *Невесињска пушка и Херцеговачки устанак 1875-1878. године (друго допуњено и проширено издање)*, Завод за уџбенике и наставна средства: Српско Сарајево 2003.
7. Gellner, Ernest. *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura: Zagreb 1998. (preveo Tomislav Gamulin).
8. Делетић, М. Здравко. *Методика и технологија наставе историје*, Филозофски факултет Приштина с привременим сједиштем у Косовској Митровици: Косовска Митровица 2018.
9. Екмечић, Милорад. *Дуго кретање између клања и орања, историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Завод за уџбенике: Београд 2008.²
10. Зјакић, Милковић. *Психологија боја*, Велеучилиште: Varaždin 2010.
11. *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Филозофски факултет Нови Сад: Нови Сад 2007 (уредник: Дејан Микавица).
12. Илишковић, Рајко. *Неустрашиви борац против турске тираније. Ристо Јејић – личност, дело, судбина*, Штит: Београд 2004.
13. Иналџик, Халил. *Османско царство. Класично доба 1300 – 1600*, СКЗ: Београд 1974.
14. Јевтић, Мирољуб. *Његош и ислам*, Центар за проучавање религије и вјерску толеранцију: Београд 2015.
15. Јовановић, Мирослав. Радић, Радивој. *Криза историје–српска историјографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. вијека*, Удружење за друштвену историју, Београд 2009.

16. *Југословенски књижевни лексикон*, уредник Живан Милисавац, Нови Сад: Матица српска 1984.²
17. *Југословенске земље под турском влашћу (до краја XVIII вијека)*, Завод за уџбенике и наставна средства: Источно Сарајево 2005. (Уредник: Бранислав Ђурђевић; Милан Васић).
18. Kamberović, Husnija. *Husein-kapetan Gradašćević (1801-1834): Biografija: iz dvjestotu godišnjicu rođenja*, BZK Preporod: Gradačac 2002.
19. Ковић, Милош. *Велике силе и Срби (1496 – 1833)*, Catena mundi: Београд 2021².
20. Ковић, Милош. *Дизраели и Источно питање*, Слио: Београд 2018.
21. Костић, М. Лазо. *Верски односи Босне и Херцеговине. Демографско–историјска студија*, Издање пишчево: Минхен 1965.
22. Лазич, Д. Милан. *Методички приручник из историје*, Институт за савремену историју: Београд 2008.
23. Mediaville, Claude. *Calligraphy: From Calligraphy to Abstract Painting*, Belgium: Scirpus-Publications 1996.
24. Милосављевић, Петар. *Срби и њихов језик*, Требник: Београд 2002. (Приредили: Слободан Костић, Вера Милосављевић)
25. Мирић, Саша. *За све је крив Бењамин Калај*, Народна библиотека „Филип Вишњић“: Бијељина 2018.
26. *Нова историја српског народа*, Наш дом: L'age d'homme: Београд 2002, (приредио: Душан Т. Батаковић).
27. *Oblast Brankovića, opšti katastarski popis iz 1455. godine*, Orientalni institut u Sarajevu: Sarajevo 1972 (glavni urednik: Hazim Šabanović).
28. Pavić, Milorad, *Jugoistočna Europa pod osmanskim vlašću: od pada Carigrada do Svjetskog mira*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014.
29. Радојичић, Светозар. *Милешева*, Графичко предузеће „Нови дани“: Београд 1963.
30. Радонић, Јован. *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Научна књига: Београд 1950.
31. Роберт, Мантран. *Историја османског царства*, Клио: Београд 2002.
32. Runciman, Steven. *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge University Press 1968.
33. Савић, Милорад. *Баштина двора Јанковића*, Историјски музеј Србије: Београд 2006.

34. Самарџић, Биљана. *Стазама српског рукописног наслеђа Босне и Херцеговине*, Српско просвјетно и културно друштво "Просвјета", Источно Сарајево 2015.
35. *S bosanske granice, dopisi i izvještaji fra Martina Nedića o stanju u Bosni i Hercegovini objavljeni u Gajevim Novinama 1835-1855*, Centar za kulturu Orašje: Orašje 2020. (priredio Marko Matolić)
36. Skaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost: Sarajevo 1966.
37. Срејовић, Драгослав Александрина Цермановић - Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, СКЗ: Београд², 1992.
38. Стојанчевић, Владимир. *Из историје Срба у Босни и Херцеговини*, Гутенбергова Галаксија: Београд 2002.
39. Sućeska, Avdo. *Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama u vrijeme Turaka. Djela, knjiga XXII*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1965.
40. Танасковић, Дарако. *Ислам и ми*, Партенон: Београд 2000.
41. Теиновић, Бранислав. *Српски устанак у Босни 1875–1878*, Музеј Републике Српске: Бања Лука 2006.
42. Пантелић, Душан. *Кочина крајина*, Српска краљевска академија: Београд 1930.
43. Павловић, Илија. Илишковић, Рајко. *Босанска Посавина 1774-1864, Посавско – требавска буна*, Српски културни центар: Модрича 2004.
44. Рејановић, Ђорђе. *Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529–1951*, Svjetlost: Sarajevo 1952.
45. Поповић, Васиљ. *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул – Меџида (1839–1861)*, Научна књига: Београд 1949.
46. Тош, Џон. *У трагању за историјом*, Клио: Београд 2008. (превод са енглеског: Ксенија Тодоровић)
47. Hamdija Kreševlaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1954.
48. Handžić, H. Mehmed. *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko–hercegovačkih muslimana*, Islamska dionička štamparija: Sarajevo 1940.
49. Hawkesworth, Celia. *Voices in the Shadows–Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, CEU Press: Budapest 2000.
50. Herbert Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire, a history of the Osmanlis up to the death of Bayezid I (1300-1403)*, Oxford Clarendon Press, 1916
51. *Historija Osmanske države*, Orijentalni institut; Sarajevo–IRCICA: Istanbul 2004, (приредио: Ekmeleddin Ihsanoglu).

52. Šabanović, Hazim. *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, NP „Oslobođenje“: Sarajevo 1959.

Зборници

1. Bačićanin, Fuad A. 'Alhamijado književnost, opšti pregled', u: *Philologia mediana vol. 5, no. 5*, Univerzitet u Nišu: 2013, 253–266.
2. Бербер, Стојан. 'Историјски подаци о ускочком сердару Стојану Јанковићу', у: *Норма X, 1-2, часопис за теорију и праксу васпитања и образовања*, Педагошки факултет Сомбор: Сомбор 2004, 151–161.
3. Vasić, Dragiša D. 'Savremena nacionalna istorija u bošnjačkim udžbenicima za osnovnu i srednje škole', u: *Istorija 20. veka 1/2021*, Institut za noviju istoriju Srbije: Beograd 2021, 215–232.
4. Vasić, Milan. 'Islamizacija u jugoslovenskim zemljama', u: *Prilozi za orijentalnu filologiju No. 41*, Orijentalni institut u Sarajevu: Sarajevo 1991, 425–441.
5. Вељковић, Жарко Б. 'Кратко о Скендербегу: из угла њега самога и породице, савременика и блиских савременика – етничка припадност, језик, име, презиме, надимак, писмо, вероисповест', у: *Етно-културолошки зборник XXV*, Центар за туризам, културу и спорт: Сврљиг 2022, 131–174.
6. Десптовић, Љубиша. 'Срби Мухамедов евере: Од Калајевих бошњака до Алијиних Новобошњака', у: *Култура полиса: Часопис за неговање демократске политичке културе. 16 (38)*, Култура полис Нови Сад – Институт за европск естудије: Београд 2019, 327–340.
7. Durmišević, Enes. 'Ajani i lokalna uprava u osmanskom carstvu u djelu prof. Avde Sućeske', u: *Pregleda: časopis Za društvena Pitanja/Periodical for Social Issues 3*, Univerzitet u Sarajevu: Sarajevo, 271–275.
8. Kovačević, Ešref. 'Jedan dokument o devširmi', u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 22-23, Sarajevo, 1972, 203–209.
9. Koren, Snežana. Proučavanje o interpretacijama, u: *Povijest u nastavi, vol. X., br. 20 (2)*, Društvo za hrvatsku povjesnicu: Zagreb 2012, 185–215.
10. Matkovski, Aleksandar. 'Prilog pitanju devširme', u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 14-15, Sarajevo, 1964, 273–309.

11. Михаљчић, Раде. 'Идејна подлога титуле херцег' у: *Српска проза данас: Косаче - оснивачи Херцеговине*, Билећа-Гацко: Просвјета 2002, 308–341.
12. Plasto Forić, Melisa. *Historiografija o Bosni i Hercegovini u bosanskohercegovačkim udžbenicima historije (2000–2017)*, Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001–2017) II, Dobra knjiga: Sarajevo 2020.(urednici: Dževad Juzbašić, Zijad Šehić), 277–300.
13. Самарцић, Радован. 'Српска православна црква у XVI и XVII веку', у: *Историја српског народа*. 3–2. Српска књижевна задруга: Београд, 1993, 5–102.
14. Селимовић, Салих. 'Срби муслимани и њихова денационализација', у: *Гласник завичајног музеја*, књ. 2, Чигоја: Пљевља 2001, 163–181.
15. Спаравало, Јоко. "Аграрни односи у Босни и Херцеговини у периоду турске и аустро-угарске окупације и њихово разрешење аграрном реформом од 1919. до 1931. године", у: *Зборник радова Економског факултета, број 5*, Економски факултет Пале: Источно Сарајево 2011, 31–50.
16. Стојановић, Јелица. 'Српска ћирилица у вијековној историји и данас', у: *Прилози настави српског језика и књижевности II/2*, Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске: Бања Лука 2014, 17–41.
17. Суботић, Гојко. Љубомир Максимовић, 'Свети Сава и подизање Милешеве', у: *Византијски свет на Балкану, књига I*, Византолошки институт САНУ: Београд 2012, 109–121 (уредници: Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић).
18. Танаковић, Дарко. 'Противречности необошњаштва', у: *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*. Историјски институт САНУ. Београд, 47–56.
19. Teinović, Branislav. 'Bosanski franjevci između Gaja i Garašanina (1836–1849), suprotnosti dvije nacionalne politike' у: *Historijska traganja, 16*, Institut za istoriju: Sarajevo 2015, 31–91.
20. Филиповић, Недим. 'О једном аспекту корелације између исламизације и чифтлучења, Неке импликације исламизације у Босни и Херцеговини', у: *Прилози. Година XVII, број 18*, Институт за историју: Сарајево 1981, 25–44.
21. Hodžić, Muamer. Veliki vezir Mehmed-paša Sokolović I dijalektika moći', у: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut u Sarajevu: Sarajevo 2017, 25–48.
22. Šehić, Zijad. 'Nastava historije u osnovnoj školi, gimnaziji, srednjoj stručnoj školi i na fakultetu', у: *Radovi (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), knjiga 2*, Filozofski fakultet u Sarajevu: Sarajevo 2012, 109–114.

Документа

1. *Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine*, <https://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Zakon%20o%20obrazovanju%20u%20osnovnim%20i%20srednjim%20skolama/06B20-20%20Zakon%20o%20obrazovanju%20u%20osnovnim%20i%20srednjim%20skolama%20u%20Brcko%20distriktu%20BiH%20-%20precis--c-eni%20tekst.pdf>, приступљено 8. 8. 2022.
2. *Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima za osnovne i srednje škole u Županiji Posavskoj*, Domaljevac, 18.02.2010. godine, <https://skupstinazp.ba/new/wp-content/uploads/2014/04/167.Zakon-o-udzbenicima-i-drugim-nastavnim-sredstvima-za-osnovne-i-srednje-skole-u-Zupaniji-Posavskoj.pdf>, приступљено 03. 05. 2022.
3. *Kurikulum/Nastavni plan i program za osnovnu školu*, Kanton Tuzla, <https://montk.gov.ba/wp-content/uploads/2022/03/prijedlog-npp-kurikulum-3.pdf>, приступљено 08. 08. 2022.
4. *Nastavni plan i program osnovna škola za predmet historija/povijest*, Kanton Sarajevo Ministarstvo za obrazovanje nauku i mlade, avgust 2018, https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/10._historija_0.pdf, приступљено 08. 08. 2022.
5. Наставни план и програм за основно васпитање и образовање, у: *Службеном гласнику Републике Српске*, број 79/21, од 27. 08.2021. године.
6. *Napredovanje u obrazovanju Roma u Bosni i Hercegovini* https://www.romaeducationfund.org/wp-content/uploads/2019/05/country_assessment_-_bosnia_and_herzegovina_final_-_bcs.pdf, приступљено 25. 05. 2023.
7. *Nastavni plan i program na hrvatskom jeziku za devetogodišnje osnovne škole u Hercegovačko-neretvanskoj županiji/kantonu*, Mostar 2014. (<https://mozks-ksb.ba/hr/wp-content/uploads/2019/11/Nastavni-plan-i-program-na-hrvatskome-jeziku-za-devetogodisnje-osnovne-skole-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf>), приступљено 08. 08. 2022.
8. Нацрт Закон о уџбеницима у основним и средњим школама, <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/Servisi/Gradjani/Documents/Zakon%20o%20udzbenicima%20u%20osnovnim%20i%20srednjim%20skolama%20-%20nacrt.pdf>, приступљено 03. 05. 2022;

9. НПП за седми разред основне школе из предмета Историја за Републику Српску, https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2022/Istorija_nastavni_program_za_7_razred.pdf, приступљено 05. 05. 2021.
10. НПП за осми разред основне школе из предмета Историја за Републику Српску https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2022/Istorija_nastavni_program_za_8_razred.pdf, приступљено 05. 05. 2021.
11. *Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke 2003. <https://skolegijum.ba/static/files/pdf/docs/52df9345338c0.pdf>, приступљено 08. 08. 2022.
12. *Основно васпитање и образовање–НПП*, Републичко педагошки завод Републике Српске <https://www.rpz-rs.org/21/rpz-rs/Za/osnovno/vaspitanje/i/obrazovanje>, приступљено 08. 08. 2022.
13. *Приручници*, Републички педагошки завод Републике Српске, <https://www.rpz-rs.org/1143/rpz-rs/Prirucnici>, приступљено 05. 06. 2021.
14. *Реформа наставних планова и програма*, OSCE Mission to Bosna and Hercegovina <https://www.osce.org/files/f/documents/9/a/108122.pdf>, приступљено 05. 05. 2022.
15. *Реформа наставних планова и програма*, Фокусне области рада 2: Осавремењивање наставе историје (учбеници и наставни програм), <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/110170.pdf>, приступљено 05. 05. 2022.

Интернет

1. *Vlada Županije Posavske*, Bosna i Hercegovina, <https://www.zupanijaposavska.ba/>, приступљено 06.06. 2022.
2. Vražalica, Edina. 'Bosančica u ćirilichnoj palegrafiji I njen status u filološkoj nauci', u: *Književni jezik* 29, Institut za jezik univerziteta u Sarajevu: Sarajevo, 24. https://izj.unsa.ba/wpcontent/uploads/2019/02/01_Edina_Vrazalica_Bosancica_u_cirilichnoj_paleografiji.pdf, приступљено 29. 05. 2023)
3. Дучић, Нићифор. 'Опис манастира Житомислића у Херцеговини', у: *Српско – далматински магазин*, Карловци 1861. https://www.dropbox.com/s/r37brjngwrumoeh/magazin_1861.pdf, приступљено 22. 05. 2023.

4. Jukić, Ivan Franjo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29476>, приступљено 08. 06. 2023.
5. Kreševljaković, Hamdija. *Husein kapetan Gradašćević, Zmaj od Bosne*, Hrvatska tiskara: Sarajevo 1931, https://web.archive.org/web/20160304123313/http://www.bgs.ba/eknjige/images/stories/pdf/Husein_kapetan_Gradascevic.pdf, приступљено 09. 06. 2023.
6. Latas, Omer-paša. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35544>, приступљено 08. 06. 2023.
7. Латиновић, Горан. *Интегрално бошњаштво или муслиманско бошњаштво (3)*, <https://jadovno.com/arhiva/intervjui-reportaze/articles/mr-goran-latinovic-integralno-bosnjastvo-ili-muslimansko-bosnjastvo-3.html>, приступљено 20. 03. 2021.
8. Манастир Житомислић, https://eparhija-zahumskohercegovaacka.com/?page_id=2023, приступљено 07. 06. 2023.
9. Медаковић, Дејан. 'Старе српске штампарије', у: *Историја српског народа*. књ. 3, св. 2, Српска књижевна задруга: Београд 1993. <https://gorazdanskastamparija.rs.ba/istorijat/>, приступљено 30.05. 2022.
10. Милошевић, Боровоје. *Културно - просвјетна мисија Станке Скендерове и Аделине Ирби*, 1 – 2. https://www.academia.edu/33663022/K%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%98%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5_%D0%A1%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D0%B8_%D0%90%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B5_%D0%98%D1%80%D0%B1%D0%B8, приступљено 07. 06. 2023.
11. *Narodne novine*, <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/0B-aS-Iv7BfBRUkxIM3JkdHIYX3c?resourcekey=0-IDNVyLY3eIhm8u0FBo9InQ>, приступљено 06. 06. 2022.
12. Николић, Марко. Вукотић Лазар, Марта. Благојевић Ротер, Мирјана. *Споменици светске културне баштине на Косову и Метохији – проблеми и перспективе заштите*, <https://aseestant.ceon.rs/index.php/a-u/article/download/34403/19288/>, приступљено 06. 06. 2023.

13. Обрадовић, Доситеј. *Писмо Харалампију*, <https://www.antikvarne-knjige.com/elektronskeknjige/assets/uploads/pdf-92.pdf>, приступљено 09. 06. 2023.
14. Schroeder, Paul W. *The transformation of European politics, 1763-1848*, Clarendon Press: Oxford 1996.
(https://archive.org/details/transformationof0000schr_m2h1/page/n951/mode/2up),
приступљено 22. 05. 2023.
15. Teinović, Bratislav. *Nacionalno-politički razvoj Bosne i Hercegovine u posljednjem vijeku turske vladavine (1800-1878)*, Filozofskifakultet u Banjoj Luci: Banja Luka 2019, <https://fedora.unibl.org/fedora/get/o:1312/bdef:Content/get>, приступљено 06. 06. 2023. (doktorska disertacija)
16. Ćirković, Simo. Uvod u istorijske studije (po beleškama studenata sa predavanja prof. dr S. Ćirkovića, <https://dokumen.tips/documents/cirkovic-uvod-u-istorijske-studije.html>, приступљено 18. 03. 2021.

Биографија

Маја Видовић, рођена 16. маја 1994. године у Шамцу. Основну и средњу школу завршила је у родном граду, док је Студијски програм Историје завршила у Бањој Луци, на Филозофском факултету, одбранивши рад на тему: *Светосавски и Косовски завјет српског народа под Османском влашћу*, под менторством проф. др Бошка Бранковића. Други циклус студија на Филозофском факултету у Бањој Луци, уписала је 2018. године. Оснивач је и предсјеник *Клуба историчара 'Посавина'*, као и члан других организација културно – образовног карактера у локалној заједници. Стажирала је у Народној скупштини Републике Српске у периоду мај–октобар 2017. године. Главни уредник је гласника *Наша мисао* Клуба историчара "Посавина". Учесник је неколико манифестација и скупова. Главни је организатор свих активности Клуба историчара. Бави се друштвено – корисним радом и активан је члан друштва. Поред историје бави се графичким дизајном.

УНИВЕРЗИТЕТУ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПОДАЦИ О АУТОРУ ОДБРАЊЕНОГ МАСТЕР РАДА

Име и презиме аутора мастер рада **Маја Видовић**

Датум, мјесто и држава рођења аутора **16. 05. 1994. Добој, БиХ/РС**

Назив завршеног факултета аутора и година дипломирања
Филозофски факултет УНИБЛ 2018

Датум одбране завршног/дипломског рада аутора **19. 09. 2018.**

Наслов завршног/дипломског рада аутора
Светосавски и Косовски завјет српског народа под Османском влашћу

Академско звање коју је аутор стекао одбраном завршног/дипломског рада
Професор историје 240 ЕЦТС

Академско звање које је аутор стекао одбраном мастер рада
Мастер историје 300 ЕЦТС

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањен
Филозофски факултет УНИБЛ

Наслов мастер рада и датум одбране **Босански пашалук у уџбеницима историје за основне школе у Републици Српској и Федерацији БиХ, 26. 09. 2023.**

Научна област мастер рада према CERIF шифрарику **Н 230; Н 240**

Имена ментора и чланова комисије за одбрану мастер рада

1. Проф. др Боривоје Милошевић, ментор
2. Проф. др Бошко Бранковић, члан
3. Проф. др Драгиша Васић

У Бањој Луци, дана 04. 09. 2023.

ДЕКАН
проф. др Срђан Душанић

КОМИСИЈА ЗА ОЦЈЕНУ МАСТЕР РАДА

**Босански пашалук у уџбеницима историје за основне школе у Републици Српској
и Федерацији БиХ**

КАНДИДАТКИЊЕ МАЈЕ ВИДОВИЋ

НАУЧНО-НАСТАВНОМ ВИЈЕЋУ

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

УНИВЕРЗИТЕТА У БАЊОЈ ЛУЦИ

На сједници Научно-наставног вијећа Филозофског факултета одржаној 14. јуна 2023. године, на основу Одлуке бр. 07/3. 1018-42/23 именовани смо у Комисију за оцјену мастер рада **Босански пашалук у уџбеницима историје за основне школе у Републици Српској и Федерацији БиХ** кандидаткиње Маје Видовић.

Комисију чине:

1. Др Драгиша Д. Васић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, председник.
2. Др Бошко Бранковић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, члан
3. Др Боривоје Милошевић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, члан-ментор.

Након увида у мастер рад, Комисија подноси сљедећи:

ИЗВЈЕШТАЈ

Увод

Мастер рад **Босански пашалук у уџбеницима историје за основне школе у Републици Српској и Федерацији БиХ** кандидаткиње Маје Видовић садржи 143 странице ћириличног текста, без фотографија, са 12 табела и укупно 247 напомена.

Садржај мастер рада по насловима и поднасловима изгледа овако:

САДРЖАЈ.....	8
I УВОД – ИСТОРИЈА ОД ПАМЋЕЊА ДО НАУКЕ	9
II НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ ИСТОРИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	13
II –1 Проблем и квалитет наставе историје/хисторије/повијести у Босни и Херцеговини и Републици Српској.....	15
III НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ.....	17
III–1 Наставни план и програм историје за основно образовање у Републици Српској.....	17
III–2 Наставни план и програм на хрватском језику деветогодишње основне школе.....	19
III–3 Наставни план и програм на тзв. босанском језику деветогодишње основне школе.....	21
IV ОСНОВНИ ПОДАЦИ О УЏБЕНИЦИМА.....	22
IV–1 Садржај уџбеника.....	25
V ПОРЕЂЕЊЕ И АНАЛИЗА УЏБЕНИКА.....	29
V–1 Уџбеници за седми разред основне школе.....	29
V–2 Уџбеници за осми разред основне школе.....	84
VI ЗАКЉУЧАК.....	128
VII ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	133

Преглед извора и литературе, материјал и метод рада

Полазну тачку истраживања кандидаткиње Маје Видовић представљају уџбеници из историје/хисторије/повијести за основношколско образовање у Републици Српској и Федерацији БиХ. Уз њих, кандидаткиња је детаљно проучила и упоредила наставне планове и програме за наставу историје за основне школе у Републици

Српској и Федерацији БиХ, са детаљним образложењем ситуације која по овом питању влада у Дистрикту Брчко. Да би рад био употпуњен, а сходно захтијевима истраживане теме, кориштена је додатна литература, на српском и страним језицима, документи, историјски извори и други доступни online материјали. Истраживање садржаја уџбеника историје/повијести/хисторије, као области од највишег националног значаја за све народе у Босни и Херцеговини, није новијег датума, па је, с тим у вези, кандидаткиња консултовала резултате ранијих истраживања, те их знатно проширила, допунила или кориговала. Истраживање је обухватило уџбенике за седми и осми разред основних школа, с обзиром да се у том школском узрасту обрађује истраживана тема – Босански пашалук, од његовог настанка до аустроугарске окупације покрајина 1878. године. Унутар истраживане теме, кандидаткиња је обрадила све аспекте настанка и развоја овог пашалука, укључујући политичке, економске и културне прилике, те знамените личности које су обиљежиле постојање овог пашалука. Уз основни текст, анализирани су сви пратећи материјали у уџбеницима, укључујући илустрације, фотографије, историјске и географске карте, питања за ученике и додатни материјал за наставнике. Кључне разлике у садржају уџбеника приказане су кроз табеларну анализу. Рад на пометој теми изискивао је смисао за анализу и поређење података, а с обзиром на политичку осјетљивост питања и склоност појединаца ка манипулисању историјским наративима, кандидаткиња је показала задовољавајућу дозу научне објективности и озбиљности.

Резултати и научни допринос истраживања

На основу анализе доступних уџбеника основношколског образовања у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине, кандидаткиња закључује како постоје многи сегменти који представљају различито виђење историјских догађаја и њиховог значаја за идентитет једног народа. Колико год историчари, у конкретном случају аутори уџбеника, покушавали да буду објективни ипак, дневно-политичке околности у дејтонској Босни и Херцеговини и различити наставни планови и програми, али прије свега лични избор, утичу на чињеницу да је одређеним осјетљивим историјским феноменима указана различита пажња у српским, хрватским и бошњачким уџбеницима и ниво обраде. Поједини историјски догађаји тумачени су са сасвим супротних гледишта, па кандидаткиња оправдано закључује како је приликом писања

појединих тематских цјелина политика имала примат у односу на историјску науку и научну објективност.

Ауторка наглашава како заобилажење одређених података, позивање на недовољно аргументване изворе, те изостављање појединих сегмената из прошлости других народа, говоре о томе да су необјективност и пристрасност и даље присутни у уџбеницима историје, што има посебну тежину у мултитничким срединама као што је случај са Босном и Херцеговином. Као тачке раздора односно различитог погледа на историјске догађаје и околности, за период који је анализиран, наводе се: процес исламизације, данак у крви, појам имена Бошњак у етничком погледу те ријечи, употреба тзв. босанског језика и босанчице, поглед на српске устанке током 19. вијека, прије свега на устанак из 1875–1878. године, статус вјерских заједница током османске управе, као и етнички састав Босне и Херцеговине, прије и након доласка Османлија. Кандидаткиња је на више мјеста указала на материјалне грешке у садржају појединих уџбеника.

Текст мастер рада писан је разумљивим језиком, а рад је подијељен у више тематских цјелина које олакшавају праћење резултата истраживања. Мастер рад кандидаткиње Маје Видовић испуњава позитивне стандарде историјске науке са потенцијалом да у будућности буде објављен у форми научне монографије. Рад добија на значају ако имамо у виду чињеницу да се овом темом бави скроман број истраживача, те ако нагласимо од коликог су значаја уџбеници историје за обликовање и очување националних идентитета појединца и заједнице у постконфликтним друштвима каква је Босна и Херцеговина.

Закључак и приједлог

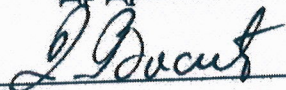
На основу раније наведеног, Комисија доноси закључак да је кандидаткиња Маја Видовић након успјешно положених испита и савладаних предиспитних обавеза током мастер студија професионално приступила истраживању и коначној синтези мастер рада **Босански пашалук у уџбеницима историје за основне школе у Републици Српској и Федерацији БиХ**, уложивши велики истраживачки напор и исказавши смисао за уобличавање резултата истраживања, при чему је поштовала основне постулате историографије.

Комисија има задовољство да Научно-наставном вијећу Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци предложи усвајање Извјештаја и кандидаткињи омогући одбрану мастер рада.

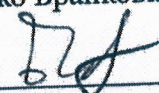
У Бањој Луци, 19. јуна 2023.

КОМИСИЈА:

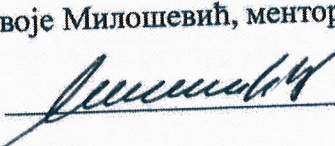
Др Драгиша Васић

Др Бошко Бранковић, члан

Др Боровоје Милошевић, ментор

Изјава 1

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је
мастер/магистарски рад

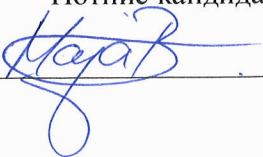
Наслов рада *Босански пашалук у уџбеницима историје за основне школе у Републици Српској и Федерацији БиХ*

Наслов рада на енглеском језику *Bosnian Pashaluk in history textbooks for primary school education.*

- ☒ резултат сопственог истраживачког рада,
- ☒ да мастер/магистарски рад, у цјелини или у дијеловима, није био предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- ☒ да су резултати коректно наведени и
- ☒ да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци 04. 09. 2023.

Потпис кандидата

**Изјава којом се овлашћује Филозофски факултет/ Академија умјетности
Универзитета у Бањој Луци да мастер рад учини јавно доступним**

Овлашћујем Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци да мој мастер/магистарски рад, под насловом

***Босански пашалук у уџбеницима историје за основне школе у
Републици Српској и Федерацији БиХ***

који је моје ауторско дјело, учини јавно доступним.

Мастер/магистарски рад са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату, погодном за трајно архивирање.

Мој мастер/магистарски рад, похрањен у д и г и т а л н и р е п о з и т о р и ј у м Универзитета у Бањој Луци, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце

Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство - некомерцијално - без прераде

4. Ауторство - некомерцијално - дијелити под истим условима

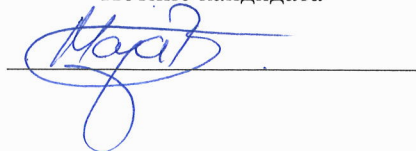
5. Ауторство - без прераде

6. Ауторство - дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Бањој Луци 04. 09. 2023.

Потпис кандидата

Изјава 3

**Изјава о идентичности штампане и електронске верзије
мастер/магистарског рада**

Име и презиме аутора	Маја Видовић
Наслов рада	Босански пашалук у уџбеницима историје за основне школе у Републици Српској и Федерацији БиХ
Ментор	проф. др Боривоје Милошевић

Изјављујем да је штампана верзија мог мастер/магистарског рада идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци 04. 09. 2023.

Потпис кандидата

